

Kulturmiljöprogram

Vellinge kommun

Antaget av kommunfullmäktige 2019-04-24 §40

Dnr: Ks 2017/653.610

Kulturmiljöprogram – Vellinge kommun

Text: Daniel Melchert, God Bostad Kulturmiljökonsult

Foton (där annat ej anges): Daniel Melchert, God Bostad Kulturmiljökonsult

Flygfoton (där annat ej anges): Lars Bygdemark, Flygbild Lars Bygdemark

Omslagsfoton: Pia Transe Pedersen, Vellinge kommun

Redigering och layout: Pia Transe-Pedersen, Vellinge kommun

Kartor (där annat ej anges): Lantmäteriet

Beställare: Vellinge kommun genom Miljö- och byggnadsavdelningen

Innehållsförteckning

Förord.....	7
Inledning.....	9
Uppdrag.....	9
Syfte och målsättning.....	9
Avgränsning.....	9
Metod och urvalsprocess.....	10
Disposition.....	10
Källor.....	11
Bilagor.....	11
Kulturhistoriskt värde.....	13
Kulturmiljöhänsyn vid planering och byggande. Vad säger lagen?.....	15
Kulturmiljölagen och Förordningen om statliga byggnadsminnen....	15
Miljöbalken.....	15
Plan- och bygglagen.....	16
PBL 2:6, Hänsynskravet.....	16
PBL 8:13, Förvanskningförbudet.....	16
PBL 8:17, Varsamhetskravet.....	16

Lagskyddad bebyggelse.....	17
Riksintresse för kulturmiljövården (MB).....	17
Kulturminnen (KML).....	18
Fornminnen (KML).....	19
Byggnadsminnen (KML).....	19
Skydd genom detaljplaner och områdesbestämmelser.....	20
Översiktsplan och fördjupningar.....	22
Översiktsplanen aktualitetsförklarad.....	22
Fördjupade översiktsplaner och områdesplaner.....	22
Kulturmiljöprogram för Skåne.....	23
Historik.....	25
Fornlämningar och förhistorisk tid.....	25
Socknar, byar och borgar.....	29
Jordbruk och övriga näringar.....	34
Skiftesreformerna och den agrara revolutionen.....	37
Järnvägar och industrialisering.....	45
Kommunal administration.....	50
Jordbruket mekaniseras.....	54
Fritidens landskap.....	56
Bilismen och pendlarsamhället.....	60

Karaktärsområde I. Arrie, Västra Ingelstad, Östra Grevie.. 65

Arrie	65
Karaktär och historisk kontext	66
Kulturhistoriska värden	67
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	68
Bebyggelsen.....	68
Grönstruktur	68
Landmärken	68
Västra Ingelstad.....	69
Karaktär och historisk kontext.....	69
Kulturhistoriska värden	71
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	71
Bebyggelsen.....	71
Grönstruktur	71
Landmärken	72
Siktlinjer	72
Platsbildningar och mötesplatser	72
Östra Grevie	72

Karaktär och historisk kontext.....	72
-------------------------------------	----

Kulturhistoriska värden	74
-------------------------------	----

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	75
--	----

Bebyggelsen.....	75
------------------	----

Landmärken	75
------------------	----

Grönstruktur	75
--------------------	----

Karaktärsområde II. Hököpinge och Gessie 76

Hököpinge	79
-----------------	----

Karaktär och historisk kontext.....	79
-------------------------------------	----

Kulturhistoriska värden	79
-------------------------------	----

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	79
--	----

Bebyggelsen.....	79
------------------	----

Landmärken	80
------------------	----

Grönstruktur	80
--------------------	----

Platsbildningar och mötesplatser	80
--	----

Gessie	80
--------------	----

Karaktär och historisk kontext.....	80
-------------------------------------	----

Kulturhistoriska värden	81
-------------------------------	----

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur	82
---	----

Bebyggelsen.....	82
Landmärken	82
Grönstruktur	82
Karaktärsområde III. Jordbrukslandskapet	83
Jordbrukslandskapet	83
Karaktär och historisk kontext	84
Kulturhistoriska värden	86
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	87
Bebyggelsen.....	87
Landmärken	87
Siktlinjer	87
Grönstruktur	88
Immateriellt	88
Karaktärsområde IV. Vellinge med omnejd	89
Vellinge.....	90
Karaktär och historisk kontext	90
Kulturhistoriska värden	93
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	93
Bebyggelsen.....	94

Grönstruktur.....	94
Landmärken	94
Siktlinjer.....	94
Platsbildningar och mötesplatser	94
Karaktärsområde V. Höllviken, Ljunghusen, Rängs sand	96
Höllviken.....	97
Karaktär och historisk kontext.....	97
Kulturhistoriska värden	99
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur	100
Bebyggelsen.....	100
Grönstruktur.....	100
Landmärken	100
Platsbildningar och mötesplatser	101
Ljunghusen	101
Karaktär och historisk kontext.....	101
Kulturhistoriska värden	103
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur	104
Bebyggelsen.....	104
Grönstruktur.....	104

Landmärken	104	Falsterbo	116
Platsbildningar och mötesplatser	104	Karaktär och historisk kontext.....	116
Rängs sand	104	Kulturhistoriska värden	119
Karaktär och historisk kontext.....	104	Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	119
Kulturhistoriska värden	105	Bebyggelsen.....	120
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	105	Grönstruktur.....	120
Bebyggelsen.....	105	Landmärken	121
Karaktärsområde VI. Skanör och Falsterbo	106	Siktlinjer.....	121
Skanör.....	107	Platsbildningar och mötesplatser	121
Karaktär och historisk kontext.....	107	Immateriellt.....	121
Kulturhistoriska värden	112	Ordlista.....	122
Kvarters-, gatu- och tomtstruktur.....	113	Källor.....	127
Bebyggelsen.....	113	Litteratur	127
Grönstruktur	113	Webb	128
Landmärken	113	Lagar och förordningar.....	129
Siktlinjer	113	Bilaga 1. Utdrag ur Naturvårdsprogram – Vellinge kommun .	131
Platsbildningar och mötesplatser	113	Bilaga 2. Lästips.....	139
Immateriellt.....	114	Bilaga 3. Kartor – Karaktärsområde I-VI.....	150

Förord

Du är på väg att läsa Vellinge kommuns Kulturmiljöprogram.

I Kulturmiljölagen 1 kap. 1 § står: ”*Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsambet mot kulturmiljön*”.

Genom att inventera våra kulturmiljöer och beskriva dem och vår kulturhistoria kan vi synliggöra, fördjupa kunskapen om, och skapa förståelse för kulturmiljövärdena hos läsaren.

Kulturmiljöprogrammet är ett strategiskt dokument för hur vi bör hantera kulturmiljöfrågorna i framtiden. Det skall användas i arbetet med att bevara och utveckla kulturmiljöerna i kommunen och som ett underlag vid sammanvägning av motstående intressen i samhällsplaneringen. För alla oss historieintresserade är det dessutom en intressant källa att ösa ur. Våra värdefulla kulturmiljöer är en positiv tillgång för såväl boende som besökare.

Programmet är upplagt med inriktning på sex karaktärsområden, enligt samma struktur som vi har i kommunens översiktsplan.

Jag vill rikta ett stort tack till bebyggelseantikvarie Daniel Melchert som förtjänstfullt författat detta program under Pia Transe-Pedersens projektledning. Tack även till stadsarkitekt Maria Koistinen-Hellborg och GIS-ingenjör Fredrik Fredén med flera för välvilligt bistånd.

Min förhoppning är att kulturmiljöprogrammet kan vara ett stöd och ett underlag för dig som arbetar med kulturmiljöfrågor i kommunen.

Du som är historieintresserad eller står i beredskap att flytta hit, renovera eller bygga önskas många intressanta stunder om vår kommun och dess historia!

Ola Freij

Ordf. Miljö- och Byggnadsnämnden

Inledning

Uppdrag

Detta kulturmiljöprogram för Vellinge kommun har utförts av God Bostad Kulturmiljökonsult i samarbete med Vellinge kommun. Arbetsgruppen har utgjorts av Daniel Melchert bebyggelseantikvarie God Bostad Kulturmiljökonsult samt projektledare Pia Transe-Pedersen och stadsarkitekt Maria Koistinen-Hellborg, Vellinge kommun. GIS-ingenjör Fredrik Fredén, Vellinge kommun har upprättat GIS-kartor. Uppdraget har gällt kommunens kulturmiljöer med inriktning på de sex karaktärsområden man identifierat i Översiktsplan 2010 med utblick mot 2050, som antogs av kommunfullmäktige i januari 2013.

Syfte och målsättning

Kulturmiljöprogrammet ska vara ett strategiskt dokument för hur kulturmiljöfrågorna bör hanteras i framtiden. Det ska vara en geografisk översikt som knyter an till karaktärsområdena i översiktsplanen.

Kulturmiljöprogrammet ska användas i arbetet med att bevara och utveckla kulturmiljöerna i Vellinge kommun och som ett underlag vid sammanvägning av motstående intressen i samhällsplaneringen. Det långsiktiga målet med kulturmiljöprogrammet är att säkerställa kulturhistoriska värden och att tillhandahålla ett planeringsunderlag inför framtida exploateringar eller andra förändringar utan att kulturvärdena påverkas negativt. En levande, attraktiv och välbevarad kulturmiljö bidrar till att ge en rik livsmiljö och till att stärka den lokala

identiteten. Kulturmiljöprogrammet ska även bidra till att sprida kunskap hos fastighetsägare och allmänhet om de många kulturmiljöerna som finns i kommunen.

Underlaget ska ge en överblick om kommunområdets framväxt och uppbyggnad. De olika karaktärsområdena beskrivs överskådligt avseende vad som är värdefullt och karaktäristiskt, avsikten är alltså inte att uppnå samma detaljeringsgrad som i till exempel ett bevarandeprogram. De typiska karaktärsdragen beskrivs och användare ska få förståelse för hur kulturmiljöerna har skapats och förändrats över tid. Riktlinjer eller rekommendationer för bebyggelsens utveckling eller bevarande finns upprättade för respektive karaktärsområde.

Avgränsning

Undersökningsområdet är geografiskt avgränsat till Vellinge kommun som förutom Vellinge inkluderar Skanör och Falsterbo, tätorterna Ljunghusen, Höllviken, Gessie, Hököpinge, Arrie, Västra Ingelstad och Östra Grevie samt ett antal kyrkbyar och det jordbrukspräglade landskapet. Ingen tematisk avgränsning har gjorts utan inom det utpekade området behandlas alla typer av bebyggelse- och kulturmiljöer.

En tidsmässig avgränsning vid värdering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har satts till minst 40 år för att man ska få ett tillräckligt historiskt perspektiv. Bebyggelse tillkommen efter cirka 1975 har således inte värderats utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv, vilket innebär att denna vid en framtida översyn kan komma att klassificeras som värdefull. Uppfattningen om vad som är kulturhistoriskt värdefullt präglas av strömningar i den egna tiden och är på så vis tidsbunden.

Framtiden kommer att se annorlunda på 1980- eller 90-talets bebyggelse.

Metod och urvalsprocess

Arbetet har utförts under våren–hösten 2017 och behandlar bebyggelse- och kulturmiljöer i vid mening inom Vellinge kommun. Arbetsmetoden är baserad på den av Riksantikvarieämbetet (RAÄ) rekommenderade DIVE-analysen (Describe, Interpret, Valuate, Enable – Beskriva, Tolka, Värdera, Aktivera). Det är en metod för att analysera kulturmiljövärden i landskapet. Metoden utgår ifrån vad dagens landskap och miljö berättar om områdets ursprung, utveckling och karaktär. Kulturhistorisk värdering och urval är baserat på Plattform kulturhistorisk värdering och urval – Grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet 2015-01-19 samt Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, Axel Unnerbäck, RAÄ.

Information om områdets historia och utveckling har samlats från tidigare inventeringar och utredningar, äldre kartor, fotografier/flygfotografier, litteratur, medborgartips via e-post och informella samtal med boende i Vellinge kommun. Bebyggelseantikvarie Daniel Melchert har utfört fältstudier i varje karaktärsområde samt studerat dem utifrån jämförelse av äldre kartor, fotografier och för enstaka byggnader även ritningar. Utifrån den insamlade kunskapen har miljöerna tolkats och beskrivits fram till dagsläget. Fokus har legat på hur historiskt läsbara och förståeliga de fysiska spåren är i dagens landskap. Miljöerna har fotograferats av Daniel Melchert. Bebyggelsemiljöerna har studerats från väg eller annan offentlig plats och berör exteriörer. Det har inte funnits

utrymme att även bedöma eventuella kulturhistoriska värden av bebyggelsemiljöernas interiörer.

Kulturhistoriskt värdefulla miljöer kan sällan isoleras till enskilda byggnader utan omfattar även omgivning. I detta kunskapsunderlag har de beståndsdelar som tydliggör en kulturhistoriskt värdefull miljö ringats in. Dessa beståndsdelar redovisas i ett separat GIS-skikt upprättat av kommunen. Dock bör man i all samhällsplanering ta hänsyn till omgivande bebyggelse och helheter i miljöerna.

Disposition

Efter inledning följer en diskuterande del om kulturhistoriskt värde och klassificering, om reglering och lagstiftning samt en avstämning kring skyddad bebyggelse avseende riksintresse och byggnadsminnen/kyrkliga kulturminnen inom behandlat område.

En beskrivning av kommunområdets historiska utveckling följer med start för ungefär 6 000 år sedan, det vill säga stenålder. Fokus ligger dock på 1800- och 1900-talen som präglar dagens landskap och bebyggelse. Detta avsnitt behandlar kortfattat näringar, transporter, administration, befolkningsutveckling, boende, fritid samt förändringstendenser och hur detta visar sig i planering och bebyggelse inom kommunområdet.

Därefter presenteras de olika karaktärsområdena i samma ordning som de förekommer i översiktsplanen:

I. Arrie, Västra Ingelstad, Östra Grevie "växande robusta byar i backarna utmed järnvägen"

II. Hököpinge och Gessie "inbjudande byar mitt på slätten"

III. Jordbrukslandskapet "den goda jorden med sina öar av kyrkbyar och gårdar"

IV. Vellinge med omnejd "den idylliska lantliga staden på Söderslätt"

V. Höllviken, Ljunghusen, Rängs sand "den tilldragande nya staden i skogen vid stranden"

VI. Skenör och Falsterbo "pittoreska historiska tvillingstäder nära strand och bed"

De olika karaktärsområdena beskrivs med bebyggelsehistorik och karaktärsbeskrivning. Varje område presenteras också med fotografier och kartor. Det är inte ett fotografi på varje hus utan miljöbilder och exempelbilder. Fotografierna föreställer företrädesvis exempel på kulturhistoriskt värdefulla miljöer, varför en del av bildtexterna är förtydligande.

Efter historik och beskrivning följer för varje delområde en kulturhistorisk värdering som dels tar upp redan uppmärksammas (skyddad) kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, dels de kulturhistoriskt värdefulla karaktärsdrag och betydelsefulla beståndsdelar som uppmärksammats 2017. Dessa lyfts fram i punktform under några olika rubriker. Varje delområde avslutas med riktlinjer eller rekommendationer för förvaltning och utveckling. Rapporten avslutas med referenser och för att öka läsbarheten med en ordförklaring av arkitektur-, bygg- och plantermer. Här är det också tillfälle att kort lyfta fram några allmänna rekommendationer vid ändring av bebyggelse (detta avser inte byggnadsminnen eller kyrkliga kulturminnen med specifika bestämmelser utan mer vardaglig bebyggelse).

Källor

Underlag till kulturmiljöprogrammet har varit historiska kartor och ortofotografier på Lantmäteriet, en omfattande litteratur av mestadels lokalhistorisk karaktär, i någon mån detaljplaner, stadsplaner, ritningar samt diverse arkivhandlingar rörande planläggning och byggande, äldre fotografier och vykort, samt i någon mån muntliga uppgifter från personer boende i Vellinge kommun.

Bilagor

Bilagt finns ett utdrag ur "Naturvårdsprogram – Vellinge kommun" med rubriken "Kulturmiljöer" (s 38 - 48 i programmet). Texten beskriver bl. a. kulturelementen i landskapet såsom äldre vägar, alléer, pilevallar, hägnader, gravhögar och märkegravar med mera. Avsnittet utgör ett komplement till kulturmiljöprogrammet som i huvudsak beskriver bebyggelsemiljöerna i kommunen. Texten i naturvårdsprogrammet från 2015 togs fram av kommunen i nära samarbete med lokala naturvårdsföreningar och företag.

Bilagt finns även en lista över läsvärd litteratur för den som vill fördjupa sig i någon kulturmiljöfråga.

*Månstorps gavlar. Ruinerna av den riddarborg som uppfördes 1540-1547 har i orört skick tätt sig mäktig då den rest sig över den öppna slätten i kommunområdets östra delar.
Foto: Pia Transe-Pedersen.*

Kulturhistoriskt värde

Det vi i dag betraktar som kulturmiljöer har skapats ur olika socialhistoriska och kulturhistoriska processer. Kulturmiljöarbetet innebär med andra ord att förvalta den historia som finns avspeglad i platserna omkring oss. Många av dessa miljöer kan också inrymma stora estetiska värden. Andra är kanske mindre anslående, men kan ändå vara värda att bevara eftersom de speglar viktiga historiska skeenden.

Med kulturhistoriskt värde avses all den information som finns lagrad i miljön runt omkring oss. Dessa miljöer fungerar som ett historiskt källmaterial där man kan studera exempelvis olika tekniska, ekonomiska, sociala och kulturella aspekter. Varje tid producerar sina särskilda miljöer, sina kulturarv, vars utformning präglas av rådande samhällsförhållanden. På så vis skapar varje tidsepok sina specifika karaktärsdrag. Mängden information som en miljö har är därför beroende av hur välbevarade dessa karaktärsdrag är. Dessa karaktärsdrag framträder tydligare i hela miljöer än i enstaka objekt och detta kulturmiljöprogram är därför fokuserat på sammanhängande områden.

I Riksantikvarieämbetets Plattform Kulturhistorisk värdering och urval används följande definition: *Kulturhistoriskt värde — avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang — samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.*

Kulturhistoriskt värde är inget entydigt begrepp utan består av ett komplex av värden som huvudsakligen kan delas in i dokumentvärden och upplevelsevärden. Till dokumentvärdena räknas byggnadshistoriska, teknikhistoriska, samhällshistoriska, personhistoriska värden med mera. Dessa värden är absoluta, objektiva och kan lätt jämföras med motsvarande värden i byggnader från andra områden eller regioner. Ålder är här ett värde, men inte i sig själv utan i relation till andra värden och upplysningar om byggnadernas historia. Värdena kan berätta om tekniska innovationer i konstruktionen, planlösningar, byggnadsdetaljer, på vilket sätt byggnaderna har använts, vilka samhällsfunktioner som bedrivits i byggnaderna, hur man levt och umgått, betydelsefulla personers födelsehem etcetera. Samtliga dokumentvärden belyser på olika sätt olika sidor av den historiska utvecklingen i ett område.

Till dokumentvärdena kan läggas upplevelsevärden. Upplevelsevärden kan vara självständiga men också verka förstärkande på övriga värden, ofta är de oberoende av ålder. En byggnads arkitektoniska värde är ett sådant, bedömt såväl efter estetiska kriterier som efter de förutsättningar som gives utformningen. Bland upplevelsevärdena räknas också patina, symbol- och identitetsvärden liksom traditionsvärden. Värdet är viktigt som ett rent kvalitetsvärde, för skönhetsupplevelsen och som förebild för nybyggnation. Ett annat värde är kontinuitetsvärdet, som kan finnas i en annars betydelslös byggnad om den genom sin närvaro beskriver en kontinuitet.

Bedömning av bebyggelsemiljöerna grundar sig på en sammanvägning av dessa värden. Betoningen ligger dock i huvudsak på den lokala miljön och det specifikt intressanta för Vellinge kommun. I

föreliggande kulturhistorisk värdering har inte byggnadernas tekniska status, eller framtida förändringsbehov vägts in.

I detta kulturmiljöprogram redovisas bebyggelsemiljöer som bedöms vara värdefulla från kulturhistorisk synpunkt. De värdefulla miljöerna är:

- fornlämningar
- by-, kvarters-, gatu- och tomtstrukturer från olika epoker
- bebyggelse som är representativ eller typisk för sin tid eller sin byggnadstyp
- bebyggelse som är välbevarad eller i ursprungligt skick

- bebyggelse som har ett högt konstnärligt egenvärde
- bebyggelse eller grönstrukturer som berättar något om sin tid
- betydelsefulla landmärken, siktlinjer, platsbildningar eller mötesplatser

Bebyggelsen är dokument som berättar om samhällsutvecklingen i stort men också om arkitekturströmningar och enskilda initiativ, byggande och stadsplanering, politiska målsättningar och välfärdssamhällets framväxt.

Kulturmiljöhänsyn vid planering och byggande. Vad säger lagen?

Kulturarvet och kulturmiljön är en gemensam tillgång som delas av alla. Det innebär att alla också har en skyldighet att förvalta detta arv och denna tillgång på bästa möjliga sätt. Kulturmiljölagen (KML) inleds med en så kallad portalparagraf: *Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsambet mot kulturmiljön.*

Kulturmiljölagen och Förordningen om statliga byggnadsminnen

Länsstyrelsen fattar beslut enligt KML om vilka byggnader som skall skyddas som byggnadsminnen, den starkaste form av skydd en byggnad kan få. En byggnad kan förklaras för byggnadsminne om den har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Ingenting får ändras, rivs eller tillföras ett byggnadsminne utan tillstånd från länsstyrelsen, och fastighetsägaren har skyldighet att underhålla byggnaderna så att det kulturhistoriska värdet inte förminskas. KML reglerar också skyddet av kyrkobyggnader, kyrkogårdsmark och begravningsplatser som anlagts före 1940. Även fornlämningar skyddas av KML och får inte tas bort, ändras eller skadas utan länsstyrelsens tillstånd. Detta gäller även fornlämningar som inte är kända sedan tidigare.

En statlig byggnad får förklaras för statligt byggnadsminne, om den har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde enligt förordning om statliga byggnadsminnen. Bestämmelserna om statliga byggnadsminnen i denna förordning får också tillämpas på parker, trädgårdar eller andra anläggningar. Frågan om en byggnad ska förklaras för statligt byggnadsminne prövas av regeringen efter en framställning från Riksantikvarieämbetet. Det finns inga statliga byggnadsminnen i Vellinge kommun.

Miljöbalken

Värdefulla kulturmiljöer kan även skyddas enligt den centrala miljölagstiftningen, miljöbalken (MB). Hit hör de cirka 1 650 områden i Sverige som är av riksintresse för kulturmiljövården. Miljöbalken ska enligt kap 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. I kap 3 regleras vad som gäller för områden som är av riksintresse för kulturmiljövården och i kap 4 för vissa stora områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området. I kap 6 finns bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar, där påverkan på bland annat landskap, kulturmiljö och kulturarv ska beskrivas inför beslut enligt en rad olika lagar. Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap enligt kap 7.

Miljöbalken kräver att en så kallad miljökonsekvensbeskrivning ska göras vid exploatering inom ett riksintresseområde för kulturmiljövården. En miljökonsekvensbeskrivning ska identifiera, beskriva och bedöma verksamhetens effekter på kulturmiljön. Länsstyrelsen har en central roll även i detta sammanhang.

Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen (PBL) är ett kommunalt redskap som reglerar hur städer, tätorter och landsbygd skall planeras och bebyggas på ett sätt som tillgodoser både allmänna och enskilda intressen. Om ett områdes kulturhistoriska värden har identifierats och redovisats finns ökade möjligheter att hävda dessa i den kommunala planeringen och bygglovshandlingen genom PBL, huvudsakligen genom följande tre lagrum – PBL 2:6, 8:13 och 8:17:

PBL 2:6, Hänsynskravet

Hänsynskrav PBL 2:6: *Vid planläggning och i ärenden om bygglov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan.*

PBL 8:13, Förvanskningförbudet

Förvanskningförbud PBL 8:13: *En byggnad som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.* Det samma gäller tomter, anläggningar eller bebyggelseområden som är särskilt värdefulla. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8:14).

PBL 8:17, Varsamhetskravet

Varsamhetskrav PBL 8:17: *Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och*

konstnärliga värden. Detta gäller alltså alla byggnader, inte bara de som utpekats i exempelvis inventeringar eller detaljplaner.

Vid bygglovsprövning bedöms huruvida den önskade byggnadsåtgärden överensstämmer med detaljplanebestämmelser eller områdesbestämmelser och med PBL:s generella regler, bland annat med hänsyn till trafik, stads- eller landskapsbild samt förhållanden på granntomter och i omgivningen, kraven på varsamhet och skydd mot förvanskning etcetera. En ansökan skall enligt PBL 9:21 vara skriftlig och innehålla de ritningar, beskrivningar och andra uppgifter som behövs för prövningen. För kulturhistorisk värdefull bebyggelse kan sådana "andra uppgifter" vara antikvarisk förundersökning och kontroll av kulturvärden i kontrollplan. Det åligger den enskilde byggherren att följa de ovan nämnda lagreglerna i rimlig utsträckning även i de fall då inget bygglov krävs. En lista på certifierade sakkunniga avseende kulturvärden finns på boverket.se.

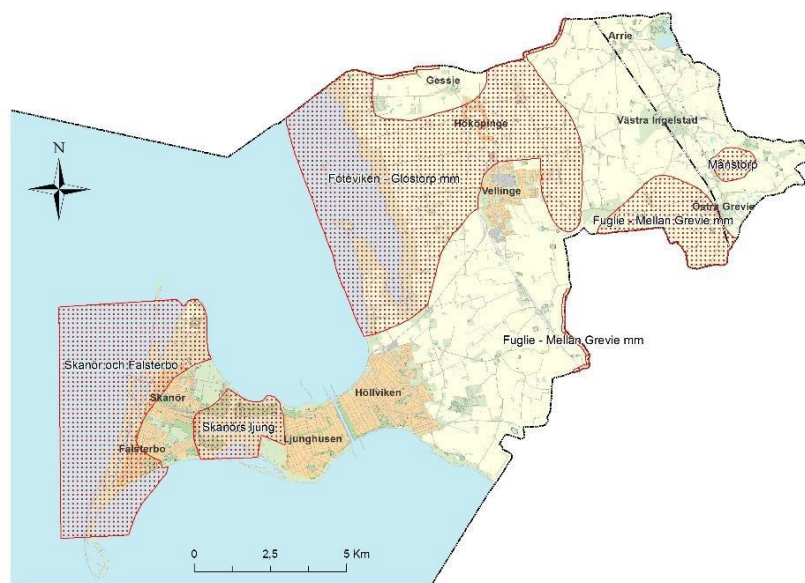
Vid detaljpaneläggning eller upprättande av områdesbestämmelser kan juridiskt bindande skydds- och varsamhetsbestämmelser meddelas. Skyddsbestämmelser, vanligtvis betecknade med q, brukar förenas med rivningsförbud. I planbestämmelserna kan dessutom ges konkreta utformningskrav i fråga om material och utförande, liksom att bygglovsplikten kan utökas. Exempelvis kan underhållsåtgärder, trädgårdar med mera göras lovpliktiga där detta anses befogat. Innan nya detaljplaner eller områdesbestämmelser antas, ges berörda fastighetsägare möjlighet att yttra sig, till exempel angående de praktiska och ekonomiska konsekvenserna av de föreslagna skydds- och varsamhetsbestämmelserna.

Bedömningsgrunden kan förändras angående vilka yttre åtgärder som väsentligt ändrar byggnadens karaktär och därigenom kan anses bygglovspliktiga, till exempel vid ommålning, fönsterbyte eller ändring av skorsten och andra byggnadsdetaljer. Vad som anses ändra byggnadens karaktär och således är bygglovspliktiga avgörs från fall till fall. Lagstiftningen är inte ett förbud mot förändringar, men de ändringar som görs ska utgå från byggnadens förutsättningar.

Lagskyddad bebyggelse

Riksintresse för kulturmiljövården (MB)

Stora delar av Vellinge kommun ingår i riksintresse för kulturmiljövården och har ett lagskydd genom miljöbalken.

Karta Vellinge kommun: Riksintresse för kulturmiljövården.

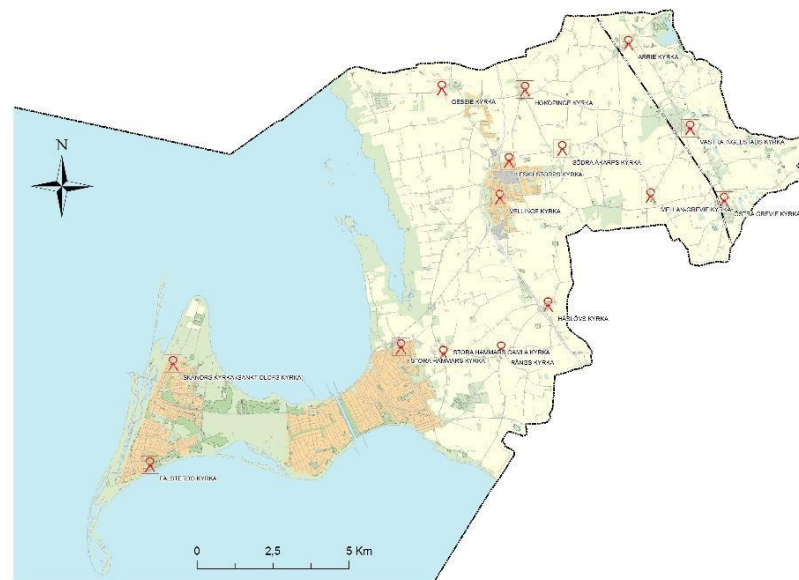
De områden som ingår i riksintresset är:

- Foteviken - Glostorp [M 128]. "Vidsträckt öppen slättbygd utmed Öresundskusten med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med talrika och landskapsdominerande fornlämningsmiljöer samt flera kyrkbyar."
- Skånör's Jung [M 129]. "Hedlandskap med fornlämningsmiljöer på Falsterbonäset med såväl förhistoriska som medeltida bosättningar."
- Skånör - Falsterbo [M 130]. "A. Småstadsmiljön Skånör som i planering, bebyggelse och omgivning speglar medeltidens stad och den fortsatta utvecklingen där staden helt omvandlades efter stadsbränderna 1874 och 1885, och utformades i enlighet med bestämmelserna i 1874 års byggnadsstadga, omsatta i den lilla skalan. B. Småstadsmiljön Falsterbo med anor från medeltiden men med huvudsaklig prägel av det sena 1800-talets och 1900-talets fashionabla badort."
- Månstorp [M 133]. "Odlingslandskap i övergångszonen mellan slätt- och risbygd med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet med Månstorps senmedeltida kungsgård och militieboställe."
- Fuglie - Mellan-Grevie - Skåre [M 136]. "Centralbygd med det av jordbruksskiftena präglade slättlandskapet Söderslätt med förhistorisk bruknings- och bosättningskontinuitet samt för Sverige unik koncentration av tätt liggande kyrkbyar av åtminstone medeltida ursprung som väl speglar kyrkobyggnadskonstens stilideal under tiden medeltid till 1900-tal."

Kulturminnen (KML)

Inom kommunområdet finns också flera kyrkliga kulturminnen som skyddas av KML. Det gäller alla kyrkor med kyrkotomter som tillkommit före utgången av år 1939 och detta gäller även begravningsplatser med eventuella byggnader som tillkommit före utgången av år 1939. Dessa är:

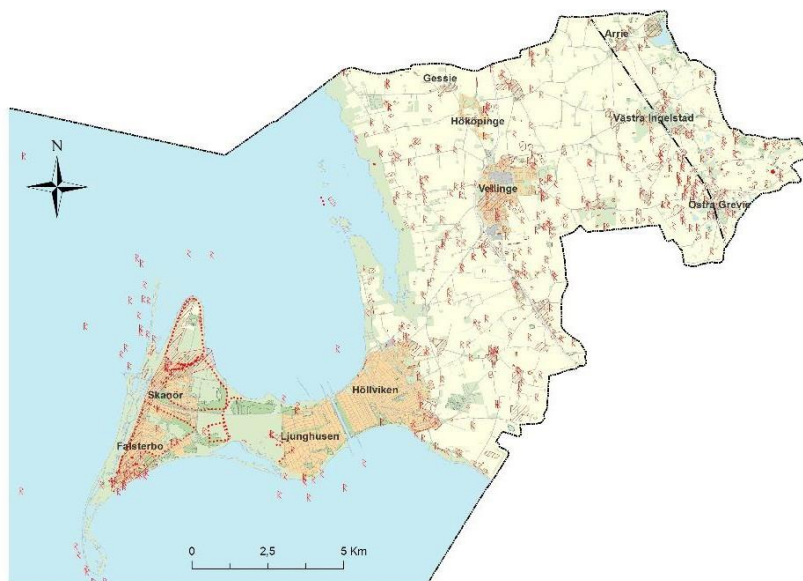
- Arrie kyrka med kyrkotomt (1890/medeltid)
- Eskilstorps kyrka med kyrkotomt (1873/medeltid)
- Falsterbo kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Falsterbo nya begravningsplats (ca 1880)
- Gessie kyrka med kyrkotomt (1888)
- Gessie gamla begravningsplats (medeltid)
- Håslövs kyrka med kyrkotomt (1880/medeltid)
- Hököpinge kyrka med kyrkotomt (1872)
- Hököpinge gamla begravningsplats (medeltid)
- Mellan-Grevie kyrka med kyrkotomt (1894/medeltid)
- Rängs kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Skanörs kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Stora Hammars gamla kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Stora Hammars nya kyrka med kyrkotomt (1902)
- Södra Åkarps kyrka med kyrkotomt (1888/medeltid)
- Vellinge kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Vellinge nya begravningsplats (1925)
- Västra Ingelstads kyrka med kyrkotomt (medeltid)
- Östra Grevie kyrka med kyrkotomt (1897/medeltid)

Karta Vellinge kommun: Kyrkliga kulturminnen (KML).

Fornminnen (KML)

Sedan 1930-talet har det funnits en länstäckande fornminnesinventering. Inom kommunområdet upptas drygt 900 fasta fornlämningar i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS). Dessa skyddas genom kulturmiljölagen.

Karta Vellinge kommun: Fornminnen.

Byggnadsminnen (KML)

Det finns även enstaka byggnader/anläggningar som är byggnadsminnen och skyddas av KML. Dessa är:

- Andreas Lundbergagården, Falsterbo (16-/1700-tal)
- Bröddarps väderkvarn, Västra Ingelstad (1800-tal)
- Fyren, Falsterbo (1700-tal)
- Stubbamöllan, Håslöv (1700-tal)
- Stubbamöllan, Skanör (16-/1700-tal)
- Rådhuset, Skanör (1700-tal)

Karta Vellinge kommun: Byggnadsminnen.

Falsterbo fyr från 1700-talet. Vykort: privat ägo.

Skydd genom detaljplaner och områdesbestämmelser

Det finns vidare ett stort antal byggnader inom undersökningsområdet som har försetts med skydds- eller varsamhetsbestämmelser genom detaljplan eller områdesbestämmelser. Områdesbestämmelserna är juridiskt bindande. Syftet är att lyfta fram bevarandefrågorna.

Områdesbestämmelserna ger ingen bygg rätt utan varje ärende om förhandsbesked eller bygglov för nybyggnad ska prövas för sig. De listade planerna avser detaljplaner och områdesbestämmelser framtagna före årsskiftet 2017/18. Dessa redovisas nedan under respektive karaktärsområde (I-VI):

Karaktärsområde I - Arrie, Västra Ingelstad och Östra Grevie

- Dp 7; Förslag till byggnadsplan för del av Östra Grevie, Gamla byn (i Östra Grevie), Vellinge kommun. Fastställd av Länsstyrelsen 1978-11-21.
- Dp 20; Detaljplan för Arrie 18:21, Gamlegård (i Arrie), Vellinge kommun. Laga kraft 2005-03-03.

Karaktärsområde II - Hököpinge och Gessie

- Dp 75; Detaljplan för Hököpinge 55:62 (i Hököpinge). Laga kraft 2000-05-11.
- Dp 105; Hököpinge 55:59 m fl, Sockerbruket centrala delen, Hököpinge, Vellinge kommun. Laga kraft 2011-03-07.

Karaktärsområde III - Jordbrukslandskapet

- Ob 14; Områdesbestämmelser för ”Vattle by” (delar av Åkarp, Västra Grevie och Hötofta), Vellinge kommun. Laga kraft 1995-06-21.
- Dp 79; Detaljplan för Vellinge Väster 17:20 m. fl. Laga kraft 2002-10-02.
- Dp 83; Detaljplan för Vellinge Väster 68:6 m. fl. Laga kraft 2003-07-03.

Karaktärsområde IV, Vellinge

- Dp 44; Förslag till stadsplan för Långan mindre m.fl. Fastställd av länsstyrelsen 1980-12-01.
- Dp 68; Detaljplan för del av Eskilstorp 14:219 m. fl. Laga kraft 1997-03-12.
- Dp 86; Detaljplan för Vellinge 99:51 m. fl., Prästgårdsområdet (i Vellinge). Laga kraft 2004-03-19 (del) samt 2006-04-11 (del).

- Dp 97; Detaljplan för Kajan 7 m. fl. Börjessons silo. Laga kraft 2007-03-15.
- Dp 102; Detaljplan för Påfågeln 1 m. fl. Bostäder m.m. vid Perstorpsgatan. Laga kraft 2010-06-01.
- Dp 106; Detaljplan för Piggvaren 1 m. fl. i Vellinge. Laga kraft 2012-07-24.
- Dp 111; Detaljplan för del av Kv. Skolan 7 i Vellinge (gamla Kulturskolan). Laga kraft 2014-11-14.
- Dp 116; Detaljplan för Kv. Krabban 5 m. fl. Bostäder norr om Ängavägen i Vellinge. Laga kraft 2017-03-24.

Karaktärsområde V - Höllviken, Ljunghusen och Rängs sand

- Dp 99; Detaljplan för Ljunghusen 2:32 (Odd Fellow), Vellinge kommun. Laga kraft 1997-10-01.
- Dp 150; Detaljplan för Höllviken 7:112 m.fl. (Fritidsvägen), Vellinge kommun. Laga kraft 1997-10-01.

Karaktärsområde VI - Skanör och Falsterbo

- Dp 81 t; Skanörs bevarandeplan (Tilläggsbestämmelser till detaljplan för centrala Skanör). Laga kraft 1999-11-17.
- Dp 92 t; Ändring av detaljplan för Falsterbo 9:81, Berndt Lütkes väg10, (del av ett område söder om Olof Normans väg och Fyrvägen) Falsterbo. Laga kraft 1997-05-28.
- Dp 93 t; Falsterbo bevarandeplan (Tilläggsbestämmelser till detaljplan för centrala Falsterbo). Laga kraft 2006-11-09. Falsterbo stadskärna (kulturhistoriskt värdefull miljö (k); Byggnader har klassats (k1); utökad bygglovsplikt gäller (a)).

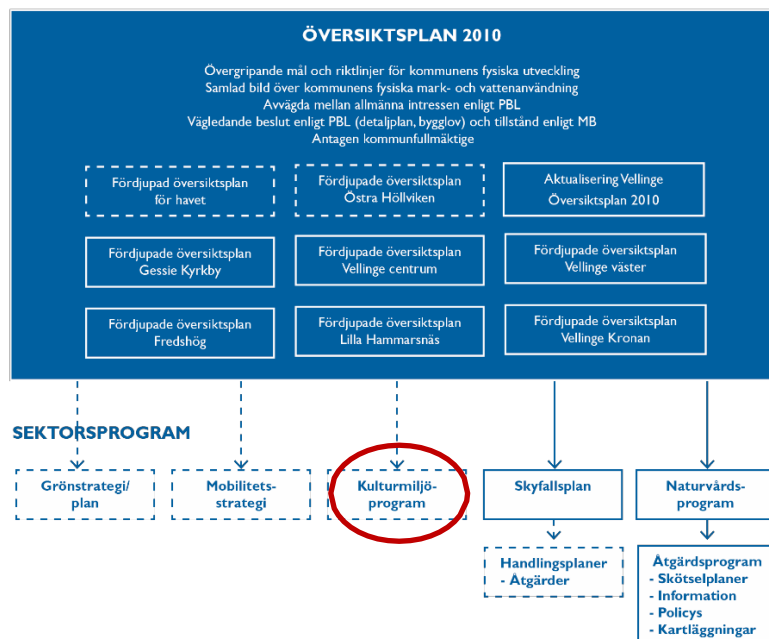
- Dp 94 t; Ändring av detaljplan för Fiddevången i Falsterbo. Laga kraft 1996-07-03.
- Dp 110; Förslag till ändring av stadsplan för delar av kv. Möen m.fl. kvarter vid Dykerigatan – Vånggatan i Skanör. Laga kraft 1999-11-17.
- Dp 115; Detaljplan för område vid Skanörs Gästis i Skanör. Laga kraft 1989-09-07.
- Dp 122; Detaljplan för del av Skanör 28:11, Skanörs Gästis. Laga kraft 1992-09-09.
- Dp 127; Detaljplan för Skanörs Gästis, del av fastigheten Skanör 28:11. Laga kraft 1996-12-19.
- Dp 128; Detaljplan för Falsterbo 21:1 Gamla posten (i Falsterbo). Laga kraft 1997-06-04.
- Dp 133; Detaljplan för Skanör 35:3, Garnisonshuset i Skanör. Laga kraft 1999-01-13.
- Dp 140; Detaljplan för Skanör 43:1, 14:28 och 14:29 samt del av Skanör 2:1 – Skanörs centrum. Laga kraft 2002-12-27.
- Dp 143; Detaljplan för Skanör 25:2 (Gässlingen). Laga kraft 2004-06-09.
- Dp 153; Detaljplan för Skanör 8:16 m. fl. Lotsplatsen. Laga kraft 2009-05-26.
- Dp 158; Detaljplan för del av Falsterbo 2:1 samt Falsterbo 16:9 m fl – tomter inom f d stationsområdet samt lägenheter utmed Fädriften. Laga kraft 2011-06-22.
- Dp 162; Detaljplan för Falsterbo 23:5 och 23:14 vid Almgatan. Laga kraft 2015-11-04.

Översiktsplan och fördjupningar

Översiktsplanen aktualitetsförklarad

Kommunfullmäktige beslutade 2017-12-06 att aktualitetsförklara översiktsplan 2010 med det fullständiga namnet ”Vellinge översiktsplan 2010 med utblick mot 2050, Vellinge vidgar vyerna” som antogs av fullmäktige 2013-01-23.

Precis som översiktsplanen är kulturmiljöprogrammet inget juridiskt bindande dokument. Det är en rådgivande text. I kulturmiljöprogrammet görs en fördjupad kunskapsinventering och rekommendationer till åtgärder för att bibehålla och utveckla kommunens kulturvärden.

*Schematisk bild över planer och program och deras inbördes förhållanden.
Källa: Strategiandelningen.*

Fördjupade översiktsplaner och områdesplaner

Delar av översiktsplanen kan behöva göras mer detaljerade än andra delar. Då kan så kallade fördjupningar av översiktsplanen göras.

Exempel på områden som kan behandlas med fördjupning är tätorter och kommundelar där det är särskilt stor konkurrens mellan olika intressen och anspråk. Följande fördjupningar av översiktsplanen gäller:

- Gessie kyrkby
- Lilla Hammars näs (södra delen)

- Vellinge Centrum
- Vellinge Kronan
- Vellinge Väster
- Område kring Fredshög

Kulturmiljöprogram för Skåne

Kulturmiljöprogram för Skåne är framtaget av Länsstyrelsen, och är ett regionalt kunskapsunderlag vad gäller kulturmiljö sedan 2006-12-13. Kulturmiljöprogrammet finns tillgängligt på Länsstyrelsens hemsida.

I Vellinge kommun har länsstyrelsen lyft fram elva områden som särskilt värdefulla kulturmiljöer, varav två ingår i olika kulturmiljöstråk:

- Skanör-Falsterbo
- Skanörs ljung
- Stora Hammar
- Räng
- Foteviken–Hököpinge–Sjötorp–Pile-Glostorp–Lockarp
- Norra Håslöv
- Vellinge

- Skegrie–Fuglie-Hammarlöv–V Tommarp–V Vemmerlöv
- Månstorp
- Landsvägen Malmö–Ystad, väg 101 (Kulturmiljöstråk)
- Skånelinjen, Per Albin-linjen (Kulturmiljöstråk)

Länsstyrelsens kulturmiljöprogram kan utgöra ett bra kunskapsstöd i kulturmiljöarbetet i kommunen.

Historik

Nuvarande Vellinge kommunområde har en rik kulturhistoria. De första jordbrukarna började att odla marken runt 4000 f Kr. På slätten finns många gravhögar och andra fornlämningar från stenålder och bronsålder. Skanör och Falsterbo växte på 1200-talet fram som marknadscentra av internationell betydelse baserat på det rika sillfisket. Byar och kyrkor anlades under medeltiden. Vid enskiftet i början av 1800-talet splittrades många av byarna då gårdarna flyttades ut till den egna markarealen. Folkökningen på landsbygden under 1800-talet ledde till att byarna återbefolkades och förtätades med gathus för hantverkare och arbetare. Järnvägar drogs fram i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Tidigare svårtillgängliga områden, som Falsterbonäset, kunde nu nå enkelt med tåg och en utbyggnad av fritidskaraktär tog fart. Under efterkrigstiden har privatbilismen ersatt tågen och inflyttningen har varit stor. Nuvarande Vellinge kommun bildades vid kommunsammanslagning 1974.

Fornlämningar och förhistorisk tid

Omkring 5000 f Kr bildades Öresund samt Stora och Lilla Bält genom att smältvatten från inlandsisarna höjt vattenståndet i Östersjöbäckenet så mycket att vattenmassorna orkade bryta sig en ny väg från denna sötvattensjö ut till det salta havet. Strandlinjen låg sex–sju meter över havets nuvarande yta, vilket innebär att en rätt betydande del av nuvarande Vellinge kommun ännu låg under vatten. Genom fortsatt landhöjning skapades det landskap och den kustlinje vi har idag.

De första jordbrukarna verkade inom området som utgör dagens Vellinge kommun från cirka 4000 f Kr, då man röjde åkermark med flintyxor och eld i en tät urskog med framför allt ek, lind, alm, lönn och ask. Man odlade vete och korn på svedjad mark, som snabbt sögs ut, varför boplatserna ofta flyttades. Ett primitivt jordbruk och en begränsad boskapsskötsel kombinerades med flyttningar till kusten för fiske och jakt på säl.

Så småningom öppnades landskapet mera och en agrar ekonomi skapades. När marken odlats ett par år användes marken till bete. Det vanligaste husdjuret var gris, men nötdjur, får och getter förekom också. Ännu användes inte djuren i odlingen. Gödsel togs inte tillvara och dragdjur användes inte eftersom plogen inte var uppfunnen. En enkel grävkäpp användes för att mylla ner sådden. Boskapsskötseln var den dominerande näringsgrenen och kompletterades av ett vandrande åkersystem för odling av vete, korn, havre eller hirs.

Vid slutet av bondestenåldern (även kallad yngre stenåldern eller neolitikum, cirka 4000 f Kr–1700 f Kr) tas mer och mer land i anspråk och landskapet blir mer öppet. Lövskörd för vinterfoder blir vanligare och skogarna öppnas upp. Befolkningen ökar och vi ser nu de första tecknen på bybildning.

Boplatserna fick flyttas med jämna mellanrum inom ett område i vars centrum boplatsens grav- och kultplats låg. Det är möjligt, att bondestenålderns stenkammargravar markerar sådana boplatssentra. Inom Vellinge kommuns gränser förtjänar i detta sammanhang området med den så kallad Eskilstorpsdösen jämte två dösar (i högar) i dess närhet speciell uppmärksamhet, liksom Klockaredösen och

området kring gånggriften i Norra Håslöv. Stenkammargraven har rests av de tidigaste åkerbrukande folken.

Klockaredösen utanför Vellinge anlades under bondestenåldern för kanske 6 000 år sedan. I bakgrunden en bronsåldersgrav. Foto: Pia Transe-Pedersen

Ännu under bronsåldern (cirka 1700 f Kr–500 f Kr) var betesdriften det dominerande näringsfånget, medan åkerbruket bedrevs med en primitiv typ av plog, årder, på åkrar, som utnyttjades en kort tid och därefter vilade. Detta system med vandrande åkrar medförde täta flyttningar av boplatserna, kanske vart trettionde år. Efter en serie av flyttningar under något sekel kunde man återkomma till en tidigare övergiven plats. Liksom under föregående period var klimatet under

större delen av bronsåldern betydligt torrare och varmare än i våra dagar.

Troligen är det nu de första tecknen på överexploatering börjar synas i landskapet. Hård röjning och ett hårt betestryck leder till sandflykt och vandrande sanddyner. Jordbruksteknikerna utvecklas och fuktigare marker börjar nyttjas för insamling av hö. Fortfarande används bara ett årder, vilket gör att de styva lerorna och moränmarkerna inte går att bruka.

Även för bronsåldern präglas Vellinge kommunområde av det förhållandet, att fornlämningarna i huvudsak ligger under nuvarande markyta. Sålunda är endast ett fåtal boplatser kända. De har påträffats vid Kämpinge och Hötofta, men ingen av dessa är direkt synliga i dagens landskap. Där framträder nu endast mera monumentala anläggningar av bronsåldershögar typ. Dessa gravhögar från äldre bronsålder (cirka 1800–1000 f Kr) markerar emellertid möjligheten av omfattande boplatzlämningar under markytan. Högarna ger allmänt en prägel åt det sydvästskånska landskapet, där de ofta förekommer på krönen av höjdryggar, i ett bälte innanför kusten.

Inom kommunområdet förekommer talrika bronsåldershögar, både i glesa grupper och i större stråk. En bronsåldershög igenkänns vanligen som en gräsklädd kulle. Dessa fornlämningar förmedlar en upplevelse av lång odlingskontinuitet i omgivningen och de representerar bland annat av det skälet ett betydande miljövärde. Flera bronsåldershögar har i modern tid helt försvunnit genom upplöjning, medan andra delvis har förstörts genom snäv kringplöjning.

Bronsåldersbög utanför Räng. Foto: Pia Transe-Pedersen

Man räknar med, att en relativt kraftig klimatförsämring med sänkt medeltemperatur och ökad nederbörd gjorde sig märkbar mot bronsålderns slut och vid övergången till järnåldern (cirka 500 f Kr–1050 e Kr). Det gjorde att djuren var tvungna att stallas in under vintern. De långsiktiga effekterna på kulturlandskapets utveckling blev betydande. Tidigare torra jordar blev brukbara, medan många äldre åkerytor fick överges för att efterhand få nya, viktiga funktioner som ängsmark.

Samtidigt kom nya redskap som gjorde det möjligt att slå gräs och spara som vinterfoder. Det var först nu när djuren stallades som gödsel

togs tillvara och användes på åkrarna, något som revolutionerade jordbruket och möjliggjorde odling på samma plats år efter år. Under slutet av järnåldern upplevde Skåne en stor befolkningsökning, vilket ledde till att många nya byar etablerades. Ofta hade platserna varit bebodda i omgångar tidigare. Det är emellertid osäkert om järnåldersbyarna i nämnvärd utsträckning kan ha levat kvar på samma plats i obruten kontinuitet fram i historisk tid.

Det finns endast registrerat ett fåtal boplatser från järnåldern inom kommunens gränser. Därtill kommer ett par större gravfält, bland annat ett på Lilla Hammars näs där 140 skelettgravar utgrävts. I den mån järnålderns fornlämningar har bevarats, befinner de sig under markytan. I dagens landskapsbild återfinns sålunda inga påtagliga anläggningar, som är lätta att känna igen och hänföra till denna period i kulturlandskapsutvecklingen. Möjligheten kvarstår, att några av de från historisk tid kända byarna har en platskontinuitet, som når ner i järnåldern. Mycket tyder emellertid på, att den stora bybildningsperioden i området har inträffat under århundradena kring 1000-talet, vid övergången till historisk tid.

Lämplig jordmån med kalkrika jordar och en i gången tid god tillgång på betesmark och ängsmark har gynnat ett kontinuerligt utnyttjande av området, vilket rikedomerna av fornlämningar och mångfalden av fynd visar. Den tidiga jordbruksidkande befolkningen har efterlämnat mäktiga gravmonument. Stenkammargravarna, som dösen vid Eskilstorp, långdösarna och gånggrifterna tillhör yngre stenåldern. De landskapspräglade gravhögarna, enstaka eller samlade i större gravfält som till exempel Bolmers högar, dateras till bronsåldern. Det medvetet givna höjdläget är karaktäristiskt för fornlämningstypen.

Bolmers högar är anlagda cirka 1300 f.Kr och är belägna på en av de högsta punkterna i Vellinge kommun och erbjuder en storslagen utsikt över landskapet. Foto: Pia Transe-Pedersen.

Att Vellinge kommunområde utgjort en del av en central odlingsbygd under lång tid har emellertid också medfört, att bilden av den förhistoriska bygden kan tecknas mindre skarp än vad fallet är för många andra delar av Skåne. Redan i mitten av 1800-talet har troligen stora delar av de fasta fornlämningar bortodlats. Den intensifierade, nära nog fullständiga uppodlingen under de senaste årtiondena har skett med moderna, djupgående plogar, som i ännu flera fall har haft en förödande inverkan på till exempel gravfält och boplatsspår, medan de mera monumentala fornlämningarna av typen stenkammargravar visat större motståndskraft.

Bolmershögar på Skånska rekognosceringskartan (1812 -20) där de kallas Volmarshögar. Man ser vidare att en av högarna använts som triangelpunkt vid karteringen.

Endast en bråkdel av de förhistoriska boplatserna är kända. Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering redovisar ett tiotal boplatser från stenåldern inom kommunens gränser. Av dessa är idag ingenting synligt i landskapet. Några har undersökts och tagits bort i samband med senare tiders vägbyggen och tätortsexpansion i området. Eventuella rester av i dag okända boplatser kan komma att bli upptäckta vid framtida markingrepp.

Fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagen (1988:950) och med det menas lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar, gravbyggnader och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser.

Socknar, byar och borgar

Många av de från medeltiden och fram till våra dagar kända byarna inom Vellinge kommunområde bär namn som är kvarlevor från senare delen av järnåldern. Det gäller bebyggelsenamn med efterleden -löv (Håslöv), -inge (Vellinge, Kämpinge), -stad (Ingelstad) och -hög, ofta utvecklade till -ie (Gässie, Arrie). Något yngre anses namnen med efterleden -torp vara. Dessa kan ha bildats från vikingatiden in i tidig medeltid, men namnbildningsskicket var i bruk även långt fram i nyare tid. Slättens bynamn med efterleden -torp, ofta utvecklade till -arp, (Eskilstorp, Herrestorp, Åkarp, Bröddarp) tillhör vanligen de äldre skikten av torpnamn.

Särskilt intressant är namnet Hököpinge. Förleden utgörs av en lätt maskerad form av ordet "hög", något som ännu är lätt att förstå utifrån omgivningens fornlämningsbild. Efterleden -köpinge antyder, att här kan ha funnits en vikingatida eller tidigmedeltida handelsplats av en typ, som är känd genom arkeologiska undersökningar vid Löddeköpinge. Kännetecknande för dessa "köpingeorter" är bland annat att de ligger i ett i äldre tid troligen segelbart vattendrag och på några kilometers avstånd från kusten. Den nuvarande bebyggelsen ligger samlad i två parallella stråk på vardera sidan om Pilebäcken/Gessiebäcken, som flyter genom byn i nord-sydlig riktning.

Hököpinge på Skånska rekognosceringskartan (1812-20) där man ser en mängd bronsåldershögar runt byn och hur bebyggelsen grupperar sig på båda sidor om Pilebäcken/Gessiebäcken.

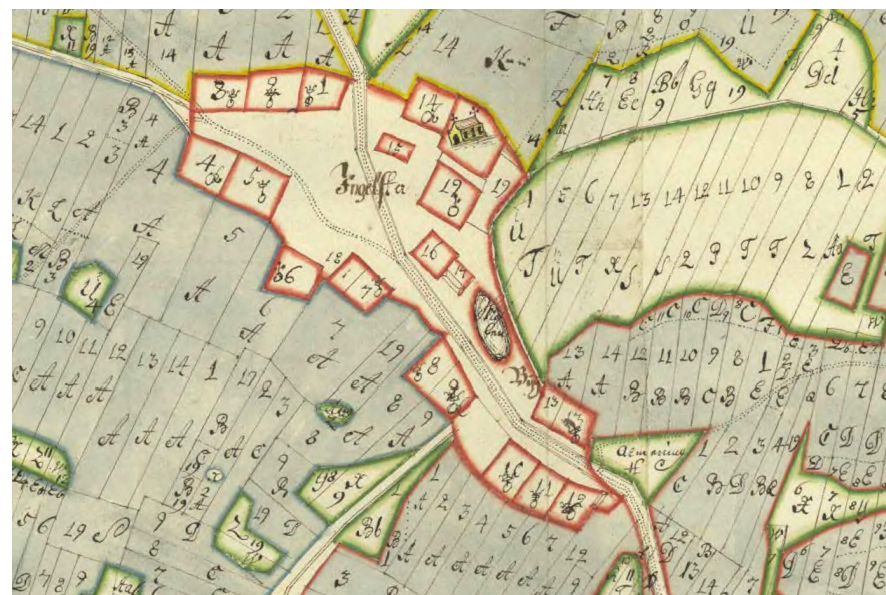
Även om bebyggelsenamnen i sig inte omedelbart avslöjar hur länge bebyggelsen har existerat på samma plats, vittnar namnkontinuiteten om att området utnyttjats kontinuerligt för bosättning och odling sedan yngre järnålder. För denna period i sin helhet gäller annars, att vi endast har kännedom om delar av det fornminnesbestånd som en gång har funnits.

Kring mitten av 1000-talet upphörde vikingatidens handels- och krigsfärder. Den danska kungamakten hade då etablerat sig som riksöverhuvud och organiserade ett system för förvaltning och uppörd. Till det sammanhanget hör även uppkomsten av de äldsta stadsbildningarna i Skåne, till exempel Lund. Från vikingatid och

framåt till tidig medeltid har av allt att döma en kraftig befolkningstillväxt ägt rum. En genomgripande kulturell förändring på lång sikt skedde genom övergången till kristendomen. Medan vikingatiden på detta sätt övergick i medeltid, hade viktiga agrartechniska nyheter även lett till omfattande förändringar av kulturlandskapet i stora delar av Sydsandinavien.

Utvecklingen är inte i alla sina detaljer känd, men den kan ha haft följande förlopp. Genom att man övergav årdret och övergick till att bearbeta åkerjorden med den tyngre men effektivare hjulplogen, skapades förutsättningar för en mera omfattande spannmålsodling än tidigare. Efterhand infördes i slättområdena ett odlingssystem av tresädestyp. Detta innebar, att man indelade åkerjorden i tre vångar med en treårig rotationsperiod, där två vångar årligen såddes och den tredje låg i träda. För att bland annat reducera den stora hägnadsbördan och bekosta anskaffningen av hjulplog och dragare skapades fastare former för samlad bebyggelse och gemensam odling. Det är mot en sådan bakgrund man kan se den omfattande bybildningsprocessen på Söderslätt kring 1000-talet.

Därigenom utvidgades den odlade arealen betydligt, samtidigt som en rad nya bebyggelseenheter etablerades med ett odlingssystem som först nu skapade verkliga förutsättningar för en permanent bybebyggelse. Resultatet av detta blev den bild av Söderslätt, som är väl känd från medeltiden fram till enskiftesperioden vid 1800-talets början: stora byar med ett 15-tal gårdar i bykärnorna, som låg omgivna av vidsträckt odlingsmarker, organiserade enligt trevångssystemet och med en omfattande ägoblandning och tegindelning av åkern.

Västra Ingelstad på karta från 1708. Samlad bybebyggelse omgiven av odlingsmarken indelade i långsmala tegar. På detta sätt såg byarna ut från medeltiden till enskifte i början av 1800-talet. Karta: Lantmäteriet.

Dessa former för bebyggelse och odling anknyter till danska, engelska och kontinentala motsvarigheter, men de framstår närmast som unika i jämförelse med äldre kända agrarlandskapsformer inom nuvarande Sveriges gränser. De medeltida byarna inom Vellinge kommunområde utgör ännu ett påtagligt inslag i 2000-talets kulturlandskap.

Bykärnornas bebyggelsemönster har visserligen kraftigt förändrats genom att gårdar i samband med enskiftet flyttade ut, men en och annan gård låg kvar i byn och bebyggelsen förtätades åter bland annat genom tillkomsten av ett stort antal gathus under loppet av 1800-talet. De bylägen som man därigenom kan identifiera inom kommungränserna, representerar en tusenårig kontinuitet i mänsklig bosättning. Många lämningar från verksamheten på dessa platser från

medeltid och framåt ligger i dag dolda under markytan. Ovan jord har vi själva bylägena bevarade. I vissa byar kvarstår också medeltida kyrkobyggnader.

Västra Ingelstad på Skånska rekognosceringskartan (1812-20) strax efter enskiftet. Bylägets utsträckning känner man igen från kartan ovan medan merparten gårdar flyttats ut och istället ersatts av gathus.

Till följd av den kristna missionsverksamheten började träkyrkor uppföras i Skåne under 1000-talet. Kyrkan blev efterhand väl etablerad, inte minst efter upprättandet av Nordens ärkesäte i Lund (1103) och införandet av böndernas tiondeplikt gentemot kyrkan. Mot den bakgrunden började man i stor skala anlägga romanska stenkyrkor i landskapet. Det skedde företrädesvis under senare hälften av 1100-talet med den nyuppförda Lunds domkyrka som en väsentlig arkitektonisk förebild. Man kan räkna med att den i senare tid kända sockenorganisationen vid den tiden hade tagit relativt fasta former.

Uppförandet av sockenkyrkorna baserades framför allt på delar av överskottsproduktionen från gårdarna i området. De tätt liggande kyrkorna på Söderslätt förstärker intrycket av en central odlingsbygd. Till den bilden hör även de speciella möjligheter man hade i området att tidigt anknyta en överskottsproduktion till ett marknadssystem.

De medeltida sockenbildningar som nu återfinns inom Vellinge kommungränser, har tidigare i världsligt och kyrkligt avseende hänförts till skilda administrations- och jurisdiktionsområden, häradet. Häradet är en geografisk indelningsenhet för rättsskipning och krigsväsen. Indelningen kan spåras tillbaka till ”bygder” i förhistorisk tid och har föreslagits motsvara område där det fanns 100 vapenföra män – en här. Till häradet knöts inte minst ett lokalt ting med en tingsplats. I äldre tider kunde häradsgården korsa rakt igenom en socken, men under 1800-talet gjordes en rationalisering så att dessa kom att följa varandra. Vellinge nuvarande kommun omfattar en del av Oxie härad och en del av Skytts härad.

Till Oxie härad har följande socknar i kommunens norra del hört: Gässie, Eskilstorp, Hököpinge, Södra Åkarp, Arrie, Västra Ingelstad, Mellan-Grevie och Östra Grevie. Till Skytts härad har man räknat: Vellinge, Håslöv, Räng och Stora Hammars socknar, vartill kommer den år 1632 nedlagda Kämpinge socken samt Skanör och Falsterbo. I Lilla Hammar har det funnits ett kapell, som omtalas som öde på 1580-talet och som i våra dagar inte uppvisar synbara lämningar. Det är ovisst, om denna kyrkobyggnad någonsin har fungerat som sockencentrum.

Nuvarande Vellinge kommun på Gerhard Buhmans karta från 1684.

Av dagens kyrkobyggnader i området har endast ett fåtal bevarat sin medeltida prägel. Det gäller kyrkorna i Skånör och Falsterbo samt Stora Hammars gamla kyrka. Andra har kvar medeltida partier men har i övrigt kraftigt omgestaltats, till exempel kyrkorna i Eskilstorp, Västra Ingelstad, Vellinge och Räng. I många fall representeras gamla sockencentra av kyrkobyggnader som från slutet av 1800-talets ersatt de ursprungliga, medeltida i samband med folkökning och nya smakideal. Så är fallet i Gässie, Hököpinge, Mellan-Grevie, Östra Grevie och Håslöv.

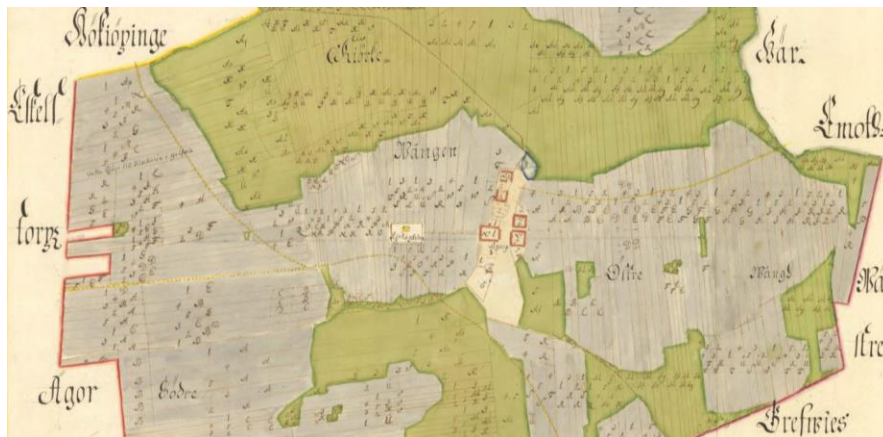

Stora Hammars gamla kyrka kring sekelskitet 1900. Kyrkan är medeltida och förlängdes österut på 1400 -talet (där rundbågefrisen under takfoten slutar). Kyrkan övergavs vid sekelskiftet 1900 när en ny kyrka invigdes på annan plats. Till skillnad mot många andra kyrkor revs inte den gamla kyrkan i Stora Hammar. Foto: RAÄ.

Vid 1500-talets slut ägdes endast fem av gårdarna i Skytts och Oxie härad av självägande bönder. Resten var arrendegårdar under till exempel kronan, adeln eller kyrkan. Under medeltiden hade de stora kyrkliga institutionerna – ärkesätet, domkapitlet och klostren – dominerat ägarförhållandena i många av områdets byar. Kyrkans inflytande över trakten var betydligt större än kronans. Efter reformationen på 1530-talet skiftade förhållandena och flera av de kyrkliga egendomarna fördes till kronan. I slutet av 1600-talet var den svenska staten den största jordägaren i Skåne. Självägande bönder blev

Jordbruk och övriga näringar

I slättbygden låg byarna tätt. Avståndet mellan varje by var sällan mer än tre kilometer. I byarna låg bebyggelsen samlad på en bytomt. Marken omkring bytomten var uppdelad i inägomark och utmark. Inägomarken var inhägnad och användes som åker och äng. Inägan var i sin tur uppdelad i olika delar, så kallade vångar. Än i dag har vi kvar platsnamn som syftar på just de vångarna, som till exempel Knävången i Skanör och Södervång i Vellinge. Vångar var uppdelade åkerfält, så kallade fall och varje fall var uppdelad i flera långsmala tegar. Varje gård hade ett bestämt antal tegar i varje fall. På detta vis fick alla bybor tillgång till all sorts mark, både högproduktiv och lågproduktiv. I vångarna användes ett tresädssystem där vången låg i träda var tredje år. De delar av vångarna som odlats användes också för efterbete efter att skörden var bärgad.

Södra Åkarp på geometrisk avmätning år 1700. Byn, i mitten är omgiven av de tre vångarna Kiörkewången, Östrevång och Södrevång. Odlingsmarken uppdelad i långsmala tegar.

Skanörs ljung på Skånska Rekognosceringskartan (1812 -20) var utmark för Skanör och byarna i öster.

Utmarkerna var gemensamma för alla i byn och användes för bete och för insamling av virke och bränsle. Betesområdena hanterades ofta i samfällighet med angränsande socknar och byar. Några omfattande skogar fanns knappast kvar på slätten i slutet av medeltiden. Falsterbohalvön blev troligen skoglös i samband med sillfiskeperioden redan under tidig medeltid. Efter hand som befolkningen ökade så ökade också trycket på utmarkerna. På 1700-talet var så gott som all utmark på Söderslätt borta och omförd till inägomark. Det var i stort sett bara de obrukbara strandängarna och den stora ljungheden mellan Skanör och Falsterbo i väster och Kämpinge i öster som inte omfördes till åkermark utan fortsatte att användas som betesmark och för bränsle- och torvtäkt efter att all skog som tidigare vuxit på platsen

vanligt först under 1700-/1800-talet genom ändrad lagstiftning och skatteköp.

Hököpinge kan, som nämnts ovan, ha fungerat som ett vikingatida handelscentrum. Under 1200-talet blev Skanör och Falsterbo platsen för ett av norra Europas viktigaste handelscentra, Skånemarknaden. Falsterbohalvön verkar dessförinnan i stort sett ha legat öde, men arkeologiska undersökningar har i Skanör påvisats boplatslämningar från 1100-talet, vilka tolkats som säsongsmässiga fiskeplatser. Förutsättningen för denna handel var framför allt en riklig tillgång på sill, men också ett strategiskt geografiskt läge vid gränsen mellan Öresund och södra Östersjön.

Den danska kungamakten uppförde på 1200-talet två fogdeborgar, en i Skanör en i Falsterbo, och i anslutning till dessa och de närbelägna och likaledes nyuppförda kyrkorna uppstod under 1300-1400-talen mindre stadsbildningar. Skånemarknaden kontrollerades efterhand av den nordtyska handelsorganisationen Hansan och i takt med dess minskade makt under 1500-talet avtog handeln och på 1600-talet kan Skanör och Falsterbo snarare karaktäriseras som bybildningar. Borgen i Skanör övergavs i början av 1400-talet, troligen som en följd av att handeln allt mer flyttade över till Falsterbo. Borgen i Falsterbo förstördes vid konfrontationer mellan danska kungamakten och hansestäderna 1311. Borgen byggdes upp igen och var från början av 1400-talet den kungliga fogdens huvudsäte på Skånemarknaden. Den var i bruk fram till 1530-talet och lämnades därefter att förfalla. Borganläggningarna i både Skanör och Falsterbo är ännu synliga som fornlämningar.

Ruinen av Falsterbohus vid undersökning och restaurering 1934. Foto: RAÄ.

Adliga huvudgårdar verkar inte ha funnits på Söderslätt medan flera gods fanns i det angränsande backlandskapet. Inom kommunområdet är det endast Månstorp i de östra delarna som haft prägel av adels gods. Månstorp har medeltida anor som sätesgård och är känt från skriftliga källor från 1400-talet. Under 1500-talet genomgick godset en tidstypisk expansionsfas, som bland annat manifesterades i anläggandet av en slottsbyggnad i renässansstil omgiven av vallgrav. Slottet förstördes till stora delar under skånska kriget på 1670-talet. Efter övergången till svenska kronan omskapades Månstorp till militärt boställe, kallat Månstorps gård. Ruinen från 1500-talets renässansborg står kvar och kallas Månstorps gavlar.

försvunnit. Av detta återstår i dag delar av strandängarna och av den stora ljungheden finns Skanörs ljung kvar med en beteskontinuitet på uppåt kanske tusen år.

I backlandskapet i nordost fanns proportionerligt mer betesmark och kanske viss sumpskog i sankpartier. Från de enskilda byarna ledde vägar, inte minst fågator där boskapen drevs förbi åkrarna ut till betesmarkerna. Bebyggelsen låg samlad kring en bygata, med en slags allmänning där det gärna också fanns en vanning (damm eller mindre vattendrag). Här låg också ofta byns gathus. Dessa beboddes av till exempel hantverkare och soldater, alltså folk som inte direkt hade sin försörjning av jordbruket.

En näring som var av stor betydelse fram till 1500-talet var som nämnts sillfisket, vilket av den danska kungamakten var centraliserat till Skanör och Falsterbo för att bättre kunna övervakas och kontrolleras. Sillmarknaden var under många år den danska statens säkraste skatteobjekt. Sillfisket pågick från 15 augusti till 9 oktober, därefter återgick man till andra sysslor. Fiske var alltså en säsongssysselsättning.

Bredeväg (Bredevägsbäcken) är den medeltida sjötransportvägen från Höllviken till Skanör, söder om kyrkan. Eftersom Bredeväg inte var tillräckligt djup fick de ankommande fartygen, t. ex. Koggarna, ankra i Höllviken varifrån lasten roddes i land eller hämtades med häst och vagn för att forslas vidare på bäcken. I motsatt riktning gick laster med bl. a. spannmål och djur och på sensomrar och höstar mängder av sill. Bredeväg förseddes med tångvallar på båda sidor om rännan för att skydda vångarna – Storevång och Knävången. Bredeväg var i bruk tills dess att Skanörs hamn byggdes i slutet av 1800-talet.

Under 1500-talet avtog det kommersiella fisket med Hansans nedgång. Fisket var dock fortsatt reglerat och sannolikt inte av någon större

betydelse förrän under 1800-talet då hamn anlades i Skanör och ett fiskeläge av mer permanent karaktär uppstod i Kämpinge.

Andra näringar som funnits i anslutning till byarna har varit knutna till jordbruket, som smedja och kvarnrörelse. Det var särskilt från 1800-talet som dessa verksamheter blev närmast obligatoriska inslag med smedjan inne i eller i utkanten av byn och kvarnen på en höjd en bit utanför.

Smedjan i Hököpinge, sedermera omvandlad till traktorverkstad.

Tidigare hade man ibland fått färdas långt för att mala eller få något järnredskap lagat eller tillverkat. Med 1800-talets avregleringar, större skördar, ett ökat antal redskap av järn samt bättre vagnar med järnaxlar och järnringar kring hjulen ökade behovet av kvarnar och smeder så att

det vid sekelskiftet 1900 troligen uppnått något slags balans i fråga om behov och tillgång.

Stubbamöllan i Skanör. Foto: Calluna.

Väderkvarnarna blev ett karakteristiskt inslag i landskapsbilden då de placerades på höjdlägen, där det blåste mest och där de var synliga på långt håll. De var både landmärken och samlingspunkter. Kvarnarna på Söderslätt var ursprungligen byggda som så kallade stubbamöllor där man vred hela kvarnhuset för att fånga upp vinden. Denna typ av kvarn var helt dominerande fram till mitten av 1800-talet då man övergick till att bygga holländare, även kallade hättkvarnar, där alltså endast den översta hättan vreds mot vinden medan byggnadskroppen i övrigt var fast. Dessa kunde byggas mycket större och med större vingar än stubbamöllorna och således också utveckla mer kraft vilket gjorde att man kunde ha mer än ett stenpar (malstenar). Hättan kunde

också göras självvridande med hjälp av en vindros. Några vattenkvarnar verkar inte ha funnits på Söderslätt.

Från början av 1900-talet började handelskvarnar etableras i de större stationssamhällena med goda transport- och avsättningsmöjligheter. Dessa var ofta eldrivna och hade således ingen yttre likhet med de äldre väderkvarnarna. Handelskvarnarna var vanligen utrustade med både valsar och sikt för att kunna tillverka ett finare mjöl. De sista väderkvarnarna upphörde att mala på 1960-talet medan handelskvarnarna möjligen kunde fortleva något årtionde till. Inom kommunområdet finns några ålderdomliga stubbamöllor bevarade samt ett antal holländare och någon handelskvarn.

Smedjorna kunde i princip se ut som helst, men byggdes helst i sten, tegel eller lersten – vilket ju ändå var det normala i denna del av Skåne – på grund av brandrisken. De smedjor som finns bevarade inom Vellinge kommun representerar 1800-/1900-talet och skiljer sig kanske inte markant från exempelvis ett måttligt fähus, men kännetecknande är gjutjärnspröjsade fönster och naturligtvis skorsten. Stora portar, ofta i en gavel, brukar också höras till, men är snarast tillkomna i ett senare skede när man börjat serva traktorer och liknande. Smedjornas glansperiod sammanföll ungefär med kvarnarna, från 1820-/30-tal och ungefär 100 år fram i tiden. Från slutet av 1800-talet började de få konkurrens av industrialiseringen genom fabriksstillverkade redskap, spik, lås med mera och verksamheten kom att förskjutas mot reparationsverkstäder. När jordbruket mekaniserades kunde smedjorna leva vidare några decennier som bil- och traktorverkstäder.

Under 1800-talet liberaliserades också handelslagstiftningen och vid införandet av den fullständiga näringsfriheten 1864 fanns inte längre några restriktioner mot att starta handel eller annan verksamhet utanför stadsgränsen. Det öppnade upp för handel och hantverk av olika slag i

byarna. Särskilt stationssamhällena kom att verka lockande för lokalisering av olika rörelser.

Vellinge 1925 med en urmakare till vänster i förgrunden. En typisk representant för de rörelser och verksamheter som uppstod i stations-samhällena. Foto: Kulturen.

Skiftesreformerna och den agrara revolutionen

År 1757 initierades storskiftet i Sverige. Syftet med skiftet var att rationalisera jordbruket och stoppa den långtgående ägosplittringen. Initiativet kom från centralt håll, men ledde sällan till omfattande ändringar på det lokala planet. Det gjorde däremot enskiftet, som började genomföras i Skåne från 1803.

Resultatet av enskiftet, och 1827-års laga skifte, var att byarna sprängdes och gårdarna spreds ut i landskapet. Detta ändrade

landskapsbilden totalt. Varje lantbrukare fick sina ägor samlade i ett stycke, ett eget skifte. Många tilldelades mark som inte var åkermark utan ängs- och betesmark. Konsekvensen av detta blev att nyodlingen ökade dramatiskt under 1800-talet. På Söderslätt ledde ökningen till att det knappt fanns någon ängs- och betesmark kvar med följd att antalet husdjur måste minska. Gödselproduktionen minskade då också vilket ledde till att det fanns för lite gödsel att lägga på odlingarna, vilket i sin tur påverkade spannmålsskördarna negativt. För att öka produktionen vidtogs en rad olika åtgärder. I samband med skiftena fick lantbrukarna möjlighet att lägga om sina växtföljder eftersom de nu var ensamma om att odla sin mark. Vall och rotfrukter introducerades i växtföljden och boskapen försörjdes mer och mer av åkeristället för av ängen.

Skånska Rekognosceringskartan 1812 -20. Man kan se hur gårdar börjat flyttas ut från Vellinge och Eskilstorp, samtliga västerut. I den mindre byn Herrestorp är det bara en gård som flyttats ut.

Många markägare började också bryta mörkel, en slags kalkhaltig lera, som spreds på åker och som ökade produktionen tillfälligt.

Märgelbrytningen lämnade otaliga gropar i landskapet som sedan vattenfylldes. De märgelgravar som ännu finns kvar är karaktäristiska kulturminnen från skiftenas tid. Märgelgravarna syns vida genom att de ofta har en krans av träd och buskar och är därmed av stor betydelse även för fauna och flora.

Vid slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet dikades väldiga arealer mark i Skåne. Syftet var att vinna odlingsmark och förbättra dräneringen. Tillsammans med skiftena är utdikningen en av de företeelser som påverkat landskapet mest, både miljömässigt och estetiskt. I samband med dikningarna rätades och fördjupades ofta vattendragen. Alla kommunens bäckar har helt eller delvis omformats för att effektivare kunna transportera vatten.

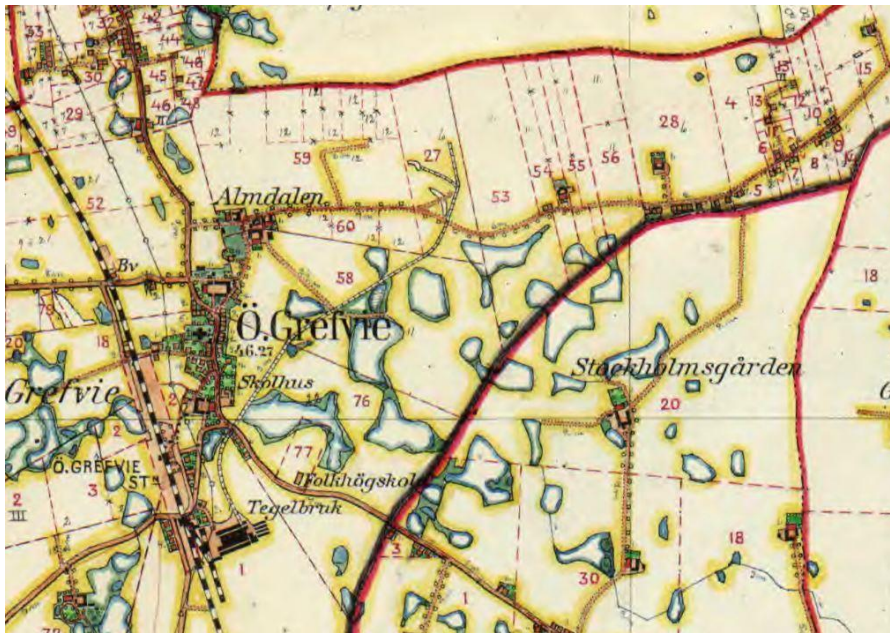
Häradsekonomiska kartan 1910 -15. Jämför med kartbilden på föregående sida. Av slingrande bäckar och sankta stråk har det blivit tuktade diken och av vindlande markvägar har det blivit vinklade småvägar ut till de enskilda

brukningsenheterna. I sydväst har det byggts ett skolhus, sannolikt som en följd av att trakten var barnrik. De många små enheterna just här pekar på långt gången hemmansklyvning eller avstyckning.

Den stora omvandlingen av det gamla kulturlandskapet ägde rum under loppet av 1800-talet, i spåren av enskifte, folkökning och agrartechniska nyheter. Enskiftet medförde betydande förändringar i bebyggelsemönster, markutnyttjande och kommunikationsförhållanden inom Vellinge kommunområde. Flera viktiga förändringar skedde sålunda i bebyggelsen i samband med enskiftet och tiden fram till 1900-talets början. Ett stort antal gårdar flyttade ut ur de gamla byarna och återuppbyggdes som ensamgårdar i anslutning till sina samlade ägor. Vid 1900-talets början kulminerade antalet jordbruksenheter i området.

1800-talets befolkningsökning kombinerat med rationellare jordbruk och införandet av konstgödsel innebar att ursprungliga gårdar vid arvsskiftet eller försäljning kunde avstyckas och en viss förtätning av gårdar skedde fram till början av 1900-talet. Man kunde helt enkelt försörja sig på en mindre jordbruksfastighet men vid en allt för långt gången hemmansklyvning blev följderna så små enheter att man tvingades söka komplementärbete utanför den egna gården, alltså ett slags proletarisering.

Befolkningsökningen under särskilt första hälften av 1800-talet gjorde att det uppstod en överbefolkning på landsbygden, framåt mitten av seklet kanaliserades detta i viss mån genom emigration och urbanisering. Hemmansklyvning enligt ovan kunde inte försörja alla och följderna blev att dessa befolkningsgrupper hänvisades till en tillvaro som hantverkare, torpare, daglönare, lantarbetare eller statare.

Häradsökonomiska kartan 1910 -15. Kratten nordöst om Östra Grevie. De många småvattnen är dödisgropar som bildats vid inlandsisens avsmältning.

Ett karaktäristiskt inslag var de småhusagglomerationer som uppstod i början eller vid mitten av 1800-talet, ofta på utmarks mossar där dessa egendomslösa slog sig ner. Vid enskiftet hade varje gård fått ett antal ägoparceller i den gemensamma mossmarken och dessa var svåra att använda till något annat än att sälja av. Ett typexempel är Kratten öster om Östra Grevie – en samling småställen för tegelbruksarbetare, lantarbetare och andra egendomslösa. Kratt är ett danskt-skånskt ord syftande på utmark med ris och busksnår och förekommer även på andra håll i Skåne.

I början av 1900-talet tillkom de sista småbrukarhemmen på landsbygden, då genom statliga stödåtgärder i form av egnahemslån. Detta var ett försök att möta emigration och urbanisering genom att

erbjuda egendomslösa ett markstycke och ett förmånligt lån för att kunna starta upp ett litet jordbruk. Man kan säga att det var familj jordbruk som sköttes helt utan lejd arbetskraft. Det var tvärtom vanligt att någon/några i familjen arbetade på annat håll. Av naturliga skäl var det inte de mest produktiva markerna som uppläts åt egnahem men finns trots det på sina håll även i Vellinge kommun, exempelvis den så kallade Tolvebyn nordost om Hököpinge kyrkby där den tidigare gården med nummer tolv styckades upp i ett tiotal små fastigheter.

Gemensamt för de här olika småbrukarkolonierna var att det upprätthöll en arbetskraftsreserv på landsbygden. Under 1800-talet och en bra bit in på 1900-talet behövdes extra arbetskraft vid vissa arbetsintensiva moment, som till exempel tröskning. Vid de större gårdarna behövdes det gott om folk som kunde rycka in och hjälpa till med lite av varje. Stenkrossning, dikes- eller mörjelgrävning, sköta pilevallar och andra trädplanteringar eller att köra gödsel var vanliga uppgifter.

Beträffande markutnyttjandet medförde tiden efter enskiftets genomförande en genomgripande effektivisering, bland annat på grund av bättre redskap och nya växtföljder. Genom utdikningen av sankmarker utökades åkerarealen betydligt. Samtidigt som den närmast ensidiga huvudinriktningen på spannmålsodling kvarstod på slätten, kunde man dock genom odling av foderväxter betydligt öka antalet nötkreatur.

Odlingslandskapet genomgick nu en nästan fullständig omvandling mot fullåkersbygd, där emellertid strandängarna vid Öresundskusten ännu bibehöll sina äldre, särpräglade funktioner. Strandängarna skiftades på ett sådant vis att de byar som före skiftet hade tillgång till allmanningarna vid havet också skulle ha det efter skiftet. Detta för att

de fortsatt skulle kunna bedriva tång- och torvtäkt, ha betande djur och ha en båtplats. Strandskiftena delades upp efter de enskilda gårdarnas storlek, vilket resulterade i många smala markkremor. Varje by har nu liksom förr en enskild väg ledande från bykärnan ner till sina respektive marker vid stranden. Detta vägsystem har sannolikt rötter i förhistorisk tid.

Till det gamla bylandskapets glesa landsvägsnät skapades efter enskiftets genomförande en rikedom av småvägar, som skulle ge förbindelser åt de utflyttade gårdarna och som ofta löpte i de nyskapade ägo- och gränsernas tvärsnitt. En av konsekvenserna av att byar skiftades var att äldre gränsmarkeringar i form av växtlighet eller diken försvann då odlingslotter slogs ihop för att utgöra större enheter. En motsvarande växtlighet eller gränser i form av stengården, jordvallar, trädrader eller andra trädplanteringar uppkom efter skiftena längs med de nya sammanslagna åkermarkerna och de nya vägarna. Ett annat tydligt inslag i enskifteslandskapet fullåkersbygd är de utskiftade gårdarnas läplanteringar och trädgårdar. I det flacka åkerlandskapet avtecknar sig trädgårdarna nästan som öar omgivna av stora, monotona odlingsfält.

En utskiftad gård utanför Hököpinge 1938. Vidsträckt odlingsfält omger gården där trädgården på typiskt vis är anlagd intill mangårdsbyggnaden. En pilerad kantar vägen medan uppfartsvägen till gården fått en allé. Foto: Kulturen.

En för Skåne karaktäristisk grönstruktur som fortfarande är synlig är pilevallarna och skogsplanteringar mot sandflykt. Det var en av Carl von Linnés lärjungar, Erik Gustaf Lidbeck, som talade sig varm för att man skulle gynna växtlighet som var positiv både för ekonomin och ur ett funktionellt perspektiv. Pilevallar gav både lä i det öppna landskapet samtidigt som de kunde ge tillbaka material för flätning av korgar eller som byggnadsmaterial. En ålderdomlig åtgärd för att förhindra att vinden får fritt spelrum är stormträd. Dessa består ofta av resliga lövträd som ek, kastanj, ask, alm och lönn kring byar.

Pilerad på gränsen mellan Räng och Häslöv. Foto: Märten Sjöbäck, 1927. Reproduktion: Universitetsbiblioteket, Lunds universitet.

Trädreder längs med bygator har i äldre tider fyllt flera funktioner. Det är i princip alltid lövträd då dessa innehåller mycket vatten. De vattenrika träden var viktiga för att bromsa eventuella bränder som annars kunde slå ut gård efter gård. Träden gav också välbehövlig skugga och bromsade upp vinden. I ett avverkningskedje var virket en resurs att använda på gården. Trädens stora behov av vatten medförde också att vägbanorna kunde hållas torrare, en slags naturlig dränering och avledning av vatten.

Det vanligaste byggnadssättet för gårdarna var enligt skifteskartor den fyrlängade gården, som var det traditionella byggnadssättet i en stor del av Skåne. Många av dessa gårdar moderniserades och ersattes under 1800- och 1900-talen och numera finns inte speciellt många kvar inom

kommunen. Byggnadsskicket fyrlängad gård och korsvirke finns bäst bevarat i kyrkbyarna och i Falsterbo. Med fyrlängad menas att alla fyra längorna är sammanbyggda. Fyrlängade gårdar finns i stort sett endast kvar i äldre bymiljö, alltså gårdar som inte flyttats ut i samband med skiftena. Gårdar som är kringbyggda, med tre längor och fristående mangård förekommer oftare, både i byar och på utskiftade gårdar, men många gånger är någon av ekonomilängorna riven.

Inför valet av vilka gårdar som vid enskifte skulle flyttas ut ur byarna kunde förutom byggnadernas skick även trädgårdarna ha betydelse. Fanns fruktträd som gav mycket frukt kunde de vara till fördel så att gården fick ligga kvar. För de gårdar som flyttades ut till nya brukningsenheter tog man vanligen med sig de gamla byggnaderna, vilket var relativt enkelt med korsvirke.

Lit: B. 20.

Granskning av Byggnad och Plantering
uti Östra Grevie

No 13. 14. Östros Jona Nilsson, Östbyggda en
ringa och obetydlig plantering.

No 14. 16. Östros Lars Persson, Östbyggda en
tomt med rymlig, mycket glänsande
äpple och päron, samt milda Östros
Östros och Östros.

Protokoll upprättat i samband med enskifte i Östra Grevie 1807. Granskning över åbyggnad och plantering uti Östra Grevie: gården No 13 bedöms som ringa och med obetydlig plantering medan gården No 14 är vacker med rymlig tomt planterad med äpple och päron. Lantmäteriet.

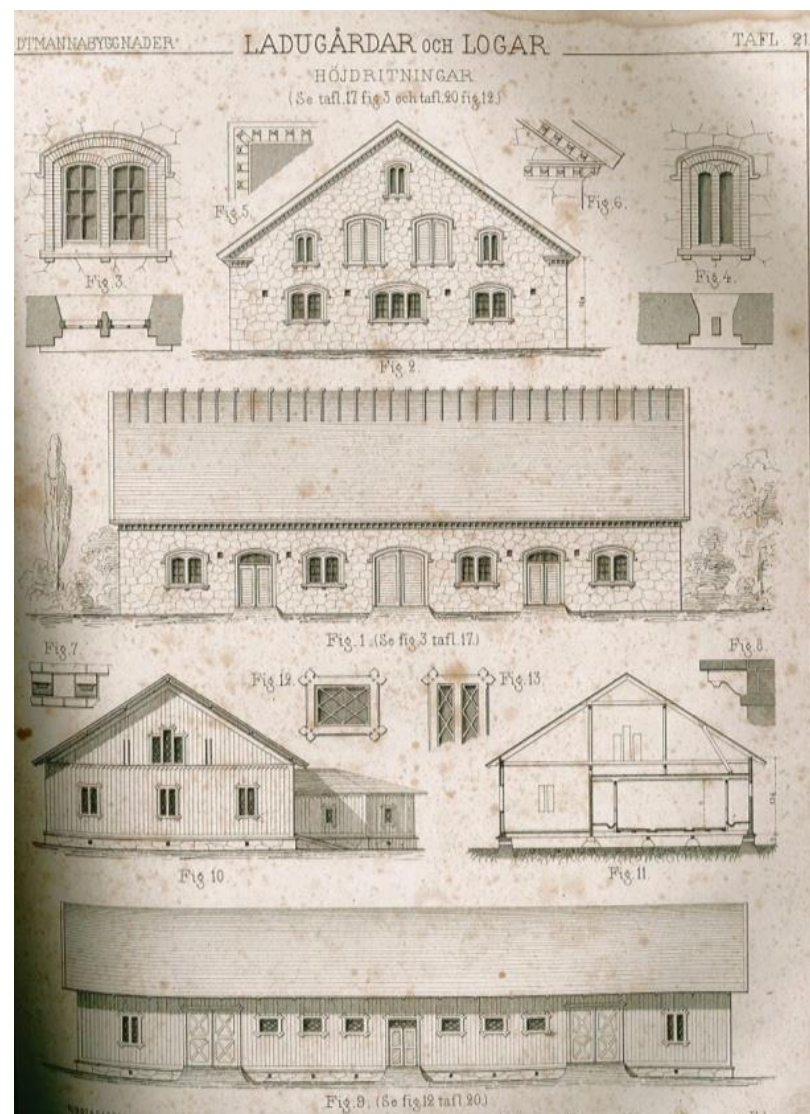
En tid efter skiftena hade många gårdar dragit nytta av den rationellare odlingstekniken, konstgödseln samt övergången till avsalumarknad och

man fick råd att bygga större rymligare bostadshus och förnya eller bygga om ekonomibyggnaderna. De moderniserade bondgårdarna, både kvarliggande i byar och bland de utskiftade, har ofta fristående bostadshus byggt i slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet i en stil inspirerad av de större herrgårdarna eller stationssamhällets offentliga byggnader. De är större än äldre låga långsmala längor och har puts- eller tegelfasader med inslag av ornament. Äldre byggnader kännetecknas däremot av den låga, långsmala formen och ofta korsvirke, ekonomibyggnaderna är anpassade efter manuellt arbete.

Brunnstorps gård utanför Västra Ingelstad, 1938. Mangårdsbyggnad och loge nybyggda kring sekelskiftet 1900 medan de sammanbyggda längorna i korsvirke sannolikt är byggnader som flyttats med från byn i samband med enskiftet och återuppförts i det nya gårdsläget. Foto: Kulturen.

Sedan 1700-talets mitt och ungefär 200 år framåt i tiden har flera mönster-, plansch- och programböcker över lantbruksbyggnaders och lantbrukens planering, inredning och byggnadskonst getts ut. De visade idealplaner för en rationell gård och ibland förespråkande traditionell, regional utformning av byggnaderna. Även om dessa inte följts slaviskt har de gett inspiration till nya byggnader.

Ladugårdar och logar för hemmansbrukare, ur Charles Emil Lifvenskiölds Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk, 1868.

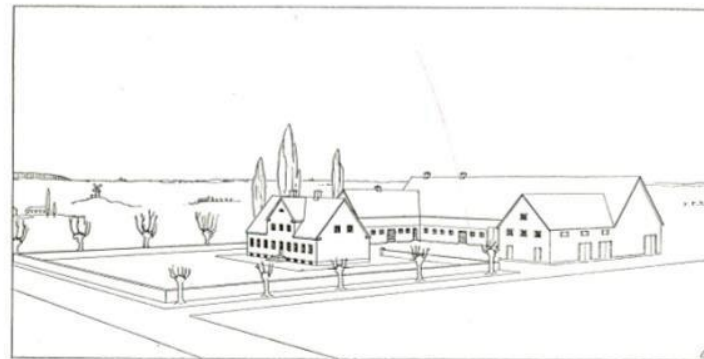
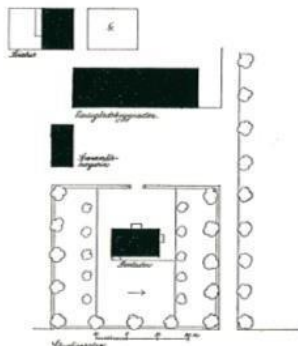
3. GÅRD I SYDLIGASTE SVERIGE

Gården är avsedd för ca 25 har odlad jord.

Ladugården rymmer 28 kor, ungdjur, kalvar, 4 hästar, 40 svin, ett 30-tal höns. Svinen och hönsen förläggas event. i eget hus.

Manbyggnaden inrymmer 4 rum och kök i bottenvåningen samt 1 à 2 rum på vinden. Tvättstugan kan förläggas i källaren eller event. vid svinhuset.

Huvudbyggnaderna äro tänkta att uppföras av tegel på betonggrund och med tegeltak. Utvändigt putsas eller fogstrykes. Yttreväggar av trä panelas med stående, ohvylade bräder och läktas.

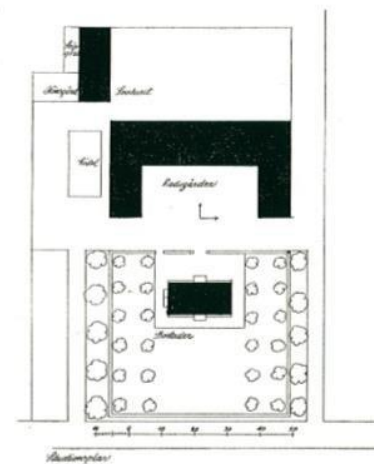
4. GÅRD I SYDLIGASTE SVERIGE

Gården är avsedd för ca 60 har odlad jord.

Ladugården rymmer 50 kor jämte ungdjur och kalvar samt 8 hästar. 75 svin och 100 höns inrymmas i eget hus, som även innehåller kokrum.

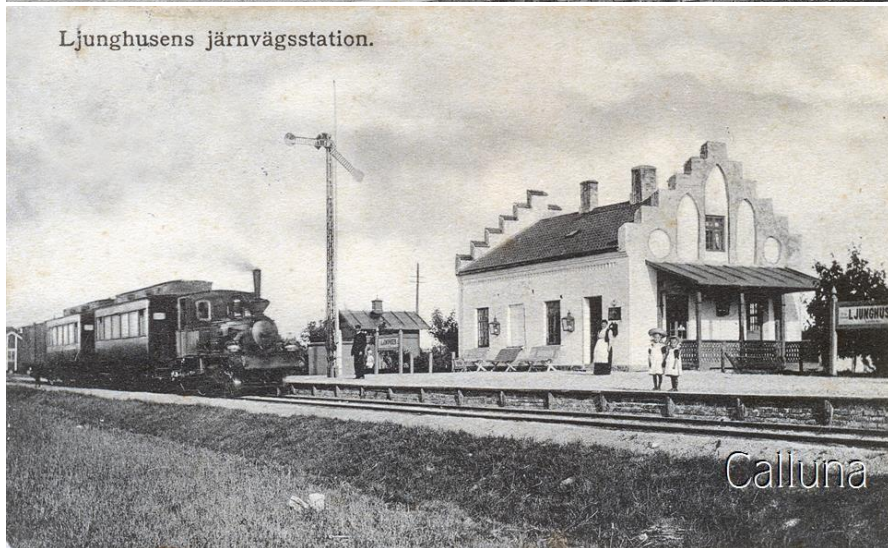
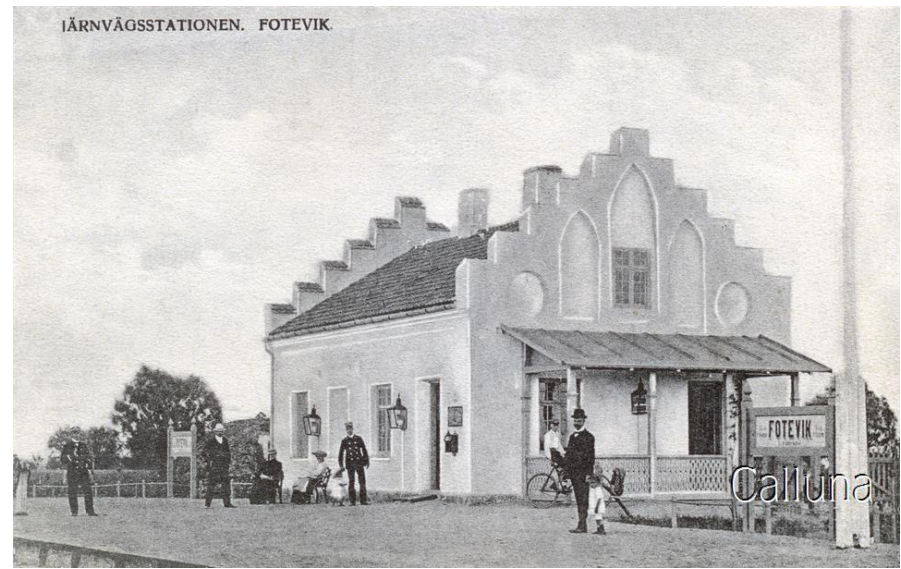
Manbyggnaden innehåller 5 rum och kök i bottenvåningen, varjämte 2-4 rum kunna inredas på vinden.

Huvudbyggnaderna äro tänkta att uppföras av tegel på betonggrund samt med tegeltak. Utvändigt putsas eller fogstrykes. Yttreväggar av trä panelas med stående, ohvylade bräder och läktas.

Gård (mindre) i sydligaste Sverige ur Ritningar till lantmannabyggnader, 1932.

Gård (större) i sydligaste Sverige ur Ritningar till lantmannabyggnader, 1932.

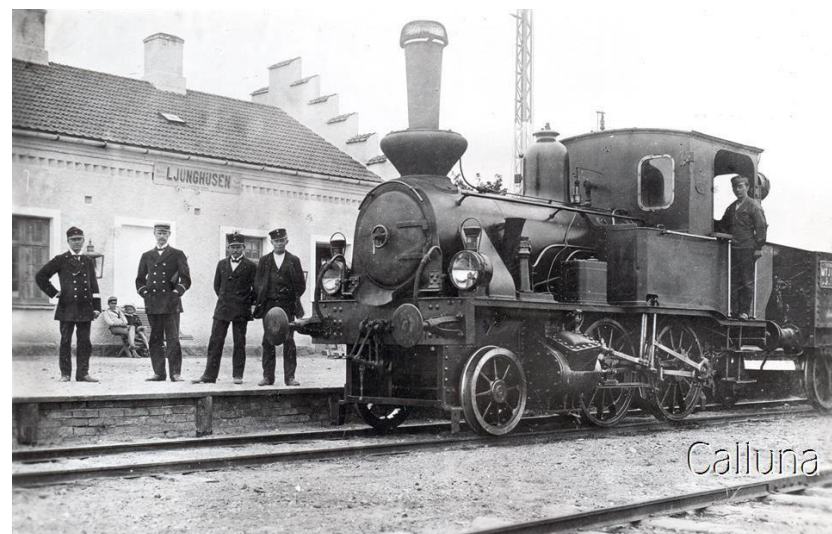

Stationer utmed Hvellinge-Skanör-Falsterbo Järnväg (HSFJ) ritade av domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin i början av förra seklet. Vykort: Kulturföreningen Callunas samling.

Järnvägar och industrialisering

De första regelrätta järnvägarna i Sverige öppnade 1856. För Söderslätt dröjde det 30 år innan området genomkorsades av Malmö-Trelleborgs Järnväg (MTJ) 1886. Inom Vellinge kommunområde anlades stationer i Hököpinge, Vellinge och Håslöv. Vellinge var sedan tidigare centralort med gästgiveri och växte på kort tid upp till ett blomstrande stationssamhälle med olika verksamheter och diversifierad handel. I Hököpinge hamnade stationen drygt en kilometer från kyrkbyn och en ny by växte fram vid stationen. Särskilt sedan det öppnats ett sockerbruk vid stationen 1892 tog utvecklingen fart.

Nu inträffade det märkliga att tolv år efter öppnandet av MTJ så anlades ytterligare en bana mellan Malmö och Trelleborg, Malmö-Kontinentens Järnväg (MKontJ). Man lyckades få koncession med motiveringen att man skulle anlägga en kapacitetsstark bana till Trelleborg och som namnet antyder med siktet inställt på den växande kontinenttrafiken. Detta trots att Trelleborg redan hade järnvägsförbindelse med både Malmö och Lund. Inom Vellinge kommunområde anlades stationer i Arrie, Västra Ingelstad – där stationen först kom att heta Månstorp och från 1910 Jordholmen – och Östra Grevie. I sistnämnda by anlades i samband med järnvägens öppnande ett tegelbruk och ett stations- och industrisamhälle växte upp. MKontJ förstatligades och införlivades med Statens Järnvägar (SJ) redan 1909 då den ansågs som så viktig för den nationella och inte minst den internationella trafiken i samband med att tågfarjelinjen till Tyskland öppnades detta år. Järnvägen elektrifierades 1933, samma år som Södra stambanan från Malmö till Stockholm.

Ånglok framför stationshuset i Ljunghusen i början av 1900-talet. (Foto: Kulturföreningen Callunas samling)

Den sista banan inom kommunområdet – och som faktiskt endast kom att gå fram inom nuvarande Vellinge kommun – var banan från Vellinge till Skanör och Falsterbo, Hvellinge-Skanör-Falsterbo Järnväg (HSFJ – av vissa utläst som Hela Svenska Folkets Järnväg). Banan öppnade 1904 och kom att få stor betydelse för utvecklingen av badliv och sommarvistelse på Falsterbonäset. Stationer anlades i Åkeshög, Kungstorp, Fotevik, Ljunghusen, Skanör och Falsterbo. Vellinges befintliga stationshus revs och ersattes med ett nytt, utformat som de övriga stationshusen med vitputsade fasader och trappgavlar. Åkeshög lades ner redan 1925 medan Höllviken, som från början bara var en hållplats, uppgraderades till station. Ett stationshus uppfördes och avvek från de övriga genom att det var byggt i trä med fasader av panel.

De ursprungliga stationshusen ritades av domkyrkoarkitekt Theodor Wählin.

HSFJ var en av få banor i Sverige som kunde kallas för en badbana med det primära syftet att transportera stadsfolk till stränder och bad. Järnvägsbolaget låg också bakom bygget av det stora hotellet Falsterbohus och sålde av mark till villatomter. Andra liknande banor var Lund–Bjärred och Höganäs–Mölle. På kontinenten var dylika badbanor vanligt och den stora internationella förebilden var Trouville, parisarnas badort vid Engelska kanalen.

Sockerfabriken i Hököpinge. Vykort: privat ägo.

Järnvägarna var också startskottet för industrietableringar med sockerbruk i Hököpinge och tegelbruk i Östra Grevie som de största och mest betydande. Både sockerbruket i Hököpinge och tegelbruket i

Östra Grevie tog aktiv del i samhällsbildningen och små brukssamhällen uppstod runt sekelskiftet 1900. Socker- och tegelindustrin var till stor del koncentrerad till Skåne och båda var av stor betydelse för det skånska och svenska näringslivet. Svenska Sockerfabriks AB var när det bildades genom en fusion 1908 landets största företag. Man kan också konstatera att dess industrietableringar levde i symbios med järnvägarna och det var inte ovanligt med samma personer i styrelserna för både järnvägsbolag och industriverksamheter. Det var heller inte ovanligt att en industri hade en betydande aktiepost i järnvägsbolaget eller vice versa.

Flygfoto över Hököpinge brukssamhälle där ett stickspår leder upp till bruket från stationen och går fram mellan disponentbostaden (till vänster) och brukskontoret (till höger). Foto: Sveriges Järnvägsmuseum KCAC03909.

Där järnvägsstation, industri och handel etablerades uppstod livliga nybyggarsamhällen med en hastig och plötslig befolkningsökning. Detta var tydligast i Vellinge, medan sockerbruket i Hököpinge och tegelbruket i Östra Grevie till stor del styrde utvecklingen där. I Vellinge anlades typisk lantbruksanknuten industri med ett andelsmejeri och en spritfabrik kring sekelskiftet 1900. Utbyggnaden skedde mer oreglerat än i bruksorterna. Befolkningsökningen gjorde dock att någon form av styrning behövdes och Vellinge blev municipalsamhälle 1909. Det innebar att de så kallade stadsstadgorna: hälso-, ordnings-, brand- och byggnadsstadgorna infördes. All ny bebyggelse skulle därefter underordna sig gällande bestämmelser och särskilt byggnadsstadgan fick stor betydelse för bebyggelsens utformning.

Med järnvägarna, servicenäringar och handel samt hantverk och industri var Vellinge ett i högsta grad livligt nybyggarsamhälle där olika politiska, sociala, kulturella och religiösa åskådningar möttes, stöttes och blöttes. Mer likt en stad än den omgivande landsbygden. En lokal sparbank bildades 1897. Arbetarna organiserade sig och bildade fackföreningar, anlade en Folkets park och byggde ett Folkets hus. Nykterhetsrörelsen bildade en IOGT-loge. På privat initiativ startades ett acetylengasverk som 1917 följdes av AB Hvellingeortens Elektricitetsverk med syfte att genomföra en planmässig elektrifiering av både municipalsamhället som omgivande landsbygd. För detta krävdes utbyggnad av elledningar och väl utspridda över nejden 26 transformatorstationer enhetligt utformade som små kyrktorn med vitputsade fasader och trappgavlar. Inte så olika stationshusen på HSFJ.

Östergatan i Vellinge 1936. Vellinge var inte längre en bondby utan ett municipalsamhälle med reglerad utbyggnad. Foto: Kulturen.

På 1920-talet började järnvägarna få konkurrens av bussar och lastbilar och från 1930-talet började även persontrafiken få konkurrens av privatbilism. Många banor hotades av konkurs och hade dessutom ett eftersatt underhåll med en ålderstigen lok- och vagnpark. För att rationalisera och effektivisera driften av järnvägarna fattades 1939 ett riksdagsbeslut om att alla järnvägar med allmän trafik i Sverige skulle förstatligas. MKontJ var redan förstatligad medan MTJ och HSFJ införlivades med SJ 1943. En viss modernisering skedde och Håslöv fick nytt stationshus kring 1950. Ångloksdragna tåg kom alltmer att ersättas av rälsbussar i persontrafiken och disellok i godstrafiken, vilken sannolikt var rätt obetydlig för att inte säga obefintlig på banan till Falsterbo.

Vellinge 1955 ännu med ångloksdraget persontåg. Lantmännens silo i bakgrunden. Foto: Sveriges Järnvägsmuseum KBED00357.

Två banor mellan Malmö och Trelleborg var ohållbart i längden och 1960 upphörde trafiken på den svagare banan MTJ, det vill säga på sträckningen mellan Vellinge och Trelleborg medan bandelen från Malmö till Vellinge var kvar då banan till Falsterbo annars blivit rätt meningslös. Även HSFJ var hotad då trafiken utanför badsäsongen var låg och nedläggning föreslogs redan 1957, men vägnätet ansågs då inte tåla full sommarbelastning. I takt med att privatbilismen ökade på 1960-talet och vägnätet byggdes ut kom SJ fram till att banan till Falsterbo kunde avvecklas och Vägverket bygga motorväg på delar av

den tidigare banvallen. I augusti 1971 gick det sista tågen mellan Malmö och Falsterbo. Det innebar alltså att den resterande delen av banan MTJ från Malmö till Vellinge också revs.

På Kontinentbanan rullade trafiken vidare men den lokala persontrafiken nedlades 1973 och banan var därefter just en kontinentbana med framför allt godstrafik till och från kontinenten via Sassnitz i dåvarande DDR. Hösten 2015 återöppnades banan för lokal persontrafik med nygamla stationer i Västra Ingelstad och Östra Grevie.

Järnvägarna har nyligen passerat 150 år. Efter ett halvsekel med optimistisk nybyggnation kom en lång period med minskande spårburen trafik. Bana efter bana nedlades. Gamla stationshus och banvaktsstugor har kunnat ändras till bostäder, medan det varit svårare att finna nya användningsområden för exempelvis godsmagasin och lokstallar som nästan undantagslöst rivits.

Det har funnits sammanlagt 13 stationer inom Vellinge kommun, hälften är rivna efter att trafiken upphört. De listas här nedan kronologiskt och efter bana.

Malmö-Trelleborgs Järnväg (MTJ):

Hököpinge stn 1886-1971. Riven 1972. Bv-stuga från 1920 finns kvar.

Vellinge stn 1886-1971. Stationshuset från 1886 rivet och ersatt med nytt 1903. Även detta revs, när trafiken upphörde 1971.

Håslöv stn 1886-1960. Ursprungligt stationshus ersatt med ny byggnad kring 1950. Denna är riven på 1980-/90-tal.

Malmö-Kontinentens Järnväg (MKontJ):

Arrie 1898-1973. Står kvar.

Jordholmen 1898-1973. Står kvar.

Östra Grevie 1898-1973. Står kvar.

Hvellinge-Skanör-Falsterbo Järnväg (HSFJ):

Åkeshög stn 1904-1925. Riven 1971.

Kungstorp stn 1904-66. Riven 1971.

Fotevik stn 1904-1971. Står kvar.

Höllvikens stn: 1925-71. Riven ca 1980. Träbyggnad.

Ljunghusen stn 1904-71. Står kvar.

Skanör stn 1904-71. Står kvar.

Falsterbo stn 1904-71. Står kvar. Lokstall med tre portar rivet.

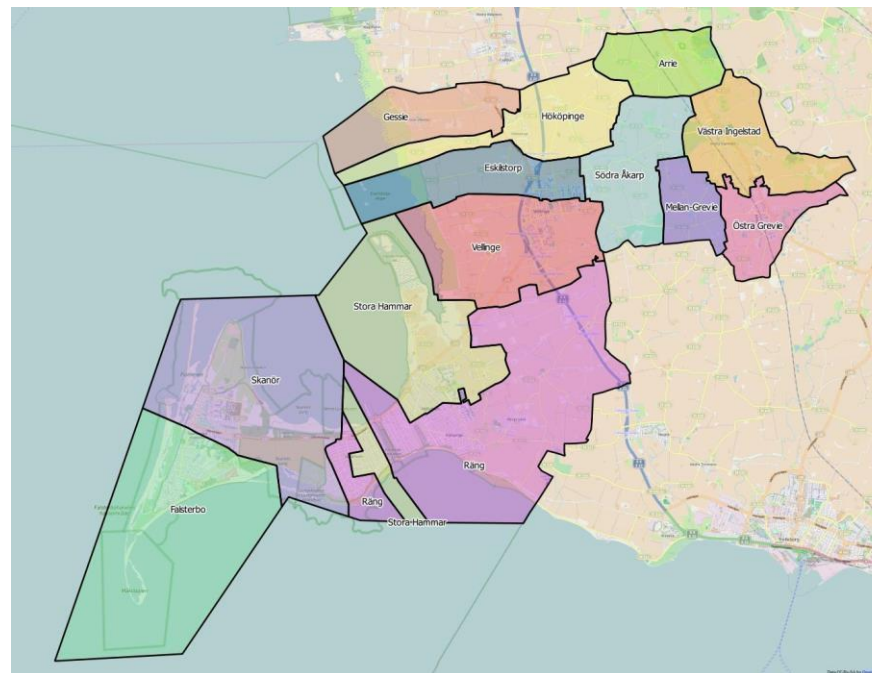
Jordholmens station 1971 med lastkaj och godsmagasin, litet ställverksbhus och bakom stationshuset skymtar avträde. Till höger om stationen anar man stationsplanteringen. Numera finns endast stationshuset kvar. Foto: Sveriges Järnvägsmuseum KDAD00776.

Kommunal administration

Fram till dess att 1862 års kommunalförfattningar trädde i kraft 1863 var det på sockenstämman och under prästens ordförandeskap som man i socknen fattade beslut i gemensamma ärenden av olika slag. Från 1863 blev varje socken en egen landskommun och den borgerliga kommunen bröts ut från kyrkans hägn och blev på så vis en egen förvaltningsenhet. Den kyrkliga kommunen, församlingen, skulle därefter enbart sköta de rent kyrkliga ärendena – till en början även skolan – och kommunalstämma allt övrigt inom den borgerliga kommunen. Det blev på pappret två helt skilda system, det ena med kyrkostämma och kyrkoråd och det andra med kommunalstämma och kommunalnämnd. Inom den borgerliga kommunen hade prästen inga självskrivna poster. Det är dock inte osannolikt att det var, åtminstone delvis, samma personer (det vill säga män) i både kyrka och kommun.

Inom nuvarande Vellinges kommunområde blev socknarna Arrie, Eskilstorp, Gessie, Håslöv, Hököpinge, Mellan-Grevie, Räng, Stora Hammar, Södra Åkarp, Vellinge, Västra Ingelstad och Östra Grevie således landskommuner med motsvarande namn 1863. Skanör med Falsterbo stad bildade däremot en stadskommun. De båda städerna hade förfallit allt sedan 1500-talet och slogs 1754 politiskt samman till en enhet under gemensam borgmästare, Skanör med Falsterbo stad. Det som framför allt skilde städerna från landskommunerna var att dessa hade egen jurisdiktion, det vill säga egna underrätter, kallade rådhusrätter, till skillnad från landskommunerna vilka lydde under häradsrätter. Tingsplats var sedan 1600-talet Klörup gemensamt med Oxie härad. På 1870-talet tillkom också tillämpningen av de så kallade

stadsstadgorna. Som nämnts i föregående kapitel så blev Vellinge municipalsamhälle 1908 och stadsstadgorna kom att gälla även där.

Socknar inom nuvarande Vellinge kommun. Karta: Wikimedia.

Skånörs rådhus uppfördes 1777, enligt uppgifter ritat av arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz. Foto: Kulturmiljöföreningen Calluna.

De nya landskommunerna manifesterades sällan i specifika byggnader. Man fortsatte att använda samma lokaler som tidigare, sockenstugan om sådan fanns, eller något rum i skolbyggnaden. Blev det för trångt kunde möten hållas i bankhus, hotell eller liknande. De byggnadsuppgifter som ålåg landskommunerna var i första hand fattighus/ålderdomshem och så småningom även andra vårdinrättningar. Här kom, troligen för första gången, kvinnorna att få ett visst inflytande genom att det från 1918 var lagkrav på att kommunen skulle ha en fattigvårdsstyrelse och att minst en ledamot och en suppleant skulle vara kvinna. Dessa anläggningar förestods dessutom ofta av kvinnor. Andra kommunala frågor var vägunderhåll och brandförsvaret. Vägunderhållet bedrevs inte sällan genom olika former av arbetslöshetsåtgärder.

Församlingarna svarade för undervisning och skolhus fram till riksdagsbeslut 1930 om att folkskolan och fortsättningsskolan skulle skötas av den borgerliga kommunen. Det är därför man vanligen återfinner den gamla folkskolan i kyrkbyn och ofta nog i kyrkans och prästgårdens närhet. Obligatorisk skolgång infördes med den allmänna folkskolan 1842 då varje socken skulle inrätta minst en skola med godkänd lärare. Folkskolestadgan fastslog vidare att skolan skulle förläggas nära bostaden till ordföranden i skolstyrelsen. Och ordförande skulle kyrkoherden vara.

Det nybyggda ålderdomshemmet i Västra Ingelstad, 1938. Detta var en av de första kommunala inrättningarna. Personalen var huvudsakligen kvinnlig och till anläggningen hörde också en omfattande köksträdgård vilken huvudsakligen sköttes av de patienter som bodde på hemmet. Foto: Kulturen.

Den kommunala förvaltningen sköttes av förtroendevalda och det var mycket få personer som var kommunala tjänstemän. Experthjälp anlätades ibland och för enstaka ärenden. De praktiska uppgifterna hjälptes man åt med, men en övergång mot att anlita särskild personal skedde från 1920-/30-talet. Den övergången hängde samman med förändringen från ett samhälle där jordinnehav var styrande till ett samhälle med allmän rösträtt, annat näringsliv och nya krav på det som skulle utföras. Det var först efter storkommunreformen 1952 som den kommunala förvaltningen började byggas ut.

Vid kommunreformen 1952 bildades storkommunerna Månstorp (av de tidigare kommunerna Arrie, Mellan-Grevie, Södra Åkarp, Törringe, Västra Ingelstad, Västra Kärrstorp och Östra Grevie), Räng (av Håslöv, Räng och Stora Hammar) och Vellinge (av Eskilstorp, Gessie, Hököpinge och Vellinge) medan Skanör med Falsterbo stad förblev oförändrad. Vellinge municipalsamhälle upplöstes vid utgången av 1954. Namnfrågan kunde vara känslig, det var ju en sammanläggning av flera landskommuner och inte ett uppgående, vilket sannolikt förklarar namnet Månstorp. I Räng och Vellinge lyckades man tydligen övertyga övriga ingående landskommuner om bibehållande av namnet på den största byn/orten för den nya storkommunen.

Jordbrukets rationalisering och mekanisering ledde till att andelen förvärvsarbetande inom jordbruksnäringen i Sverige minskade från 34 procent år 1940 till 25 procent tio år senare, vilket i sin tur ledde till en folkomflyttning från landsbygd till städer och tätorter. Syftet med storkommunreformen 1952 vara att skapa tillräckligt stora kommuner med ett invånarantal av minst 2 000 personer och på så vis få ett tillräckligt skatteunderlag. Framväxten av välfärdssamhället var den andra faktorn som starkt påverkade den kommunala utvecklingen.

För att möta utbyggnaden av välfärdssamhället, människors ökade krav och för att förmå folk att bo kvar eller attrahera nya invånare köpte kommunerna in mark, byggde bostäder, skolor, äldreboenden och anlade vatten och avlopp. Ökad välfärd, reformer och lagkrav påverkade inom de olika sektorerna och man kan ta skolan som exempel. Skolplikten var i Sverige på 1950-talet sjuårig med en fortsättningsskola som medgav ett åttonde och ibland ett nionde skolår. Undervisningen bedrevs huvudsakligen som B-skolor där en lärare undervisade elever från mer än en årskurs i samma klassrum. Riksdagen fattade 1962 beslut om en allmän övergång till en obligatorisk nioårig enhetsskola, kallad grundskola. Behovet av fler klassrum ökade samtidigt som standardkraven på skolorna höjdes vilket ledde till ett omfattande skolbyggande. Elevunderlaget kunde dock se lite olika ut och de stora grundskolorna med årskurs 1-9 hamnade oftast i centralorten.

Den kommunala förvaltningen expanderade och allt fler tjänstemän anställdes för att sköta den växande administrationen i storkommunerna. Behovet av mer ändamålsenliga lokaler gjorde sig gällande och ett nytt kommunhus för Månstorps kommun byggdes i Västra Ingelstad 1959. I Vellinge köpte kommunen 1953 en fyrlängad gård från 1700-talet, Lindesgården, där mangårdsbyggnaden gjordes om till sammanträdes- och förvaltningslokaler medan ekonomibygnaderna gavs olika publika funktioner. Troligen användes någon befintlig byggnad också i Rängs kommun.

Ytterlige ett exempel på en kommunal välfärdssatsning i Västra Ingelstad med Månstorps storkommun som byggherre: pensionärsbostäder, från 1958. I likhet med kommunalbuset ritat av Kjessler & Mannerstråle.

Efter storkommunens genomförande 1952 fanns det i Sverige 1 037 kommuner, varav 816 var landskommuner och övriga var köpingar och städer. I nuvarande Vellinge kommunområde var det landskommunerna Månstorp, Räng och Vellinge samt staden Skanör med Falsterbo och befolkningen inom området uppgick till 8 702 invånare. Redan tio år senare antog riksdagen ett förslag om ny kommunindelning med syfte att skapa färre och större kommunblock baserade på centralortsteorin, att en centralort alltid har ett omland inom vilket det har ett naturligt samarbete med såväl mindre orter som

med den omgivande landsbygden. Ett sådant centralortsområde uppvisade också en god ekonomisk bärkraft.

1964 beslutade riksdagen att genomföra en ny kommunindelning baserad på så kallade kommunblock. De nya kommunblocken skulle ha ett befolkningsunderlag på minst 8 000 invånare för att anses kunna klara av sina uppgifter. Geografiskt skulle kommunblocken anpassas till storkommunerna men också till de gamla sockengränserna. Ett kommunblock skulle bestå av en centralort av sådan storlek och med ett sådant läge att den kunde svara för den kommunala servicen.

Sammanläggningen av kommunerna började genomföras omgående och skulle vara helt genomförd 1974. För Vellinges del innebar det att de tre befintliga landskommunerna och staden Skanör med Falsterbo i ett första skede ombildades till kommuner 1971 för att slås samman till nuvarande Vellinge kommun 1974 med Vellinge som centralort (två av socknarna – Törringe och Västra Kärrstorp – i Månstorps landskommun kom dock att slås samman med Svedala kommunblock) och med en befolkning på drygt 20 000 invånare. Samtidigt invigdes ett helt nytt kommunhus i Vellinge. Riksdagsbeslutet innebar att antalet kommuner i Sverige minskade till 278 och att den tidigare uppdelningen i städer, köpingar och landskommuner försvann och ersattes med det enhetliga kommunbegreppet. Sedan Vellinge blev kommun 1974 har befolkningen ökat stadigt fram till dagens drygt 35 000 invånare.

Jordbruket mekaniseras

Upplösningen av det gamla bysamhället med dess ägoblandning och fasta odlingsföljd medförde stora möjligheter för den enskilde brukaren att modifiera växtföljder och välja grödor. Modernare växelbruk med inslag av foderväxter och rotfruktsodling slog igenom under 1800-talet. Flera nya grödor introducerades: potatis redan på 1820-talet, sockerbetor från 1880-talet och vete i början av 1900-talet.

Även växtförädlingen bidrog till ökad produktion inom jordbruket. I Skåne fanns från 1880-talet två betydelsefulla företag med inriktning på växtförädling: Allmänna Svenska Utsädesbolaget i Svalöv och Weibullsholm i Landskrona. På 1910-talet introducerades även en rensmaskin kallad triör som kunde skilja ut olika fröstorlekar och på så vis fick man ett renare utsäde. Tillsammans innebar detta att man odlade en mer högavkastande gröda med betydligt mindre inslag av ogräs.

Två andra viktiga innovationer som påverkat den ökade produktionen i det moderna jordbruket är mekaniseringen och införandet av konstgödning. Först ut var mekaniska tröskverk, följt av skördemaskiner som kom till Sverige under 1870-talet. Traktorn introducerades på 1910-talet och kom så småningom att ersätta hästar och oxar. När antalet hästar och oxar minskade så minskade också behovet av betesmarker och vall och större arealer kunde användas för matproduktion. Konstgödning introducerades i mitten av 1800-talet och kring sekelskiftet 1900 ansågs den allmänt som oundgänglig. Mineralgödsel introducerades vid denna tid.

In på 1900-talet skördade man med lie eller skördemaskin, torkade säden på fälten och tröskade därefter på logen och malde i kvarnarna. Under 1900-talets mitt kom de effektivare skördetröskorna och samtidigt ökade behovet av att torka och lagra i magasin eller silor.

Spannmålsanläggning i Södra Häslöv, fotograferad från det tidigare stationsområdet. Järnvägen gick fram till vänster om stålsilon.

Spannmålshanteringen centraliserades vid 1900-talets mitt till lokalföreningar eller andelsföreningar där lagerhus eller spannmålssilor samt lokaler för hantering av andra varor som konstgödsel byggdes. Dessa lokaliserades till stationssamhällena. Inom Vellinge kommun har dylika anläggningar funnits i åtminstone Vellinge, Västra Ingelstad och Södra Häslöv. Den enda stora kvarvarande spannmålssilon finns i

Vellinge. Numera sker den mesta spannmålshanteringen på den egna gården.

I Skånes slättbygder krävde den stora befolkningsökningen ett ökat bruk av handelsgödsel eftersom djurproduktionen minskat och inte längre försåg bönderna med gödsel. Detta tillsammans med växt- och djurförädling ökade skördarna. Nu lades grunden till att Skåne skulle bli den viktigaste provinsen i Sverige när det gäller odling av jordbruksprodukter för direkt konsumtion för människor.

Idag behåller Skåne den positionen och detta speglas hos kommunens lantbrukare med tekniskt avancerat jordbruk där mineralgödsel fortfarande spelar en viktig roll. Brukningsteknikerna utvecklas ständigt. Bland annat har några lantbrukare gått över till ett plöjningsfritt bruk för att spara på resurser och minska läckaget av näringsämnen, samtidigt som de goda skördarna bibehålls.

Under efterkrigstiden har jordbruket präglats av en påtaglig mekanisering, effektivisering och specialisering, ofta i en symbios. Antalet brukningsenheter har minskat samtidigt som de kvarvarande genom sammanslagning blivit större. Under de senaste decennierna har också allt mer jordbruksmark tagits i anspråk genom urbanisering och vägbyggande. Detta är särskilt påtagligt i ett område som Söderslätt där i stort sett all mark är jordbruksmark.

Betesdjurbesättningar försvann i stort sett från Söderslätt på 1960-talet och därmed även huvuddelen av vallodlingen. Enstaka gårdar har specialiserat sig på köttproduktion. Slätten kom alltmer att karaktäriseras av ensidigt jordbruk inriktat på ett fåtal grödor, i första hand vete, korn, raps och sockerbetor.

Raps blev en vanlig gröda runt 1940 då andra världskriget innebar ransoneringar av smör och margarin. Med rapsen kunde man framställa margarin inom landet. Rapsen krävde nya maskiner. På 1950-talet kom de första skördetröskorna och från 1960-talet byggdes särskilda maskinhallar på de större gårdarna.

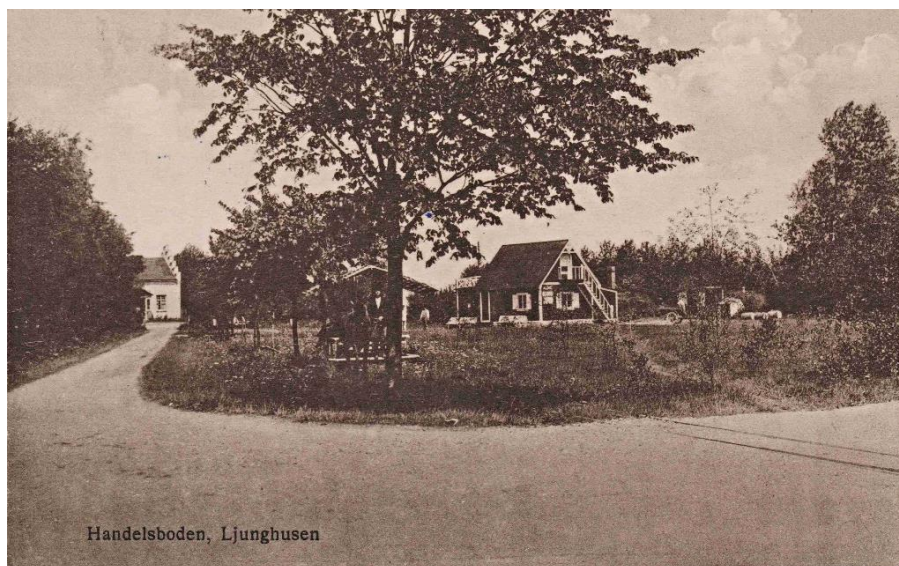
De enskilda gårdarna har också ändrats på andra sätt. Några årtionden efter sekelskiftet 1900 byggdes ekonomibyggnaderna högre och större och flera funktioner samlades under samma tak i en byggnad eller i en vinkelbyggnad. Kännetecken är de höga logarna anpassade för höga lyft med hissanordningar och transportband. I samband med elektrifieringen något årtionde in på 1900-talet installerades ibland torkar och silor i logarna på enstaka större gårdar och elevatorkuporna ovan nocken är kännetecken och karaktärsgivande för just slätten och tidsperioden.

Det finns också ett antal senare byggda ekonomihus, framför allt maskinhallar, garagebyggnader för olika jordbruksmaskiner samt silor och torkar. Dessa är ofta påfallande stora och utförda i enklaste teknik där de lite äldre från 1950-/60-talet kan ha väggar av lättbetongelement medan modernare nästan uteslutande har väggar och tak av plåt. Dessa moderna byggnader kan ofta bli dominerande på gårdar som ännu brukas.

Mekaniseringen och specialiseringen har gjort det möjligt, och önskvärt ur brukarperspektiv, att hantera större arealer och samtidigt ändå minska arbetsinsatsen. Åkerfälten har blivit större och utan odlingshinder för rationellt brukande. Landskapet har förenklats.

Fritidens landskap

Falsterbonäset var, fram till järnvägens framdragande 1904, till stor del en vidsträckt ljunghed med sandig mark som bedömdes ha ett ringa ekonomiskt värde ur jordbrukssynpunkt. Den sandiga marken med tallplanteringar som skulle hindra sandflykt, blev istället mycket attraktiv ur rekreationssynpunkt. Marken lämpade sig för bad- och friluftsliv men var inte särskilt fördelaktig för jordbruk. Omvandlingen av näset till rekreativmiljö tog fart efter 1896 då 600 tunnland mark såldes av Börtingekloster till ett konsortium som från 1904 delade upp marken i tomter till sommarvillor i Ljunghusen samtidigt som utbyggnaden startade i Falsterbo.

Handelsboden, Ljunghusen

Ljunghusen med station och handelsbod samt spåret ner mot stranden. Spåret trafikerades med en hästdragen tralla. Foto: Privat ägo.

Den viktigaste förutsättningen för den tidiga turismen var anläggandet av järnvägen mellan Falsterbo och Vellinge (med anslutning till Malmö förstås) 1904. Förutom att bedriva järnväg med person- och bettransporter planerade man även att bygga järnvägshotell och sälja tomtmark för villabebyggelse. Städerna Falsterbo och Skanör gick in i järnvägsprojektet med en insats i form av gratis mark samt mark för ett badhotell. Badhotellet blev förverkligat 1908 genom invigningen av Falsterbohus. Hotellet fick stor betydelse för Falsterbonäsets utveckling som rekreativmiljö. Förutom att det skänkte viss glamour åt denna då gles befolkade och perifera trakt, kom hotellet att introducera ett antal fritidssysselsättningar som kom att utveckla näsets attraktion. Det gäller särskilt golf och tennis, senare också segling och hästsporter.

Hotell Falsterbohus. Vykort: Kulturföreningen Calluna.

Under 1900-talets början växte det fram hotell, pensionat och dansbanor i Falsterbo, men också kring flera av de andra stationerna längs banan. Förutom Falsterbohus fanns exempelvis Höllvikens hotell och restaurang med dansrotundan Nyckelhålet, dansbanan Furet, pensionat Örnäs, och Höllviksstrand samt Höllviksgården i Höllviken, Strandhotellet (Jönssons) och Kämpinge Badrestaurang i Kämpinge, Villa Olympia, Villa Astrid, Strandbadens dansbana i Falsterbo med flera.

Villa Tångvall, ritad av Theodor Wåhlin för häradsbövding Per Bendz. Foto: Kulturföreningen Calluna.

I de gamla städerna Falsterbo och Skanör fanns en del äldre bebyggelse som gjordes om till sommarboenden men det byggdes också mycket nytt. Detta var särskilt påtagligt i Falsterbo där en stor mängd fantasifullt utformade villor och sommarbostäder uppfördes under

1900-talets första årtionden. I Höllviken, Ljunghusen och Kämpinge bebyggdes tallskogarna med fritidshus. Dessa uppfördes oftast i trä med verandor och mycket snickarglädje. Husen var dock i allmänhet av något enklare karaktär än motsvarande i Falsterbo, undantaget Ljungskogen där flera stora villor uppfördes.

Sommarvillor i Ljungskogen. Lägg märke till spåret som användes för hästdragna transporter mellan Ljunghusens station och sommarvillor och/eller stranden. Foto: Privat ägo.

Bortsett från privata sommarstugor och villor byggdes det också ett stort antal kollektiva fritids- eller semesteranläggningar i form av semesterhem och barnkolonier på Falsterbonäset. Semesterhemmen anlades av stora företag eller arbetstagarorganisationer. Inrättande av ett semesterhem gick ofta till så att ett företag eller fackklubb inköpte ett befintligt hus, som på ett eller annat sätt ändrades för den nya

verksamheten. Även då man byggde nytt blev det vanligen något som liknade en villa eller ett fritidshus, ofta flera tillsammans.

Semesterhemmen fick sitt stora genombrott i samband med den första semesterlagen 1938 då alla fick rätt till två veckors semester. Intresset för denna semesterform avtog på 1970-/80-talet i takt med välståndökning och andra semesterformer och det är tveksamt om något semesterhem finns kvar i kommunen (troligtvis inte på andra ställen heller).

Barnkolonierna är äldre och hade sin grund i det sena 1800-talets filantropi. De var tilltänkta för fattiga stadsbarn som på grund av hälsotillstånd var i behov av en tids vistelse på landet för att få frisk luft och "äta upp" sig. Vägning, liksom avlusning, var en given välkomstceremoni. Vägningen upprepades så att man kunde bedöma hur framgångsrik vistelsen var. De stora barnaskarorna på 1940-talet gjorde att efterfrågan på barnkoloniplatser ökade i slutet av decenniet och under 1950-talet. Samtidigt nedtonades de medicinska aspekterna och istället framhölls vikten av att ge barnen miljöombyte och rekreation.

I tallskogen kring Kämpinge-Höllviken-Ljunghusen hade bland annat Addo, MAB och MYA (yllefabriken), Svenska Handelsarbetarförbundet och Lundatypograferna semesterhem. I Falsterbo inköptes Norregård på 1930-talet och gjordes om till semesterhem för postanställda. Flera barnkolonier fanns också i området: Trelleborgs skollovskoloni, Höllviksstrand EFS och FBU:s kursgård som anlades av Malmö TBC-hem, Eslövs sommarkoloni, Frälsningsarméns Furubo, Soliden för barn till anställda på MAB samt Malmö Sagostunder med Nybygget för handikappade barn. De flesta barnkolonierna har avvecklats, men Malmös kolonier har full verksamhet under sommaren.

Sagostunderna i Kämpinge, cirka 1980. Foto: Stiftelsen Malmö Sommargårdar.

Till rekreationsmiljöerna på Falsterbonäset hör förstas badstränderna med de karaktäristiska badhytterna bland sanddynerna. Falsterbohus anlade separata badhus för män och kvinnor och nedanför Strandhotellet badade män och kvinnor under olika tider. Det dröjde dock inte länge innan folk började bada tillsammans män, kvinnor och barn. Tidigare hade man badat naken och lämnat kläderna i badhuset, nu badade man i särskilda baddräkter. För att kunna byta om på ett anständigt sätt slog man upp särskilda tält på stranden. Dessa ersattes allt eftersom av hytter i trä, från början mobila och monteringsbara – de monterades ner och förvarades på annan plats efter sommaren för

att sedan monteras upp igen kommande sommar. Så småningom permanentades badhytterna.

Stranden vid Falsterbohus, 1930-tal. Vykort: Kulturföreningen Calluna.

Strandliv, bad och frisk luft ansågs som hälsosamt och som en kompensationsmiljö från stadens larm, smuts och trängsel. Simkunnigheten var dock inte så utbredd och det debatterades om det alls var lämpligt för kvinnor att lära sig simma. Intresset för simning och kroppskultur ökade dock och 1935 bildades Riksföreningen för simningens främjande och Simborgarmärket instiftades. Varje svensk skulle kunna simma minst 200 meter. Simundervisning, både för vuxna och barn, började med torrsim på land. Armsim ("armar framåt sträck") övades för sig och bensim för sig. Sedan gällde det att kombinera rörelserna i vattnet. Simundervisning bedrevs i både Skanör

och Falsterbo och 1941 startade Ljungens villaägares simskola vid pirarna.

För dem som ville till stranden men inte hade egen stuga eller hade råd med hotell, pensionat eller att hyra rum och som inte ingick i en grupp på semesterhem eller barnkoloni fanns ju alltid alternativet att ta tåget eller cykeln till Falsterbo, eller annan station, för en dags vistelse på Falsterbonäset. Ville man däremot stanna kvar uppstod på 1930-talet ett annat alternativ: camping. Enligt Svenska Turistföreningens Svenska Tältplatser 1934 fanns längs Skånes kust en tältplats bland annat just i Falsterbo. Det vanliga var då cykelsemester med tält, särskilt populärt bland ungdomar. På 1950-talet kom cykeln allt mer att ersättas av privatbil och på 1960-talet började tälten ersättas av husvagn. Husvagnsemester var ett i det närmaste okänt begrepp ännu på 1950-talet, men på 1960-talet ökade antalet husvagnar från 6 000 till 100 000. Man semestrade inte längre på en enkel tältplats utan på en välutrustad campingplats.

I anslutning till fritidshusområden och badorter finns ofta flera andra anläggningar för rekreation och nöje. I Falsterbo fanns som nämnts golfbana och tennisbanor. Dansbanor har också nämnts. Andra anläggningar var till exempel minigolfbanor, restauranger, kaffeserveringar och kiosker. Falsterbo golfklubb bildades 1909 och anlade Skånes första golfbana utanför Kolabacken 1911. Tre år senare invigdes klubbhuset och 1930 utvidgades den befintliga 9-hålsbanan till dagens 18-hålsbana. 1932 grundades Ljunghusens golfklubb genom Ljungskogens Strandbad AB, i folkmun kallat Bolaget, med sin bana med sex hål i anslutning till Skanörs ljun. Från början användes Södra Ljunghuset som klubbstuga innan nuvarande klubbhus byggdes 1965. Banan har i dag 27 hål. Flommens golfklubb uppstod 1935 genom att

caddierna på Falsterbo var lokala pågar, som inte fick spela på de rika sommargästernas bana, och därför byggde egen bana på Flommen.

Fritidens miljöer sätter ännu sin prägel på Falsterbonäset med sina badstränder, sommarhus, camping och golfbanor – det finns fem stycken inom kommunen.

Falsterbo Golfklubbs klubbhus från 1914. Foto: Kulturföreningen Calluna.

Bilismen och pendlarsamhället

År 1945 fanns det 50 108 registrerade personbilar i Sverige. Tio år senare var det 636 543. Det var en rekordartad ökning. 1955 var också året då fri hastighet på landets samtliga vägar upphörde. Men ända fram till högertrafikomläggningen 1967 gällde fri fart om inte annat angavs. Samtidigt hade bilinnehavet fullständigt exploderat och med

det också olyckorna. Då gick det inte längre att fortsätta med full rulle och fri fart.

Från att ha varit en i det närmaste lyxprodukt för ett fåtal blev bilen vardagsprodukt som allt fler kunde unna sig. Suget efter egen bil höll i sig och ökningen fortsatte, 1965 rullade det 1 792 670 personbilar på de svenska vägarna. En av de populäraste hette symptomatiskt nog Opel Rekord. Även den påföljande tioårsperioden upplevde en ökning med ungefär en miljon personbilar. Det totala antalet personbilar har därefter ökat i en mer "modest" takt med ungefär en halvmiljon per tioårsperiod. 2015 fanns det 4 669 063 personbilar registrerade i Sverige.

Den ökade privatbilismen gjorde det omöjligt med fri parkering och man fick börja betala för att ställa ifrån sig sitt fordon. Det var inte populärt, men nödvändigt. Foto: Kulturföreningen Calluna.

Den här ökningen fick stora konsekvenser på många olika områden, men blev avgörande för nya bostadsvanor: man behövde inte längre bo och arbeta på samma plats. Det var först med den utbredda privatbilismen som det verkligen gick att pendla till arbetsplatser utanför bostadsorten.

Obetydliga stationssamhällen där tågtrafiken sjöng på sista versen eller små sömniga landsorter fick plötsligt ett uppsving om de låg på någon eller några mils avstånd från lämplig storstad. I allt väsentligt byggdes villor för gruppen inflyttare. Jobben fanns dock kvar i storstan och svenskarna fick lära sig nya ord som morgonrusning och trafikstockning.

Utflyttningen till de nya villaorterna sammanföll i tiden med det som brukar kallas gröna vågen. Detta förknippas ofta med folk som tillsammans flyttade ut på landet, odlade egna grönsaker och levde miljövänligt. Faktum är att flertalet utflyttare inte alls bodde ensligt på landet, levde i kollektiv, visade någon särskild miljöhänsyn eller ens odlade mer än att man kanske planterade ett eller annat fruktträd i villaträdgården. Man ville bara bo utanför storstan, få en villa till ett överkomligt pris och kanske en lägre kommunalskatt. Det är tveksamt om Vellinge hade varit en egen kommun i dag, om det inte varit för alla inflyttare som valde att bli pendlare på 1960- och 70-talen.

Grupphusbebyggelse från 1970 -talet bestående av villor och radhus i Vellinge. Bilfria gränder letar sig in mellan husen.

Folkhemmets storskaliga och rationellt planerade bostadsområden hade byggt bort bostadsbristen men visade sig ha andra svagheter. De hade skapats för ett samhälle och en värld som hade förmodats fortsätta utvecklas i samma takt och i samma riktning. Men det gjorde den inte. De unga drömde inte längre om en bostadsrätt i en ny förstad. Efterkrigsgenerationen sökte nya svar och hade nya drömmar om framtiden. Ut på landet, löd parollen.

År 1971 nedlades järnvägen Malmö–Vellinge–Falsterbo samtidigt som både Falsterbo och Vellinge var inne i en häftig tillväxtfas. Med bilen till hands kunde man också flytta ut till en nybyggd villa i en ort som Vellinge. Drömmen om en egen villa var nu en realistisk möjlighet för allt fler genom det ökade välståndet och ändrade skatteregler. Flyttlassen gick framför allt till stadsnära villasamhällen så att man bekvämt kunde pendla till arbetsplatserna. Detta var själva essensen i det som kom att kallas gröna vågen.

Utflyttning (ofta från Malmö) underlättades av att den gamla Riksväg 2 ersattes med en ny motorväg, E6, mellan Malmö och Vellinge 1973 och 1978 moderniserades också sträckan ner till slutdestinationen Trelleborg. Denna sista sträcka blev dock inte utbyggd till motorvägsstandard förrän 2011. Samtidigt med motorvägsbygget Malmö–Vellinge byggdes en ny motorled (länsväg 100) på den gamla banvallen ner till Höllviken.

Boende i Vellinge kommun förutsätter nästan att man har tillgång till bil, vilket också avspeglas i villaområdena där de flesta hus har garage eller parkering på tomten. Områdena med flerbostadshus från 1960-talet och senare präglas av trafikseparering och genomfartstrafik är så gott som bannlyst även i småhusområdena.

I mitten av 1970-talet när miljonprogrammet (stor satsning att bygga en miljon bostäder i Sverige 1965-75) avslutades minskade bostadsbyggandet rejält i Sverige. I delar av Vellinge kommun ökade dock bostadsbyggandet efter 1975, särskilt påtagligt i Skanör–Falsterbo och Höllviken–Ljunghusen men delvis även i Vellinge. Orter som Höllviken eller Ljunghusen kallades ofta sovstäder och

bostadsområdena med småhus kallades för villamattor eller hemmafrufällor.

Stadsplanerna och bebyggelsen från 1950-talet präglas av småskalighet och variation medan senare planer successivt blev storskaligare och bebyggelsen enhetligare. Utmärkande för planerna från slutet av 1960-talet och 1970-talet är vilken betydelse man tillmätt bilen, eller rättare sagt hur man arbetat med att skapa så trafiksäkra boendemiljöer som möjligt genom att utestänga genomfartstrafik. I vissa områden utestängdes bilarna helt och all parkering samlades i garagelängor i utkanten av bebyggelsen.

Gruppbyggda villor i Falsterbo, ofta kallade villamattor.

Den svenska trafikstrukturen och bebyggelsen som vuxit upp i samband med massbilismen kan i många delar ses som den mest amerikanska i Europa. Den ekonomiska tillväxten var mycket stark på 1950- och 60-talen och allt fler människor fick allt mer pengar att röra sig med. Det blev möjligt för fler och fler att skaffa sig en bil. Bilen användes i början för fritidsnöjen, som söndagsutflykt och semesterresor, men kom på kort tid att användas mer och mer för vardagliga förflyttningar, även helt korta sträckor som man tidigare promenerat. Framåtskridandet i dubbel bemärkelse skulle ske på fyra hjul.

Drive-in banken i Höllviken cirka 1970. Foto: Calluna.

Dagens vägnät är anpassat för snabba och långväga transporter – tidigare förbehållet järnvägen – vilket medfört en ny struktur på vägnätet. Vägarna går inte längre från stad till stad utan passerar utanför med allt mer intrikata system av på- och avfarter. De nya vägarna är förhållandevis raka och skär genom landskapet utan vidare hänsyn till topografin.

En lärdom från USA, bilismens förlovade land, var att trafiken i städerna kunde avlastas genom externa handelsetableringar som kunde nås bekvämt med bil. Dessa lägen var också bra för bensinstationer eller andra serviceanläggningar, och det fick gärna vara "drive-in". I Höllviken uppförde Skånska Banken till exempel en drive-in bank 1960, tyvärr riven och borta sedan länge. Andra bra lägen för bensinstationer var längs de viktiga pendelrutterna. Den ökade vägtrafiken krävde allt mer omfattande vägsystem, med särskilda på- och avfarter, planskilda korsningar och cirkulationsplatser – utmärkta lägen för bensinstationer.

Välkommen till Torsgården!

BESÖKARE! Inom området gäller förbud mot fordonstrafik.
Du är särskilt välkommen om du respekterar detta. Parkera bilen på någon av de angivna gästparkeringarna. **P** Trafik med tillstånd skall framföras utmed den på tavlan markerade vägslingan.

VARNING! Lekande barn

To all-treprenör för torsgården. Byggnads AB GP Wihberg & Son Malmö

Torsgården i Vellinge med all parkering samlad centralt i området med omgivande gator helt bilfria. Det här är helt efter de principer som utarbetades av trafikplanerare vid Chalmers och sammanfattades i skriften SCAFT 1968.

Karaktärsområde I. Arrie, Västra Ingelstad, Östra Grevie

Arrie.

Arrie, Västra Ingelstad och Östra Grevie är tre kyrkbyar belägna längs den gamla landsvägen mellan Malmö och Ystad (väg 101) i gränslandet mellan Söderslätt och backlandskapet i nordost. I likhet med andra skånska byar genomgick de enskifte i början av 1800-talet och gårdar flyttades ut ur bymiljön. Samtidigt upplevde landsbygden en stor befolkningsökning och byarna förtätades med gathus och hantverkshus.

I samband med framdragandet av Malmö-Kontinentens Järnväg (MKontJ) anlades stationer i de tre byarna 1898. Detta medförde en ny expansion som varade en bit in på 1900-talet. Lokaltrafiken på järnvägen nedlades på 1970-talet och en törnrosasömn inleddes som har upphört först på senare år. Både Västra Ingelstad och Östra Grevie har fått tillbaka spårbunden persontrafik med hållplatser och upplever nu en påtaglig tillväxt.

Arrie

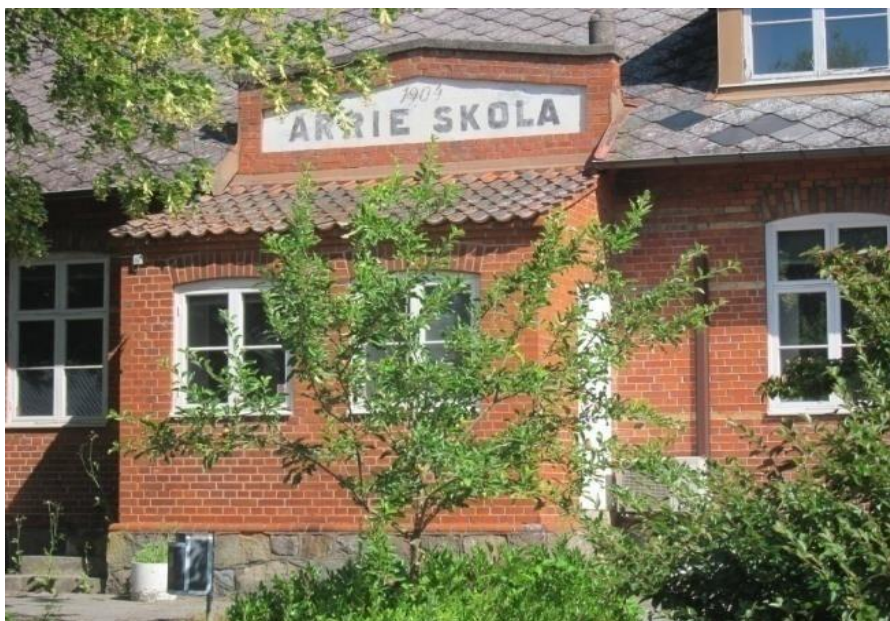
Karaktär och historisk kontext

Arrie är en medeltida by, som till skillnad från Västra Ingelstad och Östra Grevie inte ligger intill landsvägen utan lite vid sidan om. Byn bestod av ett 20-tal gårdar och kyrka. Vid enskiftet 1805 flyttades merparten av gårdarna ut från bytomten. Under 1800-talet kompletterades bebyggelsen delvis av gathus samt skolhus, kommunalhus och fattighus. Viss bebyggelse, som smedja med mera, uppstod under 1800-talet också längs landsvägen. Här har senare anlagts bil- och traktorverkstad samt bensinstation.

Bygatan genom Arrie.

1898 drogs Kontinentbanan fram en bit väster om byn och en station anlades, senare även ett boställshus för järnvägspersonal. Det här var ett bra läge för handel och 1903 öppnades en lantmannaaffär med spannmål, gödningsämnen, byggnadsmaterial och liknande. I början av 1900-talet uppstod ett stationssamhälle i miniatyr på västra sidan av järnvägen. Här anlades också ett epidemisjukhus 1912 som senare fungerade som arbetshem för kvinnor med oäkta barn och slutligen barnhem innan det blev privatbostad. Området väster om stationen har kompletterats med egnahem och enstaka villor samt en stor nybyggd förskola.

Arrie folkskola från 1904.

Öster om Arrie anlades på Skabersjö gods initiativ ett grustag som kompletterades med en murbruksfabrik i början av 1900-talet. Verksamheten var så omfattande att ett industrispår drogs från stationen i Oxie till sandtäckten vid Gavelsbjer. Senare tillkom även en vägstation där väghållningsdistriktet hämtade grus och förvarade maskiner. Av den forna sandtäckten har det nu blivit en sjö – Arriesjön, som är kommunens största "sjö".

I dag präglas Arrie av de två bebyggelseenheterna med kyrkbyn öster om järnvägen och det lilla stationssamhället väster om järnvägen. I kyrkbyn slingrar den gamla byvägen fram omgiven av de få kvarliggande gårdarna, gathusen och den rödteglade folkskolan från

1904. Kyrkan med sin kyrkogård ligger mitt i byn och intill denna den före detta prästgården (boningslängan). Vägen kantas av högvuxna lummiga lövträd av lind, ask och kastanj. Från vägen har man här och var utblickar över jordbrukslandskapet.

Stationssamhället består av fem raka gator kantade av friliggande småhus i tegel med de äldsta husen närmast järnvägen och de yngre längre västerut så att ett slags årsringar bildas. Området ger en mer planmässig gestaltning än kyrkbyn, utan att för den skull präglas av enhetlighet. Här ligger även den stora lantmannaaffären med sitt lagerhus som dominerande blickfång. Särskilt de äldre trädgårdarna uppvisar en rik grönska.

Kulturhistoriska värden

Arrie är delvis planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Arrie är kyrkan med kyrktomt.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Arrie kyrkby utgör fornlämning i form av

medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Den slingrande bygatan är av medeltida (eller äldre) ursprung.
- Tomtstrukturen i kyrkbyn är huvudsakligen från 1800-talet där utflyttade gårdar gett plats åt gathus med dess trädgårdar och odlingsland.

Bebyggelsen

- Bebyggelsen i kyrkbyn karaktäriseras av typiska skånska längor i korsvirke eller lersten/tegel, ofta vitputsade och med branta sadeltak. Ekonomibygnader hör ofta till boningshusen och skapar en helhetsmiljö.
- Kyrkan, prästgården, folkskolan, järnvägsstationen med boställshuset och lantmannaaffären är märkesbyggnader i Arrie.
- Bostadsbebyggelsen i stationssamhället är huvudsakligen från 1900-talets första hälft och består av friliggande småhus i tegel med inslag av "murarglädje" från början av 1900-talet och karaktäristiska bostadsegnahem med oftast kvadratisk planform och branta sadeltak från 1930-/40-tal.

Grönstruktur

- Kyrkbyn präglas av högvuxna lövträd vilket förstärks av kyrkogården och planteringen framför kyrkan.

Landmärken

- Kyrkan ligger mitt i byn och sätter sin prägel på miljön.

- Lantmannaaffären med dess magasin och lagerhus är ett landmärke i stationssamhället och även synligt för förbiresande både från väg och järnväg.
- Kyrkbyn med dess rikliga grönska framstår som ett landmärke i det omgivande jordbrukslandskapet med vida siktlinjer.

Västra Ingelstad

Karaktär och historisk kontext

På en höjd öster om byvägen (som är den ursprungliga sträckningen av gamla landsvägen, 101) ligger Västra Ingelstads medeltida kyrka. För drygt 200 år sedan låg ännu ett 15-tal gårdar samlade längs landsvägen, både söder och norr om kyrkan. I södra delen av byn fanns vanningen. I byn fanns också redan på denna tid drygt 20-tal gathus. Byn genomgick enskifte 1806 och endast en handfull gårdar blev kvar i förskiftesläge, resten flyttades ut till sina nya marker utanför byn. Under 1800-talet flyttades ytterligare någon gård ut, bland annat prästgården, och byn förtätades med allt fler gathus och hantverkshus.

En ny era inleddes 1898 då Kontinentbanan öppnades och en station anlades en bit väster om byn. Stationen fick dock namnet Månstorp, då det troligen redan fanns en post- eller järnvägsstation någon annanstans med namnet Ingelstad. Redan 1910 byttes namnet till Jordholmen för att namnet inte skulle förväxlas med Mantorp. Vid stationen började det uppföras bostadshus och magasin kring sekelskiftet 1900. Den raka gatan från kyrkan ner till järnvägen hade lagts ut till gården Ängdala i samband med enskiftet men blev nu förbindelselänk från byn till stationen med namnet Kyrkogatan. Det var ett attraktivt läge och gatan bebyggdes med bostadshus under 1900-talets första hälft.

Västra Ingelstads medeltida kyrka med torn från 1854.

Skolan hade i början av 1800-talet legat intill kyrkan men när ny skola skulle byggas i samband med den allmänna folkskolestadgan 1842 valdes en ny plats utanför byn, längs landsvägen halvvägs mellan Västra Ingelstad och Bröddarp. Detta berodde på att skolan var gemensam för de två byarna, vilket var en rätt vanlig lösning på landsbygden. Elevantalet ökade liksom kraven på undervisningslokaler. Detta gjorde att man i början av 1900-talet beslutade att bygga en ny skola, som

skulle spegla den nya moderna tidsandan. Skolan med tillhörande lärarbostad stod klar 1911.

Denna anläggning har sedan kompletterats på 1950-, 1970- och 1990-talet till nuvarande anläggning med skola, matsal och bibliotek. Folkskolan i rött tegel från 1911 har varit vägledande för senare utbyggnadsetapper och man har fått en fin och välkomponerad anläggning. Tillbyggnaderna från 1950-talet beställdes av den nybildade storkommunen Månstorp och ritades av arkitekten Bror Thornberg, specialiserad på skolor.

Västra Ingelstads skola är ett komplex av byggnader i rött tegel, här folkskolan från 1911 med det nya biblioteket i bakgrunden.

I samband med bildandet av Månstorps storkommun 1952 blev Västra Ingelstad förvaltningsort och man bestämde att uppföra kommunalhus här. Uppdraget gick till Kjessler & Mannerstråle som på kommunens uppdrag redan ritat pensionärsbostäder i form av radhus. Det nya kommunalhuset uppfördes i gult tegel med fönsterbröstningar i rött tegel och rött tegeltak. Gavel och tak möttes i liv utan utsprång på dansk-skånskt vis, och samma tema hade även använts för pensionärsbostäderna. Byggnaden har en enkel och klar framtoning, både modern och traditionell på ett sätt som var rätt typisk för svensk 1950-talsarkitektur. Till kommunalhuset hörde också en friliggande kamrersbostad.

Ytterligare kommunala satsningar i Västra Ingelstad var barndaghem, tillbyggnad av ålderdomshemmet, elevmatsal, gymnastik- och idrottshall samt nämnda utbyggnad av skolan. Kommunen köpte även in en hel del mark som uppläts för bostadsbyggande. Under 1960- och 70-talen bebyggdes ett betydande område mellan järnvägen och Byvägen med småhus, delvis kataloghus, delvis standardiserade hustyper, där planeringen präglas av tidens trafikseparering och trafikdifferentiering i enlighet med SCAFT (se ordlista). En del av dessa satsningar ska nog ses i ljuset av kommunsammanslagningen med Vellinge 1974, att man ville spendera pengarna i den egna kommunen innan sammanslagningen med den större enheten (Vellinge).

År 2017 är Västra Ingelstad åter en inflyttningsort och det pågår en intensiv byggverksamhet av nya småhus i ett område norr om 1970-talshuset. Bebyggelsemässigt präglas orten av 1900-talets olika utbyggnadsetapper medan äldre bebyggelse från den agrara byn endast finns kvar lite fragmentariskt längs bygatan/gamla landsvägen.

Kulturhistoriska värden

Västra Ingelstad är delvis planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud i PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) anläggning i Västra Ingelstad är kyrkan med kyrktomt.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Västra Ingelstad kyrkby utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Byvägen är del av den medeltida (eller äldre) landsvägen mellan Malmö och Ystad.
- Den raka Kyrkogatan är från enskiftet och har från början gått ut till gården Ängdala (den fortsätter också på andra sidan järnvägen, men ingen korsning här längre).

Bebyggelsen

- Den äldre bebyggelsen längs Byvägen är en rest av bondbyn medan bostadshusen vid Kyrkovägen och Stationsvägen speglar stationssamhällets framväxt i början av 1900-talet och bebyggelsen längs Mellanvägen, Elbetorpsvägen och Kanslivägen är representativ för 1950-/60-talens byggande och sammanhänger med Månstorps storkommun.
- Bondbyns bebyggelse karaktäriseras av enkla putsade eller teglade längor med sadeltak av 45° lutning. Stationssamhällets hus är förhållandevis stora (ofta avsedda för två eller flera familjer), uppförda i tegel med frontespiser, burspråk och med fina murningsdetaljer. Tak är utförda som mansardtak eller sadeltak med cirka 35-45° lutning. Villorna från 1950-/60-talen är ofta mindre (aldrig avsedda för mer än en familj) med fasader av tegel med inslag av eternit, siporex, mexisten eller täckmålat trä. Tak har ofta en flackare lutning och är utförda som sadeltak eller valmat tak.
- Kyrkan, folkskolan med dess olika byggnadskroppar från 1900-talet och järnvägsstationen är märkesbyggnader i Västra Ingelstad.

Grönstruktur

- Den lilla gröningen söder om stationshuset är en rest av stationsplanteringen och motsvarades tidigare av en stationsträdgård norr om stationshuset. I trädgården odlades nyttoväxter medan planteringen var avsedd för allmänheten. Sådana små järnvägsplanteringar har varit vanliga, men ytterst få finns kvar idag.

Landmärken

- Kyrkan ligger på en höjd i byn och sätter sin prägel på miljön. Kyrkan är även väl synlig från landsvägen (101).

Siktlinjer

- Den raka Kyrkogatan utgör en siktlinje mellan kyrkan och järnvägen.

Platsbildningar och mötesplatser

- Skolan med bibliotek och idrottsplats är en naturlig mötesplats och en anläggning med stort symboliskt värde.

Östra Grevie

Karaktär och historisk kontext

Östra Grevie kyrkby genomgick enskifte 1807 vilket innebar att tolv gårdar flyttades ut till sina nya brukningsenheter medan sju gårdar kunde ligga kvar i byn, eller "kvarblifver i bylaget" som det stod i protokollet. Inför beslut om vilka gårdar som skulle flyttas och vilka som skulle ligga kvar gjordes en bedömning av gårdens skick och dess plantering. I allmänhet fick de gårdar vara kvar som hade de bästa byggnaderna och de främsta planteringarna av träd, frukt och bär.

Utflyttningen gick ofta till så att den befintliga korsvirkesgården monterades ner och återuppfördes på gårdens nya plats. I byn fanns också ett 30-tal gathus, vilka i allmänhet inte berördes av skiftet.

Gathus och kyrkan längs den gamla byvägen.

Bygatan i kyrkbyn var densamma som landsvägen mellan Malmö och Ystad (väg 101) och under 1800-talets lopp flyttades ytterligare gårdar ut medan antalet gathus ökade. Här slog sig också ner olika hantverkare och efter näringsfrihetens införande 1864 också handlare med olika varor. Intill kyrkan byggdes skola. Från Östra Grevie gick en slingrande liten väg österut och hit flyttades en av de utskiftande gårdarna, till den så kallade Kratten. Genom avstyckningar och hemmansklyvningar uppstod under 1800-talets senare del en småskalig bybebyggelse längs vägen, mestadels med gathus för egendomslösa daglönare, lantarbetare och senare tegelbruksarbetare.

Östra Grevie på Skånska rekognosceringskartan (1812-20) strax efter enskiftet.

I slutet av 1800-talet hade den gamla medeltidskyrkan blivit för liten för den växande befolkningen och i likhet med många andra socknar på Söderslätt så rev man medeltidskyrkan och byggde nytt. Den nya kyrkan, i tidens populära nygotik, stod klar 1897. För att bättre anpassas till kyrkotomten och bystrukturen vände man på kyrkan så att tornet hamnade i öster och koret i väster, tvärtemot gängse praxis. Kyrkan uppfördes sannolikt med tegel från Minnesbergs tegelbruk, men endast ett år efter att nya kyrkan invigts hade Östra Grevie fått ett eget tegelbruk.

Leran i Östra Grevie var utmärkt för tegelproduktion, men det hade saknats avsättningsmöjligheter.

Detta ändrades när Kontinentbanan invigdes 1898 och Östra Grevie fick en station. Tegelbruket uppfördes intill järnvägen, strax söder om stationen. Leran hämtades med en smalspårig décauvillebana någon kilometer nordost om tegelbruket.

Smalspårsbanan avvecklades troligen på 1940-talet och leran hämtades därefter med lastbil. En ny fabriksbyggnad med automatisk bränningsugn uppfördes kring 1960. Produktionen ökade konstant samtidigt som automatisering gjorde att allt färre arbetare behövdes i produktionen. Byggekrisen i Sverige på 1990-talet gjorde dock att de få kvarvarande tegelbruken i Skåne lades ner detta decennium. Östra Grevie höll ut näst längst och gick i graven efter 100 år, 1998.

Järnvägen innebar också andra nymodigheter, som ett hotell mitt emot stationen. Hit kom inte minst handelsresande. På 1930-talet nedlades rörelsen och hotellet blev istället Folkets Hus och är numera privatbostad. 1911 byggdes ny folkskola mitt i byn och 1914 startade folkhögskolan, som successivt utökats med nya byggnader med den ursprungliga som centrum och kärna i verksamheten.

Tegelbruket medverkade till bostadsbyggande för dess anställda i brukets närhet i mitten av 1900-talet. Under 1920-, 30- och 40-talen byggdes en del bostadsegnahem längs landsvägen/byvägen i dess södra och norra del. Under 1900-talets senare del var befolkningen dock avtagande och byggnationen var därför inte så omfattande. På senare år har det funnits ett nyvaknat intresse av att bosätta sig i Östra Grevie och när den spårbundna persontrafiken återöppnades 2015 innebar det stora expansionsmöjligheter, bland annat har en stor del av det gamla tegelbruksområdet nyligen bebyggt med friliggande villor.

Östra Grevie karaktäriseras av den slingande byvägen/landsvägen genom byn medan merparten av trafiken sedan 1960-talet går förbi på väg 101 i en sträckning utanför byn. I södra ändan av byn ligger folkhögskolan med sina många och stora tegelbyggnader, i mitten återfinns folkskolan, kyrkan och gathuset från 1800-talet och i norra änden av byn kantas vägen av egnahem och tidigare verkstadsrörelser. Jordbruk med inslag av före detta torvtäkter och/eller före detta lertäkter samt dödisgröpar präglar det omgivande landskapet.

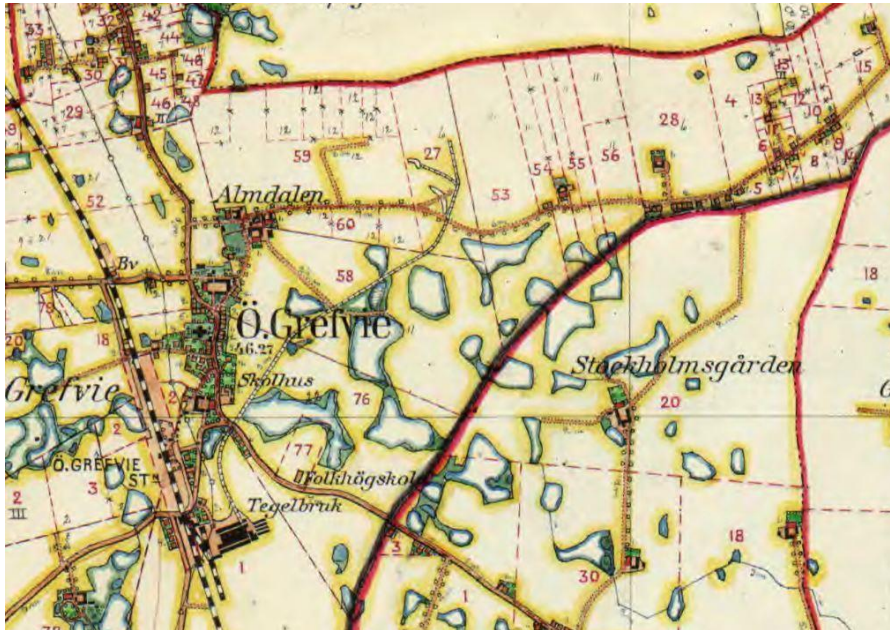
Den ursprungliga huvudbyggnaden till folkhögskolan med lite senare tillägg.

Kulturhistoriska värden

Östra Grevie är delvis planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Östra Grevie är kyrkan med kyrktomt.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Östra Grevie kyrkby utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Häradsekonomska kartan 1910–15.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Byvägen är del av den medeltida (eller äldre) landsvägen mellan Malmö och Ystad.
- Kyrkstigen-Krattvägen är den medeltida (eller äldre) vägen ut till utmarkerna.

Bebyggelsen

- Kvarliggande gårdar och gathusen speglar den agrara byn

och 1800-talets kraftiga befolkningsökning av obesuttna.

- Den äldre bebyggelsen karaktäriseras av typiska skånska längor i korsvirke eller lersten/tegel, ofta vitputsade och med branta sadeltak. Ekonomibyggnader hör ofta till boningshusen och skapar en helhetsmiljö. Vid järnvägsstationen och hotellet finns ett fåtal byggnader från sekelskiftet 1900 och som med sin tegelarkitektur och lokalisering är representativa för sin tid och miljö.
- Ett kontorshus och en lagerbyggnad är det enda som återstår av tegelbruket men har ett lokalthistoriskt och industrihistoriskt värde. Tegelbruken har varit av stor vikt för den regionala byggnadstraditionen och den skånska identiteten.
- Raden av små gathus och hantverkshus längs Krattvägen visar på hur mindre produktiv mark kunde avstyckas till små tomter för obesuttna.
- Kyrkan, folkskolan, folkhögskolan med dess olika byggnadskroppar från 1900-talet, järnvägsstationen och hotellet är märkesbyggnader i Östra Greve.

Landmärken

- Kyrkan ligger på en höjd i byn och sätter sin prägel på miljön.

Grönstruktur

- Bykärnan mellan folkskolan och kyrkan präglas av högvuxna lövträd vilket förstärks av kyrkogårdens inslag av trädrader.

-
-

Karaktärsområde II. Hököpinge och Gessie

Gessie villastad.

Kyrkbyarna Gessie och Hököpinge ligger på knappt tre kilometers avstånd i rak östvästlig riktning med Gessie i väster. Trakten är rik på fornlämningar, huvudsakligen bronsåldershögar. Kustområdet upptas av betade strandängar, vilka allt sedan förhistorisk tid varit av största vikt för boskapskötseln. Både Gessie och Hököpinge har, liksom andra byar i området, varsin väg som leder från bykärnan ner till sina marker vid stranden. Detta vägsystem har sannolikt uppkommit redan på järnåldern.

Byarna genomgick enskifte i början av 1800-talet och merparten gårdar flyttades ut från bykärnan till sina nya brukningsenheter. Ett karaktäristiskt landskap med utspridda gårdar och raka vägar i de nya ägo gränserna uppstod. På 1880-talet kom järnvägen och ett stort sockerbruk anlades vid Hököpinge station. Både sockerbruk och järnväg nedlades kring 1970, ungefär samtidigt som Gessie villastad blev åretruntboende. Bilpendling präglar boende i området.

Hököpinge

Karaktär och historisk kontext

Hököpinge var en förhållandevis stor by med ett 30-tal gårdar och kyrka före enskiftet 1806. Rakt genom byn gick Gessiebäcken, som troligen varit segelbar i äldre tid. Ortnamn med efterleden ”köpinge” kan härledas ur handelsaktiviteter under sen vikingatid och medeltid. Kännetecknande för dessa köpingeorter är bland annat att de ligger vid ett vattendrag och på några kilometers avstånd från kusten.

Den nuvarande bebyggelsen ligger samlad i två parallella stråk på vardera sidan om bäcken, som rinner genom byn i nord-sydlig riktning. Några äldre gårdar med sluten gårdsform och väl bibehållet

byggnadsskick kvarligger på äldre gårdstomter och har inte påverkats av den utflyttning enskiftet medförde. Hököpinge bevarar än i dag sin långsträckt byform från tiden före skiftet.

Under 1800-talet uppfördes ett flertal gathus på de utflyttade gårdarnas tomter. Under denna tid tillkom även en smedja och byns första skolhus 1848. Befolkningen i Hököpinge ökade och man fick inte längre plats i den medeltida kyrkan. Den gamla kyrkan revs och ersattes av en ny kyrka, ritad av Ernst Jacobson på Överintendentsämbetet och betecknad som ”*ett glänsande prof på den nya andan – alster af goda studier och bildad smak*” vid invigningen 1873. Den nya kyrkan flyttades en bit åt sydost för att få ett bättre höjdläge i byn och landskapet och flankerades något år senare av småskola och folkskola.

Den nya kyrkan med skolhusen kan ses som statusymboler, som markerade att man följde med sin tid och dessutom hade råd med det. Gården Grenja, omsluten av en park, i byns södra del är herrgårdsliknande med mangårdsbyggnad i klassicistisk stil. Anläggningen, som är samtida med kyrkan och skolhusen, är till storlek och utformning ovanlig för trakten.

Byn kompletterades vid sekelskiftet 1900 och på 1930-talet med bostadshus i villastil. Ett originellt inslag är Villa Clythia från 1914, en gång konstnären Axel Ebbes bostad och ateljé. Nordost om kyrkbyn finns en liten samling med egnahem. Det var gård nr 12 som styckades upp i flera små tomter. Denna hussamling kallades därefter för ”Tolvebyn”.

Kyrkbyn cirka 1870 med tolbusen nordöst om byn

Ett för Söderslätt närmast unikt samhälle uppstod vid Malmö-Trelleborgs Järnväg (MTJ) som drogs fram väster om Hököpinge kyrkby 1886. En station anlades och fick namnet Hököpinge, vilket också blev namnet på sockerbruket som anlades intill järnvägen 1892. En bebyggelse uppstod runt järnväg och sockerbruk. Sockerbruket tog aktiv del i samhällsbyggnaden och ett litet brukssamhälle uppstod runt sekelskiftet 1900.

Förutom själva fabriken anlade sockerbruket även kontor, disponentbostad (en samtida med fabriken och en från 1950-talet), tre arbetarkaserner, ett kampanjhem, en radhuslänga byggd av sockerbruket samt en mindre brukspark. Troligen har bruket även varit inblandat i tillkomsten av brukssamhällets egnahem. Gården närmast sockerbruket har varit bruksgård. När sockerbruket lade ner 1967 gick en stor del av personalen till bruket i Arlov. Dessa hämtades och lämnades varje dag med VW-buss från SSA. Det mesta av fabriksbyggnaderna i Hököpinge har rivits och ersatts med bostadsbebyggelse på 2000-talet.

I utkanten av bruks-/stationsorten fanns ett Folkets hus – kallat Människornas hus – anlagt av arbetarna på sockerbruket. Här huserade Hököpinge brottarklubb. Brottnings var en sport som sockerbruksarbetarna var engagerade i på många bruk. På Folkets hus hölls även politiska och fackliga möten och det var en uppskattad revy- och varitescen, här debuterade till exempel Nils Ahlroth (senare känd som fastighetsskötare N.P. Möller i en tv-serie från SVT Malmö). Folkets hus användes in på 1960-talet och byggnaden finns kvar, nu som privatbostad.

Sockerbrukets arbetare innebar också att Hököpinge landskommun fram till sammanslagningen med Vellinge storkommun 1952 hade styrts genom ett samarbete med socialdemokrater och borgerliga i god samförståndsanda. Man hade ungefär 50 procent var. Det var ovanligt att socialdemokraterna hade så höga siffror på Södersläts landsbygd.

Hököpinge kyrkby är typisk för Söderslätt med sin 1800-talskyrka, skolhus, några kvarliggande gårdar, gathus och senare komplementbebyggelse. Av sockerbruket återstår numera de olika

bostadshusen. Det tidigare fabriksområdet har till stor del bebyggt med flerbostadshus de senaste 20 åren. Även söder om bruks-/stationssamhället har en sammanhängande bebyggelse uppstått. Järnvägsstationen är riven medan banvallen blivit gång-/cykelväg. År 1972 invigdes motorvägen E6/E22, som går fram mellan kyrkbyn och det tidigare brukssamhället.

Kulturhistoriska värden

Hököpinge bruks-/stationssamhälle är till stor del planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser. Hököpinge kyrkby är inte planlagt genom detaljplaner men varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ gäller alltid.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Hököpinge är kyrkan med kyrktomt och gamla begravningsplatsen. Hököpinge ingår i riksintresse för kulturmiljövård [M128].

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Hököpinge kyrkby utgör fornlämning i

form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Lockarpsvägen–Arrievägen är den gamla bygatan genom kyrkbyn och är av medeltida (eller äldre) ursprung. Det gäller även Bruksvägen–Hököpinge Ängaväg som är den gamla vägen från byn till strandängarna. Bruksvägen har dock rätats ut betydligt i sen tid.
- Banvallen ligger kvar som gång-/cykelväg från Hököpinge till Vellinge.

Bebyggelsen

- Kvarliggande gårdar och gathus speglar den agrara byn och 1800-talets kraftiga befolkningsökning av obesuttna.
- Den äldre bebyggelsen i kyrkbyn karaktäriseras av typiska skånska längor i korsvirke eller lersten/tegel, ofta putsade och med branta sadeltak. Ekonomibygnader hör ofta till boningshusen och skapar en helhetsmiljö.
- Vid Tolvevägen nordost om kyrkbyn ligger en ansamling av små lantbruksegnahem, så kallade koställen. Egnahem var ett sätt att behålla folk på landsbygden som extra arbetskraft och samtidigt ge dem utkomstmöjligheter.
- I bruks-/stationssamhället finns flera byggnader från 1890-talet till 1950-talet och som representerar sockerbruket och dess styrning och gestaltning av miljön.
- Märkesbyggnader i Hököpinge kyrkby är kyrkan med folk- och småskolan samt smedjan och i bruks-/stationssamhället är det

disponentvillor, kontorshus, kampanjhem, arbetarkaserner, radhus och Folkets hus.

Landmärken

- Kyrkan ligger på en höjd i kyrkbyn och sätter sin prägel på miljön.

Grönstruktur

- Det som finns kvar av bruksparken visar på sockerbrukets ambitioner att skapa en representativ miljö runt disponentbostad och brukskontor.

Platsbildningar och mötesplatser

- Folkets hus har varit en mötesplats för politiska sammankomster, men också för folkbildning, sport och underhållning.

Gessie

Karaktär och historisk kontext

Gessie kyrkby bestod före enskiftet 1808 av 17 gårdar, några gathus samt kyrka. Bebyggelsen låg samlad längs landsvägen från Vellinge till Malmö och längs bygatan som gick ut till strandängarna.

Vägsträckningen genom byn gick i en sydöstlig-nordvästlig riktning.

Gessiebäcken rann delvis genom byn, delvis i en krök norr om byn. Vanningen låg mitt i byn.

Gessie kyrkby på Skånska rekognosceringskartan (1812–20) strax efter enskiftet.

Genom enskiftet flyttades några av gårdarna ut ur bykärnan till sina nya brukningsenheter. Under resten av 1800-talet kom ytterligare gårdar att flyttas och byn förtätades istället med gathus, hantverkshus och arbetarbostäder samt skola och fattighus. Som i så många andra byar upplevde man i slutet av 1800-talet att den medeltida kyrkan var för liten till den växande befolkningen. Man ville heller inte vara sämre än grannarna i Hököpinge, som fått ny kyrka 1873, och 1888 kunde församlingen i Gessie inviga sin nya kyrka, som "i skönhet och prydlighet ej sin like, åtminstone i denna nejd". Man valde också att flytta ut kyrkan från byn till en svag höjdrygg i det flacka landskapet, väl synlig på långt håll och på bra gångavstånd från både byn och utflyttade gårdar. Hit ut, väster om byn, flyttade även skolan 1898.

Under 1900-talets början anlades i byn ett bageri som utvecklades till en småskalig men industriell produktion. Kring 1930 revs den gamla prästgården förutom en del av boningslängan som sparades som församlingshem. En ny prästgård byggdes 1926 i tidens klassicistiska stil och utan ekonomibygnader då prästen från 1910 hade kontantlön. Den nya herrgårdsliknande prästgården kom att ligga kvar i byn och inte ute vid den nya kyrkan. Här uppfördes också ett löneboställe för den utarrenderade jordbruksmarken som tillhört prästgården.

Senare byggnation har huvudsakligen skett drygt två kilometer väster om Gessie kyrkby. År 1948 inköptes en lantbruksfastighet av den nybildade Föreningen Gessie Villastad. Det var från början ett projekt för mindre bemedlade att kunna bygga sig en liten stuga med odlingstäppa på pendlingsavstånd (med cykel) från Malmö. Sedan 1938 hade alla rätt till två veckors semester och den ville man gärna spendera utanför staden. I Gessie Villastad uppstod på 1950-talet först en samling av fritidshus som från 1960 successivt omvandlats till permanentboenden. Det var lite som en modernare och mer omfattande variant på ansamlingen av lantbruksegnahem "Tolvebyn" i grannsocknen Hököpinge.

I dag består Gessie Villastad av 153 friliggande villor, merparten kataloghus av modernt slag, och en stor gemensam gröning med fotbollsplan, lekplats och tennisplan i mitten. Boende förutsätter bilpendling och alla hus nås med bil, men trafiken leds i en vägslinga med en in-/utfart till Gessievägen så att genomfartstrafik inte förekommer.

Gessie karaktäriseras av det öppna jordbrukslandskapet med friliggande gårdar. Den gamla kyrkbyn markerar sig i landskapet med sin

bebyggelsesamling och högvuxna lövträd. Lite för sig själv ligger den röda tegelkyrkan. Villastaden med dess förortskaraktär utgör ett lite udda inslag i jordbrukslandskapet.

Kulturhistoriska värden

Gessie är delvis planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Gessie är kyrkan med kyrktomt och gamla begravningsplatsen.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Gessie kyrkby utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Annedalsvägen–Gessie byaväg–Bäckavägen är den gamla bygatan genom kyrkbyn och är av medeltida (eller äldre) ursprung. Det gäller även Gessievägen som är den gamla vägen från byn till strandängarna. Gessievägen har dock rätats ut betydligt i sen tid.
- Gessie villastad med de likstora tomterna (cirka 1000 kvadratmeter) och den gemensamma gröningen i mitten utgör tydliga karaktärsdrag för områdets tillkomsthistoria.

Bebyggelsen

- Kvarliggande gårdar och gathusen i kyrkbyn speglar den agrara byn och 1800-talets kraftiga befolkningsökning av obesuttna.
- Den äldre bebyggelsen i kyrkbyn karaktäriseras av typiska

skånska längor i korsvirke eller lersten/tegel, ofta putsade och med branta sadeltak. Ekonomibygnader hör ofta till boningshusen och skapar en helhetsmiljö. Många av husen i kyrkbyn är dock påtagligt förändrade.

- Kyrkan och prästgården är märkesbyggnader i Gessie.

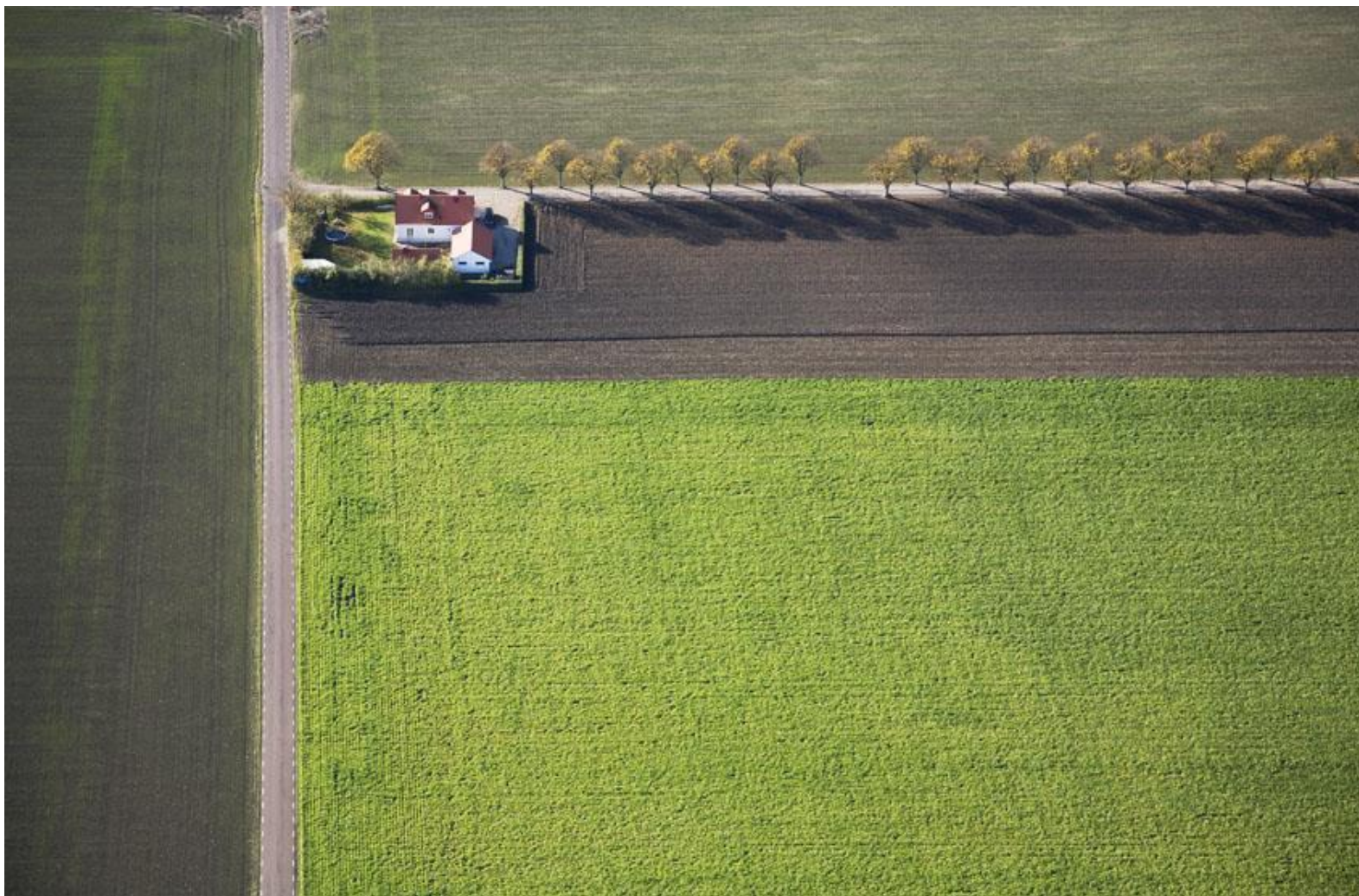
Landmärken

- Kyrkan ligger fristående på en liten höjdrygg och är ett tydligt landmärke i det flacka landskapet.

Grönstruktur

- Kyrkbyn präglas av högvuxna lövträd vilket förstärks av de stora kastanjer som delvis omger den gamla begravningsplatsen.
- Pilerader finns planterade på sina håll, ofta längs vägar eller i gränser, och utgör ett karaktäristiskt inslag.

Karaktärsområde III. Jordbrukslandskapet

Jordbrukslandskap i Vellinge kommun.

Jordbrukslandskapet

Karaktär och historisk kontext

Jordbrukslandskapet i Vellinge kommun är sedan årtusenden starkt präglad av åkerbruk och här finns Sveriges bördigaste jordar. Människor har bott och brukat jorden i tusentals år och kommunområdet är rikt på fornlämningar, från boplatser, gravar och lösfynd av olika slag till monumentala stenkammargravar och bronsålderhögar. Kusten har under mycket lång tid använts som betesmark och uppvisar en markägostruktur med långsmala parceller som går tillbaka på tiden före skiftena. Området har i dag en enskifteskaraktär som skapats genom 1800-talets jordbruksreformer.

De byar vi känner i dag etablerades i huvudsak under yngre järnålder–vikingatid (cirka 500-1050 e Kr). På Söderslätt kom de att ligga ovanligt tätt samtidigt som de var relativt stora, vilket indirekt vittnar om ekonomisk stabilitet. Under medeltiden byggdes kyrkor i många av byarna. Söderslätt är Nordens kyrktätaste område. Det mesta av marken var åkermark med relativt hög utnyttjandegrad.

1800-talets skiftesreformer splittrade byarna och samlade åkertegarna till större brukningsenheter med en brukare. Gårdar flyttade ut ur byarna till de nya sammanhängande brukningsenheterna, nya raka ägo gränser drogs i landskapet och ett nytt vägmönster som ofta följde de nya strukturerna anlades. Ett helt nytt rätvinkligt landskap skapades.

Häradsekonomiska kartan 1910-15.

Under 1800-talets andra hälft genomfördes många jordförbättrande åtgärder och rationaliseringar inom jordbruket. Detta syns i dag som exempelvis märkegravar och pilerader och alléer längs vägar eller i de nya gränserna, men också genom att många gårdar byggde nytt kring sekelskiftet 1900 – man hade råd med det genom den ökade avkastningen. Dessutom erbjöd tegelbruken maskintillverkade byggmaterial som tack vare järnvägarna enkelt kunde hämtas på någon station eller lastplats. Den ökade avkastningen möjliggjorde även att man kunde klara sig på ett mindre jordbruk och vid arv eller försäljning var det inte ovanligt att gården avstyckades i flera mindre enheter. Detta kan ses exempelvis sydväst om Vellinge och på Lilla Hammarsnäs.

Mest odlade spannmål var i äldre tid råg, korn och havre. I slutet av 1800-talet, med järnvägarna och sockerbruken i Hököpinge och Trelleborg, infördes sockerbetan. Raps blev en vanlig gröda runt 1940 då andra världskriget innebar ransoneringar och importstopp av smör och margarin. Rapsen krävde nya maskiner och på 1950-talet kom de första skördetröskorna. Från 1960-talet byggdes särskilda maskinhallar på de större gårdarna. Så länge man hade djur odlades en blandning av ärtor, vicker och havre i trädan. Djurhållningen upphörde till stor del på 1960-talet, dels på grund av dålig lönsamhet och dels på grund av specialiseringen inom jordbruket.

Jordarna på Söderslätt är Sveriges bördigaste, huvudsakligen klass 10 på den 10-gradiga skalan enligt Det skånska landsbygdsprogrammet: ett utvecklingsprogram med landskapsperspektiv. Stora arealer av denna högklassiga jordbruksmark har exploaterats sedan 1960, framför allt på grund av tätortsutbyggnad och vägbyggen. Jordbruksproduktionen är inriktad på växtodling. Djurhållningen är mycket liten och i den mån det förekommer så handlar det om svin och fjäderfä. Strandängar och naturreservat sommarbetas huvudsakligen av kor från andra delar av Skåne. Växtföljden är ofta fyrrårig med sockerbetor ett år och spannmål eller oljeväxter de övriga.

Omkring tiden för andra världskriget nådde det svenska jordbruket sin största utbredning. Därefter kom den svenska jordbrukspolitiken att sträva mot större enheter med större effektivitet. Gårdsstorleken inom Vellinge kommun ligger ofta kring 100 hektar och marken är väl arronderad. De sammanhållna jordbruksblocken är stora och de delningar som finns består ofta av vägar. Strukturrationaliseringarna har drivits långt på Söderslätt.

Jordbrukslandskapet inom Vellinge kommun karaktäriseras av ganska tätt liggande byar och gårdar, men bara ett fåtal brukas ännu som jordbruksföretag. Motorvägen Malmö-Trelleborg (E6/E22) går fram som en barriär rakt genom Vellinge kommun i nord-sydlig riktning. I större delen av kommunområdet överväger trots allt den lantliga karaktären med gårdar och byar sammanknutna av mindre vägar. Byar och större gårdar är i regel omgivna med äldre träd vilket skapar en enhetlig och rytmisk variation i det öppna landskapet. Betydande landmärken som kan ses på långt håll är sällsynta här och består främst av områdets många kyrktorn.

Under 1880-talet fick nygotiken sitt stora genomslag i kyrkobyggnadskonsten och allra tydligast var det på Söderslätt där det inom loppet av knappt 30 år uppfördes ett 20-tal kyrkor i mer eller mindre påkostad nygotik. I Vellinge kommun är det kyrkorna i Gessie, Södra Håslöv och Mellan-Grevie. Stora Hammars nya kyrka är också uppförd vid denna tid men här frångick man den förhärskande nygotiken och byggde istället en kyrka i renässansstil, men i allt övrigt hör den till denna grupp. Där man inte byggde en nygotisk tegelkyrka när man förnyade, som i Arrie och Södra Åkarp, berodde det i allmänhet på att delar av den äldre kyrkan – ofta tornet – ingick i nybygget.

Att den nya kyrkan annars skulle bli en modern tegelbyggnad var just här och vid denna tid en självklarhet. Det är ont om natursten på slätten medan järnvägar och tegelbruk gjorde distributionen av tegel lätt. Dessutom avvecklades sockenbornas gamla samarbetsformer i slutet av 1800-talet. Man deltog inte längre med körslor och dagsverken i kyrkobyggnandet. Byggnadsmaterial erbjöds nu i stor sortering av den blomstrande tegelindustrin i trakten och kyrkorna uppfördes av

specialiserade byggmästare, som till exempel P. Pettersson, "Kjärke-Pitter", i Mellan-Grevie.

Församlingen hade vid denna tid inga svårigheter att hitta arkitekter för sina planerade kyrkobyggen. I början fick man ofta anlita Överintendentsämbetet, som exempelvis för Hököpings kyrka invigd 1873. Idealet vara annars att anlita en känd arkitekt. Det stora namnet var givetvis domkyrkoarkitekten Helgo Zettervall. Under 1870-talet gjorde han förslag till ny kyrka respektive ombyggnad för Södra Håslöv och Räng. Under de följande åren anlätades de i Malmötrakten etablerade arkitekterna Salomon Sörensen, August Lindvall och August Waldemar Lundberg.

Höga tornspiror reste sig i socken efter socken. Full anslutning till tidens stil eftersträvades och uppnåddes även där tillgångarna var begränsade. Med hjälp av kvadermålning, schablonbårder, färgat glas och fernissade eller målade snickerier skapades andaktsväckande och värdiga interiörer. Utrymmet var väl tilltaget och ofta beslöt man därför att platserna i kyrkan skulle vara fria och fasta bänklängden där man satt efter sin gård slopades. En ny kyrka innebar alltså även att den kyrkliga traditionen förändrades och demokratiserades.

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppfördes även ett stort antal nya skolhus. Befolkningen ökade både i kyrkbyar och stationssamhällen, och på sina håll även på ren landsbygd där hemmansklyvning och senare ibland egnahemsbildning möjliggjorde för fler att bosätta sig och livnära sig på en mindre jordplätt. Nya undervisningsideal och den allmänt framtidsoptimistiska tidsandan med nya kyrkor och järnvägars framdragande medverkade, man ville följa med sin tid: bygga nytt, bygga större, ljusare, modernare.

Dessa folkskolor från tiden kring sekelskiftet 1900 byggdes liksom kyrkorna och stationerna i tegel, för skolhusen användes ofta en typritning som förlaga. Det blev ofta en byggnad med rektangulär planform och symmetrisk uppbyggnad. Fasaderna fick en enkel och prydlig dekor som speglade det erkännande folkskolan fått men också tidens mönsterintresse.

Jordbrukslandskapets bebyggelse präglas starkt av de byggnads- och materialtekniska innovationer och de stiltrender som nådde området under 1800-talets senare del.

Kulturhistoriska värden

Jordbrukslandskapet är inte planlagt genom detaljplaner men varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ gäller alltid.

Statligt skyddad (KML kap 4) bebyggelse är Södra Håslövs kyrka med kyrkotomt, Mellan-Grevie kyrka med kyrkotomt, Rängs kyrka med kyrkotomt, Stora Hammars gamla kyrka med kyrkotomt och Södra Åkarps kyrka med kyrkotomt samt byggnadsminnena (KML kap 3) Bröddarps väderkvarn och Håslövs stubbamölla. Övriga kyrkor och byggnadsminnen tas upp i Karaktärsområde 1-2 och 4-6. Delar av jordbrukslandskapet ingår i riksintresse för kulturmiljövård [M128, M 133, M 136].

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och

arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Kyrkbyarna nämnda ovan utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Stommen i vägnätet – de slingrande vägarna mellan byarna – följer i stor utsträckning topografin och är av medeltida ursprung eller äldre. Markvägarna ut till de enskilda brukningsenheterna är däremot från tiden för enskiftet i början av 1800-talet. Dessa kännetecknas av den rätvinklighet som uppstod när linjalen användes för att rita upp det nya landskapet. Även landskapets markindelning i sin helhet präglas av enskiftets räta linjer.

Bebyggelsen

- Bybebyggelse av kvarliggande gårdar och 1800-talets gathus speglar den agrara byn och 1800-talets kraftiga befolkningsökning av obesuttna medan de friliggande gårdarna speglar enskiftet i början av 1800-talet. Ibland finner man ansamlingar av småställen där avstyckning, hemmansklyvning eller egnahemsetablering möjliggjorde småbruk som kompletterades med arbete på större gårdar.
- Den äldre bebyggelsen karaktäriseras av typiska skånska längor i korsvirke eller lersten/tegel, ofta putsade och med branta sadeltak. Ekonomibygnader hör ofta till boningshusen och skapar en helhetsmiljö. I slutet av 1800-talet blir mangårdsbyggnader större och bredare, taken inte fullt så resliga och ofta försedda med frontespis. Byggnadsmaterial är

nu maskinslaget tegel från något av traktens tegelbruk. Även ekonomibygnader moderniseras, blir större och skiljs från mangård.

- Kyrkbyarna är sockencentra och här finns kyrka, prästgård och skola.
- Märkesbyggnader i jordbrukslandskapet är kyrkorna, prästgårdar, skolhus, väderkvarnar och de utspridda gårdarna.

Landmärken

- Bronsåldershögarna är ofta anlagda på naturliga höjdstråk i landskapet och syns på så vis vida. Detta har alldeles säkert varit eftersträvat redan från början.
- Månstorps herrgård (nu Månstorps gavlar) är också anlagt fört att synas vida och är ännu ett imponerande komplex av ruin, översteboställe och omfattande ekonomibygnader
- Kyrkbyarna med sina kyrktorn och högvuxna lövträd framträder tydligt i det flacka eller svagt kuperade odlingslandskapet präglat av långa siktlinjer. Detsamma, om än mindre påtagligt, gäller många av de utflyttade gårdarna med sina trädgårdar som framträder likt öar omgivna av åker.
- Väderkvarnar har ofta en högt belägen placering för att kunna utnyttja vinden maximalt. De blir på så vis naturliga landmärken och är som byggnadstyp karaktäristiska för Skåne.

Siktlinjer

- Siktlinjerna är vida i jordbrukslandskapet i Vellinge kommun. Från en mindre höjd ser man ofta flera kyrkor/kyrkbyar, utspridda gårdar och på håll avtecknar sig storstaden Malmö i norr, det mer skogiga backlandskapet i öster och på sina håll

kan man se både Östersjön i söder och Öresund i väster. Det öppna odlingslandskapet med sina utspridda byar och gårdar samt gravhögar från bronsåldern är representativt för Söderslätt men saknar motsvarighet i övriga landet.

Grönstruktur

- Enstaka allmoeträdgårdar kan finnas kvar i kyrkbyarna. Utflyttade och/eller moderniserade gårdar har ofta trädgårdar inspirerade av parkmiljö med en mer representativ funktion.
- Trädrader, pilevallar och alléer längs med ägo gränser och markvägar har tillkommit i samband med enskiftet förstärker landskapskaraktären.

Immateriellt

- Namn i landskapet anger äldre traditioner och brukningsmönster (Lillevång, Södervång, Møllevången) medan gårdar ofta har mer eller mindre officiella namn som uppkommit under 1800-talet efter tidigare brukare/invånare (Birgittagården, Eriksdal, Agnesfrid), efter gårdens läge (Ängdala, Ängsvik, Backa) efter nyodling eller hemmansklyvning/avstyckning (Nygård, Nydala, Nybo) eller anspelar på administrativa förhållanden (Annexdal, Gränsbo, Kronogården).

Karaktärsområde IV. Vellinge med omnejd

Vellinge med kyrkan i centrum.

Vellinge

Karaktär och historisk kontext

Vellinge är ett bynamn som enligt ortnamnsforskningen bör ha bildats under en period från folkvandringstid till vikingatid, det vill säga cirka 500-1000 e Kr. Byn Vellinge som permanent bebyggelseenhet uppstod troligen på 1000-/1100-talet i samband med den tidens omfattande bybildningsprocess till följd av bättre redskap (hjulplög istället för årder) och införande av rationellare odlingsystem (tresåde istället för svedjebruk eller ambulerande odlingar).

Samtidigt skedde övergången till kristendomen och kyrkor byggdes på 1100-/1200-talet. Sockenkyrkorna uppfördes framför allt genom den överskottsproduktion som gårdarna gav. De tätt liggande byarna och de många kyrkorna runt Vellinge och på Söderslätt visar att området redan på medeltiden var en central odlingsbygd med ovanligt rika förutsättningar. Vellinge var en av de största byarna med ett drygt 30-tal gårdar och romansk kyrka uppförd på 1100-talet. I byn fanns även flera torp och gathus.

Till Söderslätt kom enskiftet tidigt, för Vellinge 1808–09. Vellinge var omgivet av bördig jordbruksmark med Herrestorps lilla by i öster och Eskilstorps kyrkby i norr. Enskiftet och 1800-talets uppodling skapade en allmän prydlighet: rutor och trianglar med gårdar och tillfartsvägar. Sydväst om Vellinge skedde under 1800-talet en ganska omfattande hemmansklyvning eller avstyckning så att ett större antal småbruk uppstod. Den högre avkastningen gjorde att man i alla fall under 1800- och en bra bit in på 1900-talet klarade sig med ett mindre jordbruk. Dessa har i senare tid lagts samman till stora brukningsenheter medan

själva gårdsbyggnaderna ofta finns kvar som bostäder eller verksamheter.

Vellinge på Skånska rekognosceringskartan (1812-20) strax efter enskiftet.

Inne i Vellinge skedde också förändringar under 1800-talet: gästgivargård anlades, flera av gårdarna som låg kvar efter enskiftet flyttade ut för att få rationellare brukningsenheter med gården i anslutning till ägorna, gatunätet justerades och rätades, flera gathus tillkom och befolkningstillväxten gjorde att man fick bygga till kyrkan med korsarmar i mitten av 1800-talet för att alla skulle få plats. Den största förändringen kom dock med öppnandet av Malmö-Trelleborgs Järnväg (MTJ) 1886 och att station anlades i Vellinge.

Vellinge hade redan tidigare varit något av en centralort, vilket förstärktes med järnvägen och stationen. Handel och service blomstrade, särskilt tydligt var inslaget av lantmannahandel som saluförde utsäde, foder, gödningsämnen och kanske jordbruksredskap och som vanligen också köpte in och ibland lagrade de jordbruksprodukter som producerades i omgivningen. Andra specialiserade sig på timmer, byggnadsmaterial, moderna gjutjärnsspisar samt koks och kol.

Dessa verksamheter var beroende av järnvägen och lokaliserades dit. Det var särskilt området norr om stationen och i viss mån längs östra sidan av stationsområdet som togs i anspråk, medan merparten av bondbyn med kyrkan låg väster om järnvägen. Norr om stationen anlades också den rätt blygsamma industri som runt sekelskiftet 1900 etablerades i Vellinge. Det var typiskt lantbruksanknutna verksamheter som mejeri och spritfabrik (där spannmål och sockerbetor/melass utgjorde råvaran) och senare reste sig två stora spannmålssilor i betong över allting annat i Vellinge. Byggherrar var dels en lokal spannmålshandlare, dels Skånska Lantmännen Centralförening. Den senare är nedlagd och riven.

Även om denna tidiga industri och merparten av lantmannaverksamheterna är nedlagda finns flera byggnader kvar och har också varit styrande för senare industriverksamheters lokalisering i Vellinge.

Järnvägen förde också med sig ett nytt byggnadsskick i Vellinge. Man fick nu tillgång till maskinlaget tegel av alla sorter, allt mer av färdiga snickerier och i tegelbolagens priskuranter och kataloger fanns ofta förslag på mönstermurning, valvbågar och liknande uppslag att tjäna som förlaga. Den gamla agrarbyn började ersättas av stationssamhällets

tegelbebyggelse, ibland med stadsmässiga hus i upp till 2-2,5 våningar där bottenvåningen ofta innehöll affär eller annan rörelse. De ståtligaste husen hade påkostade fasader av ett slag som tidigare endast kyrkor och slott kunnat kosta på sig utanför städerna.

Vellinge på Häradsekonomska kartan 1910-15.

Vanligast var dock villor i 1,5 våning med veranda, burspråk och kanske frontespis. Dessa var vanligen byggda för fler än ett hushåll, ofta med inneboende på vinden. Denna bebyggelse finns i Vellinge centrum och längs de äldre utfartsvägarna som Östergatan och Trelleborgsvägen.

Särskilt mönsterbildande blev järnvägsstationen sedan ett nytt stationshus byggts när banan till Skanör-Falsterbo invigdes 1904. Det var i likhet med banans övriga ritat av domkyrkoarkitekten Theodor Wählin och försett med trappgavlar, gotiska blinderingar och

vitputsade fasader. I Vellinge fick elverkets kontor och samtliga transformatorstationer samt brandstationen putsfasader och trappgavlar. Järnvägsstationen och alla transformatorstationer är numera rivna.

Den hastiga befolkningstillväxten och uppblomstrande verksamheter i Vellinge i slutet av 1800-talet gjorde att Vellinge blev municipalsamhälle 1909. Systemet med municipalsamhälle infördes 1874 i samband med byggnadsstadgan och tillkom för att staten skulle få stadsstadgorna att gälla i tätbebyggda områden som varken hade stads- eller köpingsrättigheter. Så från 1909 gällde landets ordnings-, byggnads-, brand- och hälsovårdsstadga i Vellinge.

Tomterna närmast järnvägsstationen var de mest eftertraktade och precis som i staden byggdes flerbostadshus i gatulinjen så att husen formade slutna kvarter, åtminstone åt gatusidan. Detta föreskrevs för tätbebyggelse i byggnadsstadgan, men säkert fanns också en medveten strävan mot stadsmässighet i kontrast till det omgivande lantliga.

Det stadsmässiga kom också till uttryck i ett antal offentliga byggnader: epidemisjukhus, skolor, Folkets hus och olika affärer. Senare tillkom brandstation, idrottsplats och 1966 invigdes det 40 meter höga vattentornet ritat och konstruerat av Vattenbyggnadsbyrån, VBB.

Efter den påtagliga utbyggnadsfasen av Vellinge i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, då orten gått från bondby till stationsort och municipalsamhälle, inträdde en mer stillsam utveckling, eller ett slags konsolideringsfas. Det var likadant i de flesta stationssamhällen. Vellinge blev storkommun 1952 och en av de kvarliggande gårdarna i närheten av kyrkan köptes in och gjordes om till kommunalhus.

Efter andra världskriget byggdes de första renodlade flerbostadshusen i Vellinge, både med hyresrätter genom privata byggmästare och bostadsrätter genom bostadsrättsföreningar. Från 1960-talet kom också det kommunala Vellingebyggen (numera Vellingebostäder) att bygga flerbostadshus med hyreslägenheter.

Dessa folkhemmets flerbostadshus är under 1940-/50-talen styckbyggda och består av lamellhus i två eller tre våningar med sadeltak. Under 1960-/70-talen övergår man till serieproduktion, även om det för Vellinges del aldrig blir så särskilt storskaligt, något tjugotal likadana lamellhus i två våningar, tegelfasader och pulpettak. Miljonprogrammets (att bygga bort bostadsbristen genom att producera en miljon bostäder 1965-75) estetik och lösningar gör sig också gällande för produktionen av villor och radhus i Vellinge. Det innebär serier av likadana hus – radhusen med platta tak och villorna ofta med sadeltak – som präglas av upprepningens estetik. Trädgårdar är i allmänhet små och används för rekreation, inte för nyttoodling vilket varit det vanligaste in på 1940-/50-talen.

Områden med flerbostadshus och radhus är nästan helt bilfria, där bilarna placerats utanför bebyggelsen, eller via en infartsväg till parkering/garage i dess centrum. Detta följer de riktlinjer som utarbetades på 1960-talet och formulerades i Scaft 1968. Villaområdena trafikmatas via ett hierarkiskt system av gator med de största utanför bebyggelsen och sedan ner till angöringsgator utan genomfartsmöjligheter till de enskilda husen där bilen ofta hade sitt eget lilla hus intill villan. Även detta var skolexempel på tidens trafikplanering. Genom dessa barnvänliga bostadsområden löper sedan bilfria gång- och cykelvägar.

Allt större arealer har under de senaste decennierna tagits i anspråk för ny bebyggelse, ofta med olika typer av småhus kombinerat med viss samhällsservice som äldreboende, skolor och förskolor. I norr har Vellinge vuxit ihop med Eskilstorps kyrkby och i öster har bebyggelsen nästan nått ut till Herrestorps by. Det mesta av utbyggnaden har skett efter 1971, det år då järnvägen till Vellinge nedlades. Samtidigt byggdes väg 100 på den gamla banvallen från Vellinge till Höllviken och motorvägen från Malmö till Vellinge invigdes 1973, och vidare till Trelleborg 1978. Detta underlättade för boende i Vellinge då de flesta inflyttare pendlade till sina jobb på annat håll (huvudsakligen Malmö). Motorvägen utgör i dag en barriär väster om Vellinge. 1974 bildades Vellinge kommun och Vellinge blev förvaltningsort, vilket tydligast manifesterats i kommunhus och gymnasieskola.

Bebyggelsemässigt präglas orten av 1900-talets olika utbyggnadsetapper medan äldre bebyggelse från den agrara byn endast finns kvar lite fragmentariskt i form av enstaka gårdar och gathus. I centrum och längs de äldre utfartsvägarna finns tegelbyggnaderna från åren kring sekelskifte 1900 och som består av affärshus kombinerat med bostäder, enstaka verksamhetsbyggnader och villor. Utanför detta har nya årsringar av bebyggelse tillkommit huvudsakligen koncentriskt, vilket gör att en promenad från centrala Vellinge till dess utkant erbjuder ett utsnitt av svensk stadsplanering och dess skiftande arkitekturideal.

Kulturhistoriska värden

Vellinge är planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskingsförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt

för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Vellinge är Vellinge kyrka med kyrktomt och nya begravningsplatsen samt Eskilstorp kyrka med kyrktomt.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela Vellinge kyrkby utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Malmövägen, Östergatan, Trelleborgsvägen, Falsterbovägen och Ängavägen är av medeltida (eller äldre) ursprung och utgör stommen i den äldsta delen av Vellinges gatunät.
- Stationssamhällets ambitioner om stadsmässighet med slutna kvartersbebyggelse i två till tre våningar upplevs främst i kvarteret Tonfiskan, södra delen av kvarteret Måsen samt längs Stortorget.
- Järnvägen revs upp 1971 men banvallen finns delvis kvar som gång-/cykelväg från Norra leden till Södervångsgatan. För att förstå lokaliseringen av industrier och verksamheter och

stationssamhällets centrumbebyggelse är banvallens sträckning betydelsefull.

- 1960-talets trafikplanering så som det formuleras i Scaft har varit tongivande för utbyggnad av nya bostadsområden i Vellinge under 1960- och 70-talen. Tydligast kommer det till uttryck i södra delen av Torsgården, byggt 1974.

Bebyggelsen

- Bebyggelsen i Vellinge är till största delen från tiden efter 1900 och speglar olika arkitekturstilar och planideal. Generellt har utbyggnaden skett koncentriskt. Bostadsbebyggelsen är tydligt grupperad efter tidsålder och är arkitektonisk enhetlig inom de olika områdena.
- Av bebyggelse från den agrara byn finns endast några få byggnader bevarade: kyrkan, gästgivaregården, några gårdar och gathus.
- Vellinges byggnader är till största delen av tidstypisk utformning och – där det inte handlar om seriebyggda hus eller kataloghus – ritade av lokala byggmästare. En byggnad som tydligt avviker är Villa Berg från 1965. Den är ritad av arkitekten Bengt Edman, känd för sin modernistiska betong- och tegelarkitektur. Professorn i landskapsarkitektur, Per Friberg gestaltade trädgården. Denna byggnad har ett omistligt arkitekturhistoriskt värde. Villa Berg har vidare varit inspirationskällan för de sex likadana tegelvillor som uppförts på rad längs östra sidan av Trelleborgsvägen.
- Vellinge har aldrig haft prägel av industriort men de äldre industribyggnader som finns kvar visar hur intimt verksamheter hängt ihop med landskapet och vad som producerats där för att

sedan förädlas i Vellinge. Även Folkets hus vittnar indirekt om industrialisering.

- Märkesbyggnader i Vellinge är Vellinge och Eskilstorps kyrkor, Villa Berg, före detta spritfabriken, A Börjessons spannmålsaffär, brandstationen och handelshuset i hörnet Östergatan–Frans Gustavsgatan.

Grönstruktur

- Lindesgården omges av Lindesparken som på andra sidan Malmövägen i öster ansluter till Gästisparken mellan gästgivaregården och kyrkan. Detta grönområde är anlagt på 1800-talet och karaktäriseras av högvuxna lövträd.

Landmärken

- Två byggnadsverk i betong och båda från 1960-talet – silon och vattentornet – är de tydligaste landmärkena i Vellinge. Båda ses på långt håll från det omgivande jordbrukslandskapet.
- Kyrkan med sitt torn med påbyggnad från 1700-talet är mer ett symboliskt landmärke. Det samma gäller för Eskilstorps kyrka, som numera ligger i norra utkanten av Vellinge.

Siktlinjer

- Östergatan från Hököpingevägen och västerut in mot centrum erbjuder fina siktlinjer kantade av äldre bebyggelse och lummiga trädgårdar.

Platsbildningar och mötesplatser

- Stortorget, eller Nya Torget som det hette från början, lades ut kring 1930 och användes som salutorg. Tidigare hade marken

använts för odlingslotter och på senhösten som upplag för sockerbeter som skulle till sockerbruket i Hököpinge.

- Folkets hus har varit en mötesplats för politiska sammankomster, men också för folkbildning och underhållning.

Karaktärsområde V. Höllviken, Ljunghusen, Rängs sand

Falsterbokanalens med Ljunghusen och Höllviken väster respektive öster om den samma.

Området har i äldre tid utgjorts av ljunghed och utmark tillhörigt byarna Räng, Kämpinge, Lilla Hammar och Stora Hammar. Flygsand var ett återkommande problem och för att komma till rätta med detta planterades från 1840-talet och framåt framför allt tall för att binda sanden.

Kämpinge med utmarker på Skånska rekognosceringskartan (1812-20) strax efter enskiftet

Kring sekelskiftet 1900 började det att byggas sommarvillor i tallskogen. Så småningom blev byggnationen omfattande, både av sommarvillor, sportstugor och olika verksamheter kopplade till fritid som dansbanor, restauranger, badhotell, semesterhem eller kopplade till

vård eller omvårdnad som sanatorium och vilohem eller verksamheter med koppling till både fritid och omvårdnad som barnkolonier.

Under andra världskriget byggdes Falsterbokanalen rakt över det smalaste stället på Falsterbonäset med Höllviken på östra sidan kanalen och Ljunghusen på dess västra sida. Från 1970-talet har allt mer av bebyggelsen omvandlats till permanentbostäder och en omfattande nybyggnation har ägt rum. Höllviken har utvecklats till den största tätorten i Vellinge kommun.

Höllviken

Karaktär och historisk kontext

Höllviken är namnet på den havsvik som bildas mellan Lilla Hammarsnäs i öster och Skanör/Knösen i väster och som gett namn åt området. Höllviken var i stort sett obebyggt utom den lilla byn Kämpinge i öster och var långt fram på 1800-talet gemensam utmark för byarna Räng, Kämpinge, Lilla Hammar och Stora Hammar. Genom prästen i Räng och Stora Hammar, Carl Jacob Collin, började området planteras med tall för att binda flygsanden på 1870-talet.

Fram till sekelskiftet 1900 var området ännu obebyggt, men framdragande av järnvägen mellan Vellinge och Falsterbo 1904 möjliggjorde en exploatering. Höllviken fick dock inte egen station utan endast en enkel hållplats, men det räckte för de malmöbor som såg det goda läget och de billigare tomterna än i det betydligt mer mondäna Falsterbo.

Häradsekonomiska kartan 1910-15.

Utmarken genomgick enskifte 1819 och indelades då i långsmala skiften i nord-sydlig riktning i västra och norra delen av området och i öst-västlig riktning i sydöstliga delen. Varje gård i de ovan nämnda byarna hade varsitt enskilt skifte vars storlek korresponderade till gårdens totala areal. Några större sammanhängande områden fanns också och tillhörde kyrkan. När tomter började styckas av för fritidshus hundra år senare följdes det befintliga ägomönstret så att husen kom att ligga på rad längs med raka gator och tomstorlekarna var beroende på skiftets bredd. Avvikande från detta mönster var den diagonalt löpande så kallade fädriften, som gick från Kämpinge by ut till utmarken i nordväst och som användes för att driva djuren från byn till den tidigare gemensamma betesmarken.

Kämpinge var en liten by där man levde av jordbruk och fiske. Det goda sillfisket under medeltiden gjorde att en kyrka kunde uppföras på 1400-talet. När fisket avtog och man på 1500-talet fick stora problem med sandflykt övergavs kyrkan på 1620-talet och Kämpinge slogs 1632 samman med Rängs socken. Vid enskiftet 1815 bestod Kämpinge av tio gårdar. Hundra år senare hade flertalet av gårdarna flyttat ut och ersatts av gathus. På 1930-talet anlades de första fritidshusen samt på 1940-talet ett semesterhem för anställda vid Addo (rivet).

Byggandet inom Höllviken–Kämpinge skedde från början fritt och okontrollerat:

Här har man köpt sig tomter, vilka storlek mätts ut efter vars och ens råd och önskan, och rätt sig små trevna hyddor eller mera rymliga hus. Man strävar var i sin stad att göra det trivsamt och behagligt omkring sig. Och vill man se saken nyktert och objektivt, måste man medge, att människorna här skapat sig något, som de måste hålla av, även om det ej saknas skapelser av diskutabelt estetiskt värde. (Harald Lindal, 1947)

Fram till 1930-talet byggdes huvudsakligen trähus med verandor och snickarglädje. På 1940- och 50-talen var det mest sportstugor i lite enklare stil, även dessa i trä. Det var i stort sett uteslutande fritidshus som byggdes under 1900-talets första hälft. För att företräda de sommarboende bildades 1927 Ljungens villaägareförening. I Höllviken fanns då 200 åretruntboende och långt fler sommarboende. Föreningen arbetade bland annat för att ordna ett brandförsvar, anlägga och sköta vägar, ordna simundervisning och för skogens och strändernas bevarande och skötsel. En fin inblick i detta sommarliv finns skildrat i Eric Svennings bok *Lojaliteter, min far(s)*.

Området med fina stränder, tallskog och ren luft lockade också flera verksamheter som barnkolonier och semesterhem till platsen. Merparten av dessa är dock avvecklade. Efterhand uppstod också en mängd olika etablissemang för semesterfolket: hotell, dansbanor, restauranger, caféer, kiosker och på stranden byggdes de första badhytterna 1933. Badhytterna var för sommarstugeägare. På 1950-talet flyttades hytterna upp bakom klitterna, som det är i dag.

1958 började vatten och avlopp att installeras i Höllviken och man kan ana att ett och annat sommarhus konverterades till åretruntboende. Men samma år byggdes det största sammanhängande sommarstugeområdet kring Fritidsvägen. Här hade tidigare legat en campingplats, men campare och sommarstugeägare drog inte jämnt. Kommunen köpte området och arrenderade ut ett 60-tal naturtomter vilka fick bebyggas med stugor upp till 21 kvadratmeter. Numera har byggrätten utvidgats och många av de ursprungliga husen byggts om eller ersatts.

Gyaområdet bygges i mitten av 1960-talet med drygt 90 likadana villor i modernistisk stil med svagt lutande pulpettak. Området är uppbyggt kring fem vägslingor med husen tätt grupperade längs vägslingorna. På tidstypiskt vis är parkering förlagd i början av varje slinga så att boendemiljön är bilfri. Denna lösning var dock vanligast för flerbostadshus. Tomterna är förhållandevis små men omges av tallskog. Området byggdes av Skånska Cementgjuteriet och husen ritades och planlades av Jöran Curmans arkitektkontor i Stockholm. Detta var det första området som byggdes för åretruntboende i Höllviken.

Från 1960-talet började enstaka sommarstugor att ändras till permanentboende och delning av befintliga tomter i mindre enheter

har lett till kraftigt ökad inflyttning från slutet av 1960-talet och framåt. Under 1980- och 90-talen har den mest signifikanta exploateringen varit rivandet av sommarstugor och en förtätning av bebyggelsen.

Höllviken består i huvudsak av villabebyggelse inbäddad i tallskog. I centrum finns en blandning av flerbostadshus och olika verksamheter. De östra delarna saknar tallskog och består till största delen av på 1970-talet och senare uppförda typhus och kataloghus. Höllviken utvidgas numera österut där radhus och flerbostadshus med serviceinrättningar växer fram på tidigare åkermark.

Kulturhistoriska värden

Höllviken med Kämpinge är planlagt genom detaljplan och områdesbestämmelser för Kämpinge gamla by och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskingsförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Höllviken är Stora Hammars nya kyrka med kyrktomt som genom ortens expansion österut numera ingår i Höllviken.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana

bostäder eller platser. Kämpinge utgör fornlämning i form av medeltida bytomt. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Gatustrukturen inom området är mycket pregnant och följer de skiften som uppstod i samband med enskiftet 1819. Det ger långa, smala och raka gator.
- Vägslingorna väster om Gyavägen är typiska för 1960-talets trafikplanering.
- Tomterna inom det äldre området ("tallskogen") är huvudsakligen av typen naturtomt och är i ursprungligt skick på 750–1 000 kvadratmeter. Låga staket omgärdar.

Bebyggelsen

- Bortsett från enstaka byggnader i Kämpinge är bebyggelsen från 1900- och 2000-talen. Den äldre fritidshusbebyggelsen tillkommen före 1940 består av trävillor med snickarglädje medan enklare sportstugor dominerar från 1940-/50-tal.
- Ett fint och representativt exempel på miljonprogrammets bebyggelse finns väster om Gyavägen och består av ett 90-tal likadana villor i modernistisk stil.
- I Höllviken–Kämpinge byggdes också särskilda anläggningar för fritidsändamål och fritidsboende. Merparten av dessa finns inte kvar i dag men flera av barnkolonierna har bevarats och bidrar till den säregna miljön.
- Äldre byggnader som ligger i utkanten av dagens Höllviken utgörs av agrarbebyggelse och gathus. Även Stora Hammars nya kyrka, Stora Hammars holländaremölla och Foteviks stationshus har genom tätortsexpansion hamnat inom

nuvarande Höllviken. Dessa tre är märkesbyggnader i Höllviken.

- Badhytter är ett karaktäristiskt inslag som funnits längs Höllviken–Kämpinges stränder i cirka 80 år.

Grönstruktur

- Den äldre delen av Höllviken, ungefär området mellan Falsterbokanalerna och Stenbocks väg, präglas av högvuxen planterad tallskog med inslag av al, björk, hassel och ek. Skogen planterades ursprungligen för att åtgärda flygsanden i området.
- Tomter i Höllviken är ofta förhållandevis stora och ofta ett mellanting av naturtomt och modern villaträdgård med betoning på vila och rekreation. Stora träd ger skugga och vindskydd. Överallt mellan bebyggelsen går gröna stråk med en rik växtlighet, vilket ger en särpräglad upplevelse av hus i naturmiljö.

Landmärken

- Stora Hammars mölla ligger på en höjd, men är mer synlig utifrån jordbrukslandskapet än från Höllviken. Stora Hammars nya kyrka är områdets tydligaste landmärke i traditionell mening (se nedan).
- Falsterbokanalerna är ett speciellt landmärke som tillkommit genom att något tagits bort, och inte lagts till som annars är det vanliga. Kanalen syns bäst från sjöss eller från luften. Manövertoronet är ett mindre landmärke, men väl så synligt från väg 100.

Platsbildningar och mötesplatser

- Stränderna med sina badhytter är mötesplats under sommaren för många boende.

Ljunghusen

Karaktär och historisk kontext

Ljunghusen har ett förflutet till stor del rätt lik Höllviken. Området var utmark bevuxen med ljunghus och pors och användes som betesmark, för insamling av bränsle och i någon utsträckning för torvtäkt, vilket gav upphov till flygsand. År 1780 fastställdes gränsen mellan staden Skanörs ljunghus och den till de östra byarna gemensamma Ljunghusmarken. Skanör lät uppföra två vakthus vid gränsen, ett i norr (1796) vid landsvägen och ett i söder (1850). Det norra brann ner på 1950-talet och är ersatt av ett nytt. Namnet Ljunghusen kommer dock av två boningshus som uppfördes kring 1820 på den norra sidan av den sandiga landsvägen (ungefär vid Ljunghusens station).

Ljunghusen kan delas in i två områden, Västra Ljunghusen, även kallat Ljungskogen eller Störväsområdet, har större tomter och ett slingrande vägnät enligt stadsplanetänkandet i början av 1900-talet. Hela detta område planerades av Ljungskogens strandbad AB.

Östra Ljunghusen har mindre tomter. Här är varje skifte från strand till strand planerat för sig och vid olika tillfällen.

I samband med enskiftet 1819 begärde greve Beck-Friis på Börtingekloster att hans andel av utmarken skulle sammandras i ett skifte längst västerut vid Skanörs gräns. Från 1845 började Corfitz Beck-Friis att plantera tall på sitt område. Grevens ljunghus, som det

kallades, var obebyggt fram till cirka 1890 då greve Tage Thott på Skabersjö bygger sig en jaktvilla på Beck-Friis mark.

Hela området, 450 tunnland, köptes 1896 av industrialisten Johan Kock i Trelleborg. Hans idé var att skapa en sommarvillastad efter engelskt mönster.

Med invigningen av järnvägen Vellinge–Falsterbo 1904 med en station i Ljunghusen öppnades möjligheterna för att genomföra Kocks idé. Han sålde av marken till ett bolag, nämnda Ljungskogens strandbad AB, där han själv var ordförande. Bolaget styrde verksamheten, styckade av tomter och anlade vägar. Ett antal servitut för villatomterna tillskapades: ej stycka tomter till mindre än 2 500 kvadratmeter, en bostadsbyggnad per tomt, inte bygga juni-augusti, ingen kommersiell verksamhet i villaområdet, inte ta ner mer skog än nödvändigt för att bygga villan. Nybyggnadsritningar och tomtkarta skulle lämnas in till Bolaget för godkännande. Tomterna skulle vara naturtomter, inga staket eller andra avgränsningar tilläts. Husen skulle placeras ungefär mitt på tomten, ligga i en glänta i skogen.

Störvägen lades ut först och här byggdes de första villorna 1904. Bolaget anlade en hästdragen smalspårig järnväg från järnvägsstationen till stranden. Bolaget byggde också handelsbod och anlade handelsträdgård vid järnvägsstationen. Området norr om Falsterbovägen (väg 100) var i övrigt i stort sett obebyggt fram till järnvägsnedläggning.

Från början hade tomtägare rätt att sätta upp badtält på stranden. Efter en storm 1931 ersattes tälten med badhytter av den typ med välvt tak som är den enda godkända typen i Ljungskogen. Området mellan södra stranden och villatomterna togs undan till gemensamt område. I dag ingår det i naturreservatet Ljungskogens och Ljunghusens strandbad.

År 1907 utvidgades området västerut då bolaget av Skanörs stad köpte in Norra och Södra Ljunghuset med tillhörande skogsområden. Under de första åren byggdes ett flertal stora sommarvillor längst söderut, ofta ritade av arkitekter från Malmö. Byggherrarna var till stor del grosshandlare och företagsledare i Trelleborg och Malmö. Johan Kock byggde sitt stora träpalats med tinnar och torn i främsta raden mot stranden (nedbrunnet). Flera av dessa sekelgamla hus, några byggda i sten, flertalet i trä, finns fortfarande kvar. Tomterna i det tillköpta området, i väster mot Skanörs Ljung, började styckas av 1944. Villorna i denna del är således av yngre datum och till övervägande del arkitektritade. Landskapsarkitekten Per Friberg har här ritat sitt eget omtalade hus men också några till.

I dag finns cirka 650–700 tomter i området med kanske 25 procent sommarvillor. Bolagets direktiv om tomtstorlek och byggnation har gett Ljungskogen en särskild karaktär med mestadels grusvägar, avsaknad av elbelysning och stora naturtomter med mycket grönska i området som helhet. Angränsande i sydväst ligger Ljunghusens golfklubb, anlagd av Bolaget 1932 med klubbhus från 1965 ritat av arkitekten Bror Thornberg.

Öster om Ljungskogen skedde exploateringen på samma sätt som i Höllviken, att bönder sålde av sina långsmala skiften eller styckade av tomter och sålde allt eftersom. Här är tomterna ofta mindre, ungefär som i Höllviken på cirka 1 000 kvadratmeter. Flertalet tomter är av typen naturtomt även om det finns exempel på mer regelrätta villatomter, till exempel Elvabovägsområdet med sin grupphusbebyggelse från tidigt 1970-tal.

I detta område anlades också Ljungsäters sanatorium 1922. Det revs i samband med byggandet av Falsterbokanalen 1942 men en administrationsbyggnad och ett vattentorn finns kvar som exotiska inslag bland sommarhus och villor. Två paviljonger flyttades och blev lotshus till Falsterbokanalen.

Bebyggelsen i östra Ljunghuset är varierad och består av enstaka äldre sommarvillor, några sportstugor av 1940-/50-talsmodell och huvudsakligen moderna styckbyggda villor, som är en blandning av kataloghus och mer egensinnigt komponerade hus. De passar på sitt sätt bra in i miljön, som ju aldrig präglats av någon enhetlig utformning gällande hus. Marken mellan strand och villatomter ingår i samma naturreservat som i västra delen.

Kulturhistoriska värden

Ljunghusen är planlagt genom detaljplan och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Gatustrukturen inom östra delen av området är mycket pregnant och följer de skiften som uppstod i samband med enskiftet 1819. Det ger långa, smala och raka gator. I västra delen, som till största delen bestod av ett skifte – Grevens ljun, har Ljungskogens strandbad AB utformat gatustrukturen. Här är det en friare utformning och mer svängda gator enligt det tidiga 1900-talets ideal.
- Förutom Störvägen och ytterligare två vägar är gatorna inom Ljungskogen av typen grusväg och saknar gatubelysning.
- Tomterna inom Ljungskogen är stora, minst 2 000

kvadratmeter, och är av typen naturtomt utan tomtavgränsningar. I det östra området är tomterna i ursprungligt skick ofta på cirka 1 000 kvadratmeter och merendels av typen naturtomt. Låga staket omgärdar.

- Den på 1700-talet anlagda tångvallen, som markerade gräns mellan Skanör och de östra byarna, finns delvis bevarad i Ljungskogen.

Bebyggelsen

- Bebyggelsen är i stort sett från 1900- och 2000-talen. I östra delen består den äldre fritidshusbebyggelsen tillkommen före 1940 av trävillor med snickarglädje medan enklare sportstugor dominerar från 1940-/50-tal. I den västra delen, Ljungskogen, byggdes ett 100-tal större sommarvillor fram till 1930-talets mitt, ofta ritade av arkitekter från Malmö. Från 1950-talet har det byggts ett stort antal sommarvillor och åretrunthus, till del större kataloghus men övervägande arkitektritade hus.
- De gamla villorna i Ljungskogen liksom några nyare villor i samma område, som de av Per Friberg och Karl Koistinen ritade sommarvillorna, samt administrationsbyggnaden till Ljungsäters sanatorium och Ljunghusens stationshus utgör märkesbyggnader inom Ljunghusen.
- Badhytter i hela Ljunghusen är ett karaktäristiskt inslag som funnits längs Ljunghusens stränder i drygt 80 år. De vita hytterna med välvda tak vid Ljungskogen är unika i sitt slag.

Grönstruktur

- Ljunghusen präglas av högvuxen planterad tallskog med inslag av al, björk, hassel och ek. Skogen planterades ursprungligen för att åtgärda flygsanden i området.
- Tomter i Ljunghusen är ofta förhållandevis stora och ofta av typen naturtomt, särskilt påtagligt i västliga delen, Ljungskogen. Stora träd ger skugga och vindskydd. Överallt mellan bebyggelsen går gröna stråk med en rik växtlighet, vilket ger en särpräglad upplevelse av hus i naturmiljö.

Landmärken

- Falsterbokanalerna är ett speciellt landmärke som tillkommit genom att något tagits bort, och inte lagts till som annars är det vanliga. Kanalen syns bäst från sjöss eller från luften.
- Ljunghusens vattentorn från 1962.

Platsbildningar och mötesplatser

- Stränderna med sina badhytter är mötesplats under sommaren för många boende. Så även golfbana och tennisbanorna i Ljungskogen med stor ungdomsverksamhet.

Rängs sand

Karaktär och historisk kontext

Rängs sand uppstod i likhet med Lilla Räng under andra halvan av 1800-talet som en följd av befolkningsökning på landsbygden. Längs med landsvägarna uppstod liknande små husagglomerationer för egendomslösa på många ställen. Här bodde hantverkare, lantarbetare, tegelbruksarbetare och folk som fick hugga i med lite av varje där det gavs tillfälle. I bästa fall hade man en liten odlingsstappa, några höns och en ko, vilket gav upphov till epitetet koställe. I Rängs sand bestod bebyggelsen av gathus längs med landsvägen Räng–Kämpinge samt någon rad med hus som följde en ägogräns i åkerlandskapet. Det här var den sämsta marken och ständigt plågad av flygsand, därav namnet.

På flygfoton från 1940-talet ser man att ett mindre område planterats med skog. Någon gång på 1950-/60-talet tas detta område och ytterligare angränsande jordbruksmark i anspråk för fritidsbebyggelse. De är väl inte otroligt att planteringen gjorts med tanke på att avyttra för fritidsändamål redan från start. Längs tre vägslingor avstyckades tomter med de minsta på cirka 400 kvadratmeter i väster och de största på över 1 000 kvadratmeter i norr. Flertalet tomter ligger på kring 1 000 kvadratmeter. Tomterna är mestadels av typen villatomt men ofta med inslag av högvuxna träd, mestadels tall. Bebyggelsen var från början små sportstugor, men många av dessa har byggts till eller ersatts av nybyggen i större skala, huvudsakligen kataloghus från 1990-/2000-tal.

Strax söder om Rängs sand uppfördes 1953-54 Kämpinge nya skola, ritad av arkitekten Bror Thornberg från Malmö. Thornberg var specialiserad på skolor och ritade en stor mängd skolor runt om i Skåne, på 1950-talet gärna i skånsk stil med tegelfasader och små takutsprång som här.

I Rängs sand pågår, och planeras för, en rätt omfattande utbyggnad med småhus.

Kulturhistoriska värden

Rängs sand är planlagt genom detaljplan och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser.

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre

tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Byvägen genom Rängs sand är av medeltida (eller äldre) ursprung.

Bebyggelsen

- Bebyggelsen är i stort sett från 1900- och 2000-talen. Den äldre bebyggelsen av koställen och gathus återfinns längs norra delen av bygatan och vid Lorenz väg, Eternellastigen och Krukmakarestigen.
- Det före detta skolhuset (numera förskola) i södra delen av Rängs sand är ett fint exempel på 1950-talets skolbyggande och på tidens gedigna tegelarkitektur. Skolhuset utgör märkesbyggnad i Rängs sand.

Karaktärsområde VI. Skanör och Falsterbo

Skanör.

Detta område utgörs av dubbelstäderna Skanör och Falsterbo, som har en förhållandevis likartad historia med en blomstringstid under medeltiden med det rika sillfisket och Skånemarknaden. När detta upphörde under 1500-talet degraderades Skanör och Falsterbo till byliknande småstäder med en agrar prägel. Med järnvägens tillkomst 1904 inleddes en ny expansionsfas framför allt baserad på fritid och turism. Sedan 1970-talet har orterna utgjort populära bostadsorter medan en betydande del av sommarhus, pensionat och hotell ombildats till åretruntbostäder, ibland i form av flerbostadshus med bostadsrätter.

Skanörs kyrka där det stora koret i öster vittnar om det rika sillfisket på 1400-talet och hur man tänkte sig att kyrkan skulle omgestaltas och byggas ut.

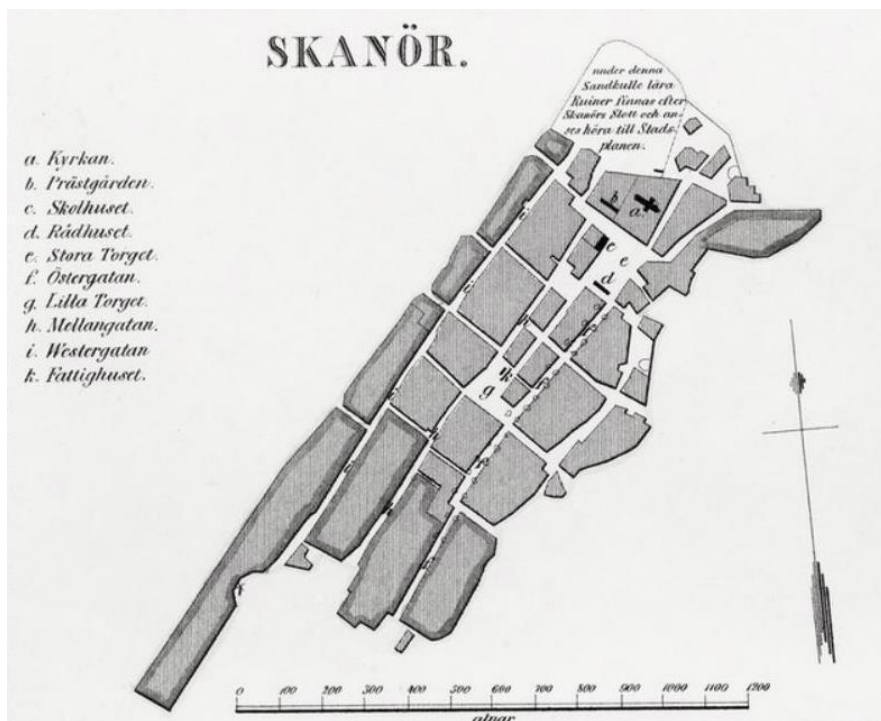
Skanör

Karaktär och historisk kontext

Skanör upplevde en första blomstringsperiod från ungefär 1200 till 1400 med det inkomstbringande sillfisket och Skånemarknaden. Staden anlades och borgen samt kyrkan byggdes. Under 1400-talet avtog såväl fisket som marknadens betydelse och på 1500-talet hade Skanör förvandlats till en bondby omgiven av svårödlade och sandiga marker. Förutsättningarna var inte de bästa och Skanör får betecknas som en kustby med jordbruk och fiske för sin försörjning. Formellt bibehöll Skanör, tillsammans med Falsterbo, sina stadsrättigheter med en förvaltning och en gemensam kyrkoherde, båda med säte i Skanör.

Lundaprofessorn Sven Nilsson besökte Skanör 1809 och ger en god bild av hur orten tog sig ut vid denna tid:

Då man nalkas Skanör och tror sig få se en stad, finner man sig ganska bedragen. Inkörseln över tuvor på fula hålvägar mellan tångårdsgårdar lovar ej mycket. En mängd pilar, almar, samt en stor frodig lind visar likväl, att stället ej är alldeles oförmöget av produktivitet. /---/ I dag besågs staden. Den har ännu några spår till gator, men de mesta äro litet eller intet stenlagda, och alla husen äro täckta med halmtak, utom rådhuset och skolhuset. Det nya rådhuset, som nu bygges, ser ut att bli vackert.

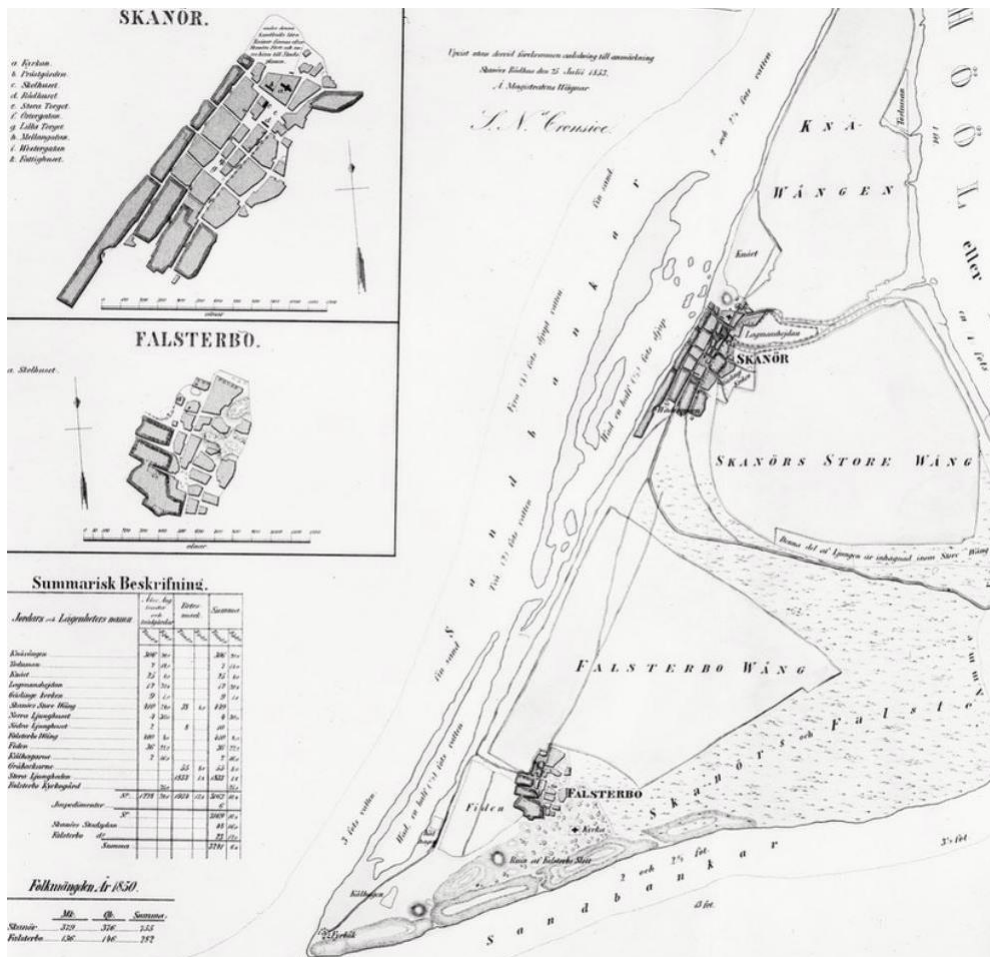
Skanör 1850 med Skanörs rådhus utmed södra kortsidan av Stora Torget/ Rådhusorget, Skolhuset utmed den västra och kyrkan utmed den norra.

Rådhuset färdigställdes på 1770-talet, så Nilsson måste ha bevittnat någon ombyggnad eller renovering. De gator han beskriver är troligen av medeltida ursprung då de tre parallella gatorna i nordsydlig riktning, Västergatan, Mellangatan och Östergatan sannolikt tillkommit vid denna tid. Bebyggelsen har fram till mitten av 1800-talet sträckt sig från kyrkan i norr till nuvarande Skepparegatan i söder.

Skanör har till sina äldsta delar ett bibehållet medeltida gatunät och bibehållen kvartersstruktur, sannolikt från slutet av 1300-talet. Även torget har bedömts som senmedeltida. Bebyggelsen är, med undantag av kyrkan, dock inte så gammal. Rådhuset och några gårdar och gathus i nordöstra delen av orten är från 1700-talet, medan merparten av bebyggelsen är från slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet. Skanör härjades av två stadsbränder, 1874 och 1885, då det mesta av den äldre bebyggelsen raserades. Bränderna bidrog till att kvarter och gatunät kunde anpassas bättre till en mer strikt rutnätsplan, även om äldre struktur också baserats på ett slags rutnätsplan.

En första stadsplan upprättades 1878 med anpassning till 1874 års byggnadsstadga, som föreskrev rätvinkliga kvarter med slutna gatulinje, breda trädkantade esplanader och bebyggelse med avskurna kvartershörn. Således en stadsmässig struktur, men bebyggelsen blev inte fullt så stadsmässig. Man fortsatte att bygga hus i en våning med oinredd vind. Boningshus skulle dock byggas med fasader av tegel eller sten, korsvirke med fack av tegel eller sten godkändes också. Uthus fick uppföras av korsvirke med klineväggar medan mindre bodar kunde uppföras av trä, men då fick där inte finnas någon eldstad.

Stadsplanen reviderades ett antal gånger, men grunddragen i den ursprungliga planen från 1878 har bibehållits vilket gett Skanör dess tydliga småstadsprägel – stadsmässig planstruktur kombinerat med låga huslängor av en mer traditionell karaktär.

Kartan från 1850 visar Skanör och Falsterbo med omgivande vångar samt den medeltida vattenleden till Skanör Bredeväg mellan Knävången och Storevång.

Kartan från 1850 visar Skanör och Falsterbo med omgivande vångar samt Bredeväg (Den breda vägen) som utgjorde den medeltida vattenleden till Skanör. Det var den naturliga kommunikationsleden. Pråmar och mindre fartyg med varor och förnödenheter drogs, troligen med handkraft, in till hamnen i nuvarande Gässlingekroken. Laster med sill gick i motsatt riktning.

Nu är den historiska farleden en smal vattenfåra, närmast ett dike. Den har aldrig varit särskilt bred, antagligen fyra-sex meter. Det räckte för dåtidens fartyg.

Hur länge farleden var i funktion är oklart. Men för de hanseatiska koggarna var den inte tillräckligt djup. De ankrade på redden inne Höllviken. Lasten roddes i land eller hämtades med häst och vagn för att forslas vidare på bäcken.

Källa: *Sydsvenskan*, "Historisk farled växer igen" från 2008-07-31 med Jan-Åke Hillarp, Skanör.

Gatumönstret är i de äldre delarna av Skanör av medeltida ursprung, men gatorna breddades, rätades och försågs med trädplanteringar i samband med 1800-talets stadsbränder.

Hamnen byggdes 1879-81 och gav Skanör ett uppsving och betydligt förbättrade kontakter med omvärlden. Nästa kommunikationstekniska nyhet var när järnvägen kom 1904 och Skanör fick ett stationshus på banan mellan Vellinge och Falsterbo. Stationen anlades söder om det stadsplanerade området, just innan banan svängde av söderut mot slutstationen i Falsterbo. Hamnen, som också var belägen i södra delen av Skanör, och stationen gjorde att centrum i orten försköts söderut. Nya kvarter i södra delen av orten fanns med i stadsplanen och kom att

bebyggas i samband med hamnens tillkomst och en bra bit in på 1900-talet.

Typisk bebyggelse i Skanör från slutet av 1800-talet: kvartersbebyggelse i en våning med tegel eller putsfasader och avfasade hörn i enlighet med byggnadsstadgan från 1874

Skanörs hamn.

Stadsbränderna innebar att flera äldre gårdar försvann och ersattes av gathuslängor som huvudsakligen innehöll bostäder, men ofta också verksamheter eller affärsrörelser. Detta avspeglades också i byggherrarnas titlar som styrman, arbetskarl, handlare, bagare, lots, skraddare och liknande medan få var lantbrukare. Skanör var inte längre en bondby.

Till skillnad från Falsterbo utvecklades inte Skanör till någon utpräglad badort och byggnationen av fritidshus var inte särskilt omfattande. Stadsplanen medgav inte den typen av pittoreska fritidsvillor och utanför planområdet var det ännu brukad jordbruksmark. Hotell,

pensionat och liknande anlades heller inte i Skanör, men en gästgivargård fanns sedan tidigare.

I samband med att järnvägen drogs fram anlade man en stadspark strax öster om stationen, både norr och söder om banan. Slingrande gångar genomkorsade parken. På senare år har en del av den norra parken bebyggts med vårdcentral och servicehus.

Ännu fram till 1950-talet rymdes den mesta nybyggnationen i Skanör inom det stadsplanlagda området, men på 1960-talet började man framför allt bygga nya bostäder i form av villor och radhus öster om stadskärnan på Storevång samt söder och sydost om stadskärnan i form av villor. Denna utbyggnad har fortgått in till våra dagar så att Skanör och Falsterbo vuxit samman.

En del av bebyggelsen från 1960-talet ansluter medvetet till befintlig bebyggelse i Skanör och till skånsk byggnadstradition och består av vitmålade huslängor med branta sadeltak och små takutsprång. På tidstypiskt vis är biltrafiken här ordnad så att man undgår genomfartstrafik och all parkering sker utanför bostadshusen. Dessa hus – Lagmanshejdan – ritades och planlades av Jöran Curmans arkitektkontor i Stockholm. Ett kontor som främst gjort sig ett namn för sin modernistiska och medvetet icke-estetiska arkitektur, så Lagmanshejdan blir lite udda i det sammanhanget.

Lagmansbejdan ritades av Jöran Curmans arkitektkontor.

Även inom det stadsplanlagda stadsområdet i Skanör byggdes det en del nytt under 1960- och 70-talen. Det mesta i form av ordinära villor, men en del har i viss mån också anpassats till befintlig struktur i form av gathuslängor eller gårdsformationer.

Dagens Skanör karaktäriseras av den medeltida stadskroppen med vissa tillägg från 1800-talets senare hälft i söder, som tillsammans utgör en tydlig enhet med småstadsstruktur, huvudsakligen raka gator och traditionella slutna kvarter. I söder och öster ansluter ett betydligt mycket större område av villor och en mindre mängd radhus tillkomna från 1960-talet. Denna bebyggelse är mer av förortskaraktär och det

mest karaktäristiska är hur styrande bilismen varit för planering och gestaltning med hus uppradade längs angöringsgator utan genomfartstrafik.

Kulturhistoriska värden

Skanör är planlagt genom detaljplan och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser. Det finns också en bevarandeplan som tilläggsbestämmelser till detaljplan för den centrala, äldsta delen av Skanör.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Skanör är kyrkan med kyrktomt samt rådhuset och stubbamöllan som är byggnadsminnen. Skanör norr om Södergatan och väster om Vångagatan, det vill säga den äldre delen, ingår i riksintresse för kulturmiljövård [M130].

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela den äldre delen av Skanör utgör fornlämning i form av stadslager. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Västergatan, Mellangatan och Östergatan med anslutande östvästliga gator samt Rådhusstorget utgör stommen i den äldsta delen av Skanörs gatunät och kvartersstruktur och går sannolikt tillbaka till 1300-talets köpstad. Det är också detta område som reglerades med stadsplan 1878.
- Gaturummet är rätt generöst tilltaget som en anpassning till byggnadsstadgan 1874 och stadsplanen från 1878.
- Tångvallar som finns kvar ut mot Flommen och på Knävången–Knösen är av medeltida ursprung och har inhägnat den odlade marken från kreaturen men också varit ett skydd mot sanddrift och översvämningar. Tångvallarna är unika.
- Banvallen finns kvar som gång-/cykelväg från Mellangatan, både söderut mot Falsterbo och västerut till hamnen (ett så kallat stickspår från huvudbanan).

Bebyggelsen

- Bebyggelsen i den äldsta delen av Skanör (ungefär det område som ingår i riksintresset för kulturmiljövård) är huvudsakligen från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och består av tämligen enhetliga gathuslängor i en tydlig kvartersstruktur, vilket ger en särpräglad småstadskarakter.
- Av bebyggelse äldre än 1800-talet finns lite bevarat: kyrkan, rådhuset, möllan och några av gårdarna och gathusen i nordöstra delen av den medeltida stadskroppen. En stor del av den äldre bebyggelsen brann ner i samband med stadsbränderna 1874 och 1885.

- Kyrkan, rådhuset, garnisonshuset, stubbamöllan och stationshuset är märkesbyggnader i Skanör men även den äldre bebyggelsen av bodar och hamnkontor i hamnen är av stort värde för miljön och upplevelsen av platsen.
- Badhytter är ett karaktäristiskt inslag som funnits längs Skanörs stränder i knappt 100 år.

Grönstruktur

- Stadsparken anlades i samband med öppnandet av järnvägen i början av 1900-talet efter engelskt parkideal med naturlig park genomkorsad av vindlande gångar.
- De trädkantade gatorna i den äldre delen av Skanör går tillbaka till 1880-talets stadsplan och rädslan för nya stadsbränder. Träden planterades för att förhindra brandspridning.

Landmärken

- Kyrkan ligger i norra änden av Skanör och utgör ortens tydligaste landmärke. Möllan är ett landmärke ut mot hamnen.

Siktlinjer

- De huvudsakligen raka och parallella gatorna i den äldre delen av Skanör erbjuder fina siktlinjer.

Platsbildningar och mötesplatser

- Rådhusstorget är en medeltida platsbildning och har i äldre tid varit den naturliga mötesplatsen.
- Hamnen är den livligaste platsbildningen i dagens Skanör och anlagd i slutet av 1800-talet.

Immateriellt

- Namn som Storevång och Knävången anknyter till ortens äldre agrara historia före 1900-talet.

Falsterbo rev/Måkläppen och dubbelstäderna Skanör – Falsterbo i bakgrunden.

Falsterbo

Karaktär och historisk kontext

Falsterbo upplevde en första blomstringsperiod från ungefär 1200 till 1400 med det inkomstbringande sillfisket och Skånemarknaden. Staden anlades och kyrkan samt borgen byggdes. Under 1400-talet avtog såväl fisket som marknadens betydelse och på 1500-talet hade Falsterbo förvandlats till en bondby omgiven av svårodlande och sandiga marker. Förutsättningarna var inte de bästa och en betydande inkomstkälla var plundring av båtar som gick på grund på Falsterbo rev (Måkläppen).

Falsterbo på Skånska rekognosceringskartan (1812-20).

År 1819 passerade Lundaprofessorn Sven Nilsson Falsterbo och antecknade:

Sedan vi gått några hundra steg, kommo vi mitt för Falsterbo och vi gingo dit upp. Denna by liknar fullkomligt en pilskog, över vilken endast det gamla templet höjde sig. Sanden var sammanbläst mellan pilarna och låg i höga, vanliga drivor. Det var en vild syn, och endast templet sade oss, att denna avkerok var bebodd. Vi följde denna ledning, klevo i de höga sandrevlarna och kommo äntligen i vårt anletes svett fram till den av grästorv uppförda kyrkomuren; men ännu upptäckte vi inga hus bland pilstammarna. Det syntes som om staden gömt sig för oss. Endast ett par svin visade oss grannskapet av människor. Snart upptäckte vi också en husgavel, och därefter sågo vi flera bondgårdar ligga mellan pileträden. Utom detta lugn skulle stormarna på denna udde vara odrägliga. Allt hade ett fattigt utseende och på människorna själva, även de yngre, tycktes bekymret tidigt trycket sin stämpel. Man måste vara född i Falsterbo för att finna det drägligt som boningsort. Man lever av litet åkerbruk, av körsel och arbete vid strandningar. /---/ Till eldbrand nyttjas grästorv, som skäres på ljungen. Vattnet både här och i Skanör är odrägligt och alla matvaror smaka av sandlök.

Ännu vid sekelskiftet 1900 bestod bebyggelsen av halmtäckta korsvirkeslängor med gator av sand mellan sig. Det vara bara kyrkan och fyren som höjde sina torn över husen. Men något hände, det kom folk från storstan och tittade på stränderna. Havsbad började bli högsta mode. De första tomterna för sommarvillor styckades av 1898 och 1904 kom järnvägen, som innebar att den förr så avlägsna orten nu kunde nås på en timme från Malmö. Järnvägsbolaget uppförde ett stort hotell och sålde tomter för den som ville bygga sig en sommarvilla.

Korsvirkeslänga med bomeja (halmtaket har bytts ut till papp).

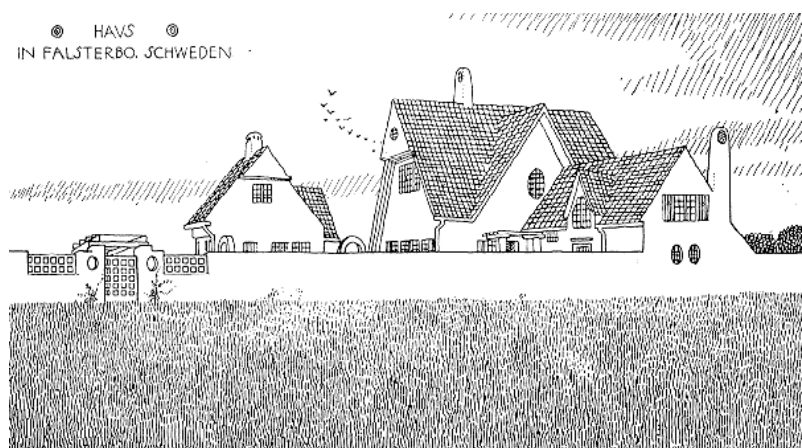
Hundra år efter Sven Nilssons besök var Falsterbo något helt annat och marknadsfördes som Nordens Riviera. Den gamla bybebyggelsen hade reglerats med en stadsplan redan 1878 där en rutnätsplan hjälpligt anpassats till befintliga förhållanden. Två stadsbränder – 1896 och 1911 – hjälpte väl också till att få det lite mer planligt vid återuppbyggnaden. Men det var huvudsakligen utanför det planlagda området som det nya Falsterbo växte upp. Längs slingrande gator och stigar uppfördes nu fantasifullt utformade sommarvillor, ibland arkitekturtridade, ibland komponerade av byggherren själv eller traktens byggmästare och ytterligare något hus flyttades till platsen. Tomterna var i allmänhet stora, oregelbundna och av karaktär naturtomt.

Hotell Falsterbohus; Theodor Wåhlin.

Flera av de tidiga sommarvillorna ritades av domkyrkoarkitekten Theodor Wåhlin, som också ritade järnvägsstationerna på sträckan mellan Vellinge och Falsterbo inklusive någon personalbostad samt det stora hotellet Falsterbohus. Järnvägsstationerna och hotellet försågs med trappgavlar och vitputsade fasader i en pittoresk medeltidsinspirerad stil. Andra hus kunde ha putsade fasader, ofta vita men även andra kulörer förekommer, eller fasader som imiterar korsvirke eller lätta panelfasader kombinerat med snickarglädje. Det fick gärna vara verandor och burspråk. Takformer varierade och överhuvudtaget karaktäriseras bebyggelsen av just variation, det ena huset är inte det andra likt. Byggherrarna hade titlar som direktör, doktor, greve, madame, häradshövding, bankdirektör, konsul, grosshandlare och liknande och många kända namn från det skånska näringslivet dyker upp, som Wehtje, Tranchell, Edstrand med flera.

I slutet av 1920-talet introduceras en helt ny takform, både i Falsterbo och Sverige: helt platta tak. Det var den österrikiske arkitekten Josef Frank som ritade två sommarvillor – Villa Claëson och Villa Carlsten – uppförda 1927. Under 1930-talet uppfördes ytterligare tre sommarvillor – Villa Låftman, Villa Seth och Villa Wehtje – i Falsterbo efter Franks ritningar. Därefter ägnade han sig åt formgivning. De båda villorna från 1920-talet är de första modernistiska byggnader som uppfördes i Sverige och de fem villorna i Falsterbo brukar räknas till Sveriges främsta funkishus.

Skiss på Villa Tångvallen, Alfred Grenander. Källa: <http://www.u-bahn-archiv.de>

Josef Franks villor blev – och är fortfarande – mönsterbildande för flera andra villor i Falsterbo, särskilt framträdande är de stora villor Sigurd Lewerentz ritade år Knut Edstrand och Mogens Mogensen ritade åt Hugo Wehtje på 1930-talet. De modernistiska villorna passade väl in i miljön, trots sitt annorlunda formspråk. Befintlig bebyggelse, huvudsakligen uppförd före första världskriget, kännetecknades inte av

enhetlighet och den moderna arkitekturen bidrog till den pittoreska brokighet som var, och är, kännetecknande för Falsterbo. Det var liksom tidigare stora tomter med mer av naturtomt än villaträdgård.

Villa Claëson, Josef Frank. ”Som en strandad båt på en sandbed – med utsikt över havet från terrasserna och styrhytten på taket – ligger det första huset i Falsterbo som Josef Frank ritade”, skriver Mikael Bergquist och Olof Michélsen i boken Falsterbovillorna från 1998. Vykort: Kulturföreningen Calluna.

Med utbrottet av andra världskriget blev det ett stopp i den fortsatta utbyggnaden och det blev inte riktigt samma intensiva byggande som före kriget. Under krigsåren byggdes värnen längs Skånes kust, så kallade Per Albin-linjen med namn efter statsminister Per Albin Hansson och Falsterbo skjutfält anlades för Lv4. På 1950-talet kom byggandet igång igen med en blandning av fritidshus och permanentbostäder. Det var fortfarande mest stora villor, men genom

HSB:s försorg anlades i början av 1950-talet enkla småstugor med naturtomt på ett gemensamt ägt område vid Strandbaden. Området låg då en bit utanför Falsterbo och gränsade till Lv4:s skjutfält på Ängsnäset.

Det var inte förrän på 1970-talet som en mer omfattande byggnation kom igång och Falsterbo mer och mer omvandlades till en pendlarort. Den nya bebyggelsen av friliggande villor, ofta kataloghus, uppfördes framför allt på den tidigare Falsterbo vång.

I dag präglas bebyggelsen i Falsterbo av den äldre bytomten som stadsplanerades i slutet av 1800-talet med dess blandning av tidigare agrarbebyggelse, gathus och småstadsbebyggelse huvudsakligen från början av 1900-talet. Utanför denna och främst söderut och västerut, mot strandområdena, är det stora sommarvillor på stora naturtomter. Här kännetecknas gatunät och kvartersstruktur av oregelbundenhet, vilket också passar bra med husen som är individuellt utformade. Från ungefär 1950-talet har utbyggnaden huvudsakligen skett norrut och österut på tidigare betes- och jordbruksmark. Framför allt från 1970-talet har byggnationen varit omfattande. Det har då byggts friliggande villor med tillhörande garage mestadels längs angränsningsgator utan genomfartstrafik. Samtidigt har en liknande utbyggnad söderut pågått i Skanör vilket gjort att orterna delvis vuxit samman.

Kulturhistoriska värden

Falsterbo är planlagt genom detaljplaner och bebyggelse kan vara skyddad genom varsamhetsbestämmelser i PBL 8 kap 14 och 17 §§ samt förvanskningförbud PBL 8 kap 13 §, samt med utökad lovplikt för ändring och underhåll. Varsamhetsbestämmelserna gäller alltid även

om dessa inte utpekats särskilt i detaljplan eller områdesbestämmelser. Det finns också en bevarandeplan som tilläggsbestämmelser till detaljplan för den centrala, äldsta delen av Falsterbo.

Statligt skyddad (KML) bebyggelse i Falsterbo är kyrkan med kyrktomt samt Andreas Lundbergagården och Falsterbo fyr som är byggnadsminnen. Falsterbo söder om Strandbadsvägen, det vill säga den äldre delen, ingår i riksintresse för kulturmiljövård [M130].

Fornlämningar är skyddade enligt KML och det är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningarna ska antas ha tillkommit före 1850 för att omfattas av lagen. Till exempel omfattas gravar och gravfält samt kyrkogårdar och andra begravningsplatser, men även lämningar av gränsmarkeringar, bostäder, boplatser och arbetsplatser samt kulturlager som uppkommit vid bruket av sådana bostäder eller platser. Hela den äldre delen av Falsterbo utgör fornlämning i form av stadslager. Ingrepp i fornlämning är tillståndspliktigt från Länsstyrelsen.

Kvarters-, gatu- och tomtstruktur

- Storgatan med Gamla torg med anslutande öst-västliga gator samt Kyrkogatan utgör stommen i den äldsta delen av Falsterbos gatunät och kvartersstruktur och går tillbaka till 1600-talets agrarsamhälle. Det är också detta område som reglerades med stadsplan 1878.
- Utanför det stadsplanlagda området anlades järnvägen 1904 och här avstyckades också stora tomter för sommarvillor. Särskilt söder och sydväst om det stadsplanlagda området uppstod ett slingrande gatunät och oregelbunden tomtstruktur.

- Enkla grusstigar och gräsgångar är karaktäristiskt för den äldre delen av Falsterbo.
- Tångvallar som finns kvar ut mot Flommen är av medeltida ursprung och har inhägnat den odlade marken från kreaturen men också varit ett skydd mot sanddrift och översvämningar. Tångvallarna är unika.
- Banvallen mellan Falsterbo och Skanör finns kvar som oasfalterad gång- och cykelväg.

Bebyggelsen

- Bebyggelsen i den äldre delen av Falsterbo (ungefär det område som ingår i riksintresset) är från olika tidsperioder och speglar olika användningsområden. Området har en varierad bebyggelse, delvis med stora arkitektoniska kvalitéer. Bostadsbebyggelsen är heterogen, från olika tidsepoker och speglar olika arkitekturstilar.
- Av bebyggelse äldre än 1800-talet finns lite bevarat: kyrkan, fyren och några av gårdarna och gathuset längs framför allt Östergatan och Storgatan. En stor del av den äldre bebyggelsen brann ner i samband med stadsbränderna 1896 och 1911.
- Fritidshusbebyggelsen är huvudsakligen från tiden före andra världskriget och består till stor del av rätt stora villor. Flera av dessa är välbevarade och visar på hur arkitekturideal skiftat och hur pengastarka byggherrar och arkitekter skapat unika och ibland egensinniga hus. Avvikande från detta är Strandbadens fritidsområde, som anlades på 1950-talet och består av ett 80-tal småhus på arrendetomt.

- Många byggnader är ritade av framstående arkitekter, mest kända är väl Josef Franks fem sommarvillor (de enda byggnader som uppfördes i Sverige efter hans ritningar). Andra framstående arkitekter som verkat i Falsterbo är Sigurd Lewerentz, Mogens Mogensen, Sven Backström & Leif Reinius, Fritz Jaenecke & Sten Samuelson, Alfred Grenander och Theodor Wåhlin. Dessa byggnader har ett omistligt arkitekturhistoriskt värde. Detta är också märkesbyggnader i Falsterbo tillsammans med kyrkan, fyren, Andreas Lundbergagården, stationshuset och folkskolan.
- I Falsterbo byggdes också särskilda anläggningar för fritidsändamål och fritidsboende med det stora Hotell Falsterbohus som det mäktigaste, men också flera pensionat och golfklubbens hus vid Kolabacken. För stadens egna behov uppfördes järnvägsstation och skola. I dag utgör många av dessa stadens viktiga karaktärsbyggnader och finns i södra delen av Falsterbo.
- Badhytter är ett karaktäristiskt inslag som funnits längs Falsterbos stränder i cirka 100 år.

Grönstruktur

- Stadsparken anlades i mitten av 1800-talet som skyddsplantering mot flygsand genom Malmöhus läns hushållningssällskap. Stadsinvånarna fick bistå i det praktiska arbetet. Parken är snarast att likna vid en skog som genomkorsas av strövstigar.
- Skoltorget är en stor öppen gräsplanterad yta med inslag av bilparkering i kanterna. Torget har lagts ut i samband med att stadsplanen för Falsterbo antogs 1878 och är infogat i den

rutnätsplan som stadsplanen bygger på – torget är i princip ett utsparat kvarter.

- Tomter i Falsterbo är ofta stora och ofta ett mellanting av naturtomt och modern villaträdgård med betoning på vila och rekreation. Stora träd ger skugga och vindskydd. Överallt mellan bebyggelsen går gröna stråk med en rik växtlighet, vilket ger en särpräglad upplevelse av hus i naturmiljö.

Landmärken

- Kyrkan ligger lite avskides i förhållande till dagens bebyggelse och det samma gäller för fyren. Både kyrktornet och fyren är dock påfallande höga byggnadsverk i Falsterbo där merparten byggnader är i 1 eller 1½ plan.
- Före detta Hotell Falsterbohus är ortens största byggnadskomplex och syns tydligt, särskilt från stranden. Den rikliga och numera högvuxna grönskan gör att byggnadskomplexet inte syns lika vida som när det anlades.

Siktlinjer

- De raka Storgatan och Östergatan erbjuder fina siktlinjer kantade av äldre bebyggelse, lite mer stadsmässigt vid Storgatan och lantligare vid Östergatan.

Platsbildningar och mötesplatser

- Gamla Torg är den naturliga mötesplatsen i Falsterbo med affär och torghandel.

Immateriellt

- Namn som Fiddevången och Fädriften anknyter till ortens äldre agrara historia före 1900-talet.

Ordlista

Angöringsgata

Bilgata utan genomfartstrafik fram till bostadshus.

Betong

Blandning av cement, sand, vatten och makadam eller singel. Betong armeras oftast med järn. Betong kan användas på en mängd olika sätt och möjligheten till olika former och färger är i princip oändlig.

Blindering

Dekorativ fördjupning i fasad.

Burspråk

Fönsterförsedd utbyggnad på fasad.

Egnahem

Friliggande enbostadshus uppförda med stöd av egnahemslån.

Egnahemsvillor uppfördes från cirka 1900 till 1950.

Ekonomibyggnad

Byggnader förknippade med lantbrukets drift, till exempel stall, ladugård eller maskinhall.

Eternit

Skivmaterial bestående av asbestcement. Tillverkades i Sverige fram till 1970-talet under en mängd produktnamn, varav Eternit blivit det mest kända och snarast blivit synonymt med produkten. Det brandtåliga och slitstarka materialet blev populärt att använda som fasad- eller

takmaterial. Asbestcement är hälsofarligt och tillverkning förbjöds i Sverige 1977.

Funktionalism

Funktionalism (funkis) är en stil inom arkitektur och design som formades under 1920- och 30-talet. Fokus låg på funktion, till skillnad från tidigare epoker där utsmyckningen var viktigast. De nya husen fick släta, ljusa, oftast putsade och odekorerade fasader, platta tak och geometriska former som kuber och cylindrar.

Fönsterbröstning

Parti av vägg under fönster.

Förbländertegel

Beklädnadstegel tillverkat med hög precision, klinkerliknande i varierande former och färger, vanligt i Skåne och på västkusten, särskilt populärt i slutet av 1800-talet.

Gavelröste

Den del av en gavel som bildas mellan takfallen och ibland en horisontell list.

Generalplan

Översiktlig plan för en kommun som anger huvuddragen för den framtida planeringen och expansionen. Numera används termen översiktsplan.

Gröna vågen

Gröna vågen var en trend på 1970-talet som innebar att många unga familjer i Sverige flyttade från storstäderna och ut på landsbygden som en del i en ruraliseringsvåg. Ruralisering är motsatsen till urbanisering.

Gröning

Mindre park eller sparad grönyta, ofta i eller i anslutning till ett bostadsområde.

Homeja

Ett utbyggt fönster eller utbyggd dörröppning, genom vilken höet kastas in. Homejan är försedd antingen med lucka eller fönster.

Hus i park

Funktionalistisk planeringsideologi med huskroppar som inte är orienterade efter det traditionella gatunätet utan ligger omgivna av gräsmattor, planteringar eller dylikt.

Inägomark

Inhägnad mark med åker/äng

Kataloghus

Småhus tillverkat på fabrik efter modulsystem eller efter typritningar. Boro, Åsedahus eller Myresjöhus har försett många svenskar med ett eget hus.

Korsvirke

Byggnadsteknik där stommen utgörs av timmer och fyllningen däremellan av lersten, tegel eller flätade vidjor som klinats med lera.

Koställe

Mindre boställe med mark som endast kunde försörja en ko – därav namnet.

Kulturmiljö

Kulturmiljö avser den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan

gälla allt ifrån enskilda objekt till stora landskapsavsnitt. Den breda helhetssynen på kulturmiljön och kulturvärdena präglar i hög grad plan- och bygglagen. På ett flertal ställen i förarbetena betonas vikten av att slå vakt om även mera ”alldagliga” miljöer och att värna kvaliteterna i vardagslandskapet. Där betonas också det lokala perspektivet och det anges att ett tillräckligt skäl för att värna en miljö kan vara att den är ”allmänt uppskattad”. Källa:

Lamellhus

Friliggande bostadshus med långsträckt rektangulär planform i två till fyra våningar, ofta grupperade flera tillsammans. Blev vanlig under funktionalismen på 1930-talet och var därefter det vanligaste flerbostadshuset fram till 1970-talet.

Mangårdsbyggnad

Huvudbyggnad/bostadshus på större gård.

Mansardtak

Yttertak med ett brutet takfall, vanligen ett brutet sadeltak.

Mexisten

Mexistenen består av kalksandsten, natursand och flinta som först malts ned och sedan blandats med vatten innan det får härda i formar med samma proportioner som tegelstenar. Mexisten har för övrigt ofta samma funktion som just tegel, men är alltså inte gjort av lera. Materialet lanserades av Ytongbolaget som ett underhållsfritt och frostbeständigt fasadmateriäl i slutet av 1960-talet. Det blev ett populärt material som sågs som lite exklusivt och exotiskt under senare delen av 1960-talet och under 1970-talet.

Militieboställe

Kronan tillhörande jordegendom som används som bostad och lön åt befäl, ofta benämnt som Boställe.

Miljökonsekvensbeskrivning (MKB)

MKB används för att få en helhetssyn av den miljöpåverkan som en planerad verksamhet kan medföra. Enligt svensk lag krävs en miljökonsekvensbeskrivning för alla verksamheter som påverkar miljön. Den grundläggande regleringen finns i 6 kap Miljöbalken med kompletterande bestämmelser i förordningen (1998:905) om miljökonsekvensbeskrivningar.

Märkesbyggnad

Avser byggnader som avtecknar sig som landmärken genom placering, storlek, höjd och/eller som är särskilt arkitektoniskt intressanta och/eller som har en särskild plats i det lokala medvetandet.

Pulpettak

Yttertak med endast ett takfall.

Punkthus

Fristående hus i flera våningar, ofta med kvadratisk planform och ett vanligen centralt placerat trapphus.

Riksintresse för kulturmiljövården

Ett område av riksintresse för kulturmiljövården är en miljö eller ett landskap som ska representera en betydelsefull historisk samhällsprocess med utgångspunkt i ett regionalt eller lokalt sammanhang. Sammantaget ska riksintressena ge en bred bild av samhällets historia – med avseende på tidsdjup och utveckling, dess ekonomiska, sociala och kulturella bredd samt dess regionala

variationer. De ska således spegla ett brett spektrum av tidsperioder, utvecklingsskeden och verksamheter som har varit av betydelse för samhällsutvecklingen. Miljöerna visar hur människan genom historien nyttjat och präglat landskap och platser. Källa:

Sadeltak

Yttertak med två mot varandra lutande takfall.

Scaft

Chalmers Tekniska Högskola utvecklade på 1960-talet ”Riktlinjer för stadsplanering med hänsyn till trafiksäkerhet”, det så kallade scaft (Stadsbyggnad, Chalmers, Arbetsgruppen för Trafiksäkerhet) på uppdrag av Vägverket och dåvarande Planverket. Riktlinjerna var separering och differentiering av olika trafikslag.

Skivhus

Friliggande höghus på fem våningar eller mer med långsträckt rektangulär planform.

Stjärnplats

Öppen platsanläggning med från platsen radiellt utstrålande gator.

Säckgata

Återvändsgata.

Trafikseparering

Gick ut på att separera olika trafikslag för att skapa säkra trafikmiljöer. Gående och cyklister skulle inte behöva korsa bilvägar, och bilister skulle inte störas av gående eller cyklister.

Urbanisering

Folkförflyttning från landsbygd till storstadsområden.

Valmat tak

Yttertak vars båda kortsidor avslutas med ett takfall istället för ett vertikalt gavelparti.

Badhytter i Skanör.

Källor

Litteratur

Antell, Olof (red.), *Nygotiska kyrkor i Skåne: utveckling i form, material och konstruktion 1840-1910*, Konsthögskolan 1991.

Arcadius, Kerstin (red.), *Skånska sommarnöjen*, Skånes hembygdsförbund, Lund, 2004.

Bergquist, Mikael, Michélsen, Olof & Frank, Josef, *Josef Frank - Falsterbovillorna*, Arkitektur, Stockholm, 1998.

Carstam, Bertil, *Våra badhytter vid Ljungskogens strandbad: ett enastående kulturarv, 1931-2016: 85 år*, Bertil Carstam, [Utgivningsort okänd], 2016.

Darphin, Jean-Paul, *Sockerets katedraler: En studie av sockerindustrins historia och arkitektur*, Riksantikvarieämbetet 1994.

Dufberg, Lars, *Förklaringar till vägnamnen inom Höllviken, Kämpinge och Ljunghusen*, Stadsbyggnadskontoret, Vellinge, 1996.

Emanuelsson, Urban, *Det skånska kulturlandskapet*, 2., omarb. uppl., Naturskyddsfören. i Skåne, Lund, 2002.

Ersgård, Lars, *Skanör - Falsterbo*, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska mus., Stockholm, 1984.

Freij, Anna (red.), *Naturvårdsprogram – Vellinge kommun*, Vellinge kommun, Vellinge, 2015.

Frostin, Ernst, *Bonde i brytningstid: glimtar från 1800-talet i Oxie härad*, Oxie härads hembygdsfören., Vellinge, 1981.

Frostin, Ernst, *Byarna vid landsvägen: en krönika om Månstorps kommuns sju socknar*, Vellinge kommun, Vellinge, 1982.

Carlsson, David (red.), *Härligast i världen!*, Falsterbonäsets Naturvårdsförening 40 år, Vellinge, 2010.

Höllviken: i skogen - mellan haven: en skrift om bebyggelsemiljön i Höllviken, Plankontoret, Vellinge, 1993.

Johanson, Carin (red.), *Arkitekturguide Skåne: 1900-talet*, Byggförl., Stockholm, 2000

Johansson, Ingemar H. & Kindblad, Christian, *Från sillabör till snabbköp: kring handelsmän och -kvinnor i Höllviken, Kämpinge och Ljunghusen*, Kulturfören. Calluna, Höllviken, 2003.

Johansson, Ingemar H. & Kindblad, Christian, *Kämpinge: fiske, jordbruk och sommarliv*, 2., rev. uppl., Kulturföreningen Calluna, Höllviken, 2008.

Johansson, Ingemar H., *Sanden blev till guld: Höllviken - Höllviksnäs - Höllviken*, Kulturföreningen Calluna, Höllviken, 2015.

Kindblad, Christian (red.), *Falsterbobus: med tärna i sanden och klackarna i taket!* Kulturföreningen Calluna, Höllviken, 2008.

Kindblad, Christian (red.), *Resande över Ljungen: [reseberättelser från Falsterbobalvön och Ljungen under 170 år]*, 3., [rev.] uppl., Kulturföreningen Calluna, Höllviken, 2003.

Krabbe, Peter, *Falsterbo bevarandeplan: tilläggsbestämmelser till detaljplan för centrala Falsterbo*, Miljö- och stadsbyggnadsförvaltningen, Vellinge, 2005.

Krabbe, Peter, *Skanörs bevarandeplan: tilläggsbestämmelser till detaljplan för centrala Skanör*, Stadsbyggnadskontoret, Vellinge, 1999.

Lindal, Harald, *Ljungen genom tiderna: från ödemark till badort*, 3. uppl., 2. tr., Trelleborgs allehanda, Trelleborg, 1979 [1947].

Löfvenskiöld, Charles Emil, *Landtmannabyggnader: hufvudsakligen för mindre jordbruk*, Stockholm, 1868.

Melin, Lars, *Allt om bad på Näset*, Kulturföreningen Calluna, Höllviken, 2016.

Nilsson, Sven, *Resa i Skåne 1819*, Skånes ornitologiska fören., Lund, 1983 [1934].

Pensionärernas riksorganisation (Vellinge), *Sockerbetan på fältet och på bruket: dokumentation*, ABF sydvästra Skåne, [Trelleborg], 1984.

Persson, Eva & Staaf, Agneta, *Kyrkbyar och städer i förvandling: bebyggelseinventering i ord och bild från Vellinge kommun*, Vellinge, 1981.

Persson, Lars & Reisnert, Anders, *Kulturmiljövården på Falsterbohalvön: en studie av kulturmiljövården relaterat till framtida skyddsvallar mot översvämning: Skanör och Falsterbo socknar i Vellinge kommun, Skåne län: kulturmiljöutredning*, Enheten för kulturmiljövård, Malmö kulturmiljö, Malmö, 2008.

Persson, Åsa, *Skanör och Falsterbo utanför stadskärnorna: en skrift om bebyggelsen på Falsterbohalvön*, Plankontoret, Vellinge, 1994.

Ponnert, Hans, *Theodor Wåhlin: arkitekten och restaureringskonsten: en yrkesbiografi*, Ponnert Arkitekter, Diss. Göteborg: Chalmers tekniska högskola, 2011, Degerberga, 2011.

Reiter, Ole (red.), *Det skånska landsbygdsprogrammet: ett utvecklingsprogram med landskapsperspektiv*, Länsstyrelsen i Skåne län, Malmö, 2006.

Ritningar till lantmannabyggnader, Lund, 1932.

Svenning, Olle, *Lojaliteter: min far(s)*, Fischer, Stockholm, 1995.

Tyge, Sigvard & Ragnarson, Per (red.), *Härligast i världen: om livet i Oxie härad*, Oxie härads hembygdsförening, Oxie, 2007.

Vellinge översiktsplan 2010 med utblick mot 2050: Vellinge vidgar vyerna, Antagen av kommunfullmäktige 2013-01-23. Laga kraft 2013-06-27, Vellinge kommun, Vellinge, 2013.

Wembe, Gunilla, *19 områden i Vellinge kommun*, Kommunen, Vellinge, 1999.

Werdenfels, Åke (red.), *Skånske järnväg*, Skånes hembygdsförb., Kristianstad, 1990.

Werdenfels, Åke (red.), *Skånsket tegel*, Skånes hembygdsförb., Kristianstad, 1985.

Webb

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetets söktjänst, se www.raa.se

Calluna, Kulturföreningen Calluna, se www.calluna.se

Fornsök, Riksantikvarieämbetets söktjänst, se www.raa.se

Historiska kartor, Lantmäteriets söktjänst, se www.lantmateriet.se

Kulturmiljöprogram för Skåne, Länsstyrelsen i Skåne län, se www.m.lst.se

Lagar och förordningar

Förordning (2013:558) om statliga byggnadsminnen. Svensk författningssamling 2013:558.

Kulturmiljölag (1988:950). Svensk författningssamling 1988:950.

Miljöbalk (1998:808). Svensk författningssamling 1998:808.

Plan- och bygglag (2010:900). Svensk författningssamling 2010:900.

Tångvall i Falsterbo. En stor del av hägnadssträckningarna (i form av tångvallar) kring Skanörs och Falsterbos vångar är bevarade. De har tradition tillbaka på 1000-talet och fram till början av 1900-talet. Vykort: Kulturmiljöföreningen Calluna. .

Bilaga 1. Utdrag ur Naturvårdsprogram – Vellinge kommun

Kulturmiljöer (s 38-48)

Vi människor har format vårt landskap under tusentals år. I princip all mark i Vellinge kommun kan ses som kulturpåverkad och vår markanvändning har i många fall skapat miljöer med en rik biologisk mångfald och ett stort kulturhistoriskt värde.

Det nationella miljö kvalitetsmålet ”Ett rikt odlingslandskap” fastslår följande: ”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.”

Kulturmiljöer och kulturelement i landskapet har ofta höga naturvärden, vilket gynnar den biologiska mångfalden. En hög biologisk mångfald krävs i sin tur för att bibehålla en hög biologisk produktion. Utan en hög biologisk produktionsförmåga kommer möjligheten till matproduktion att bli lidande i det långa loppet. Vi behöver alltså bevara våra kulturelement för att behålla ett rikt odlingslandskap.

Från jägare och samlare till bofast

Under bondestenåldern, 4 200 – 1 800 f Kr., började Skånes befolkning mer och mer överge jagandet och samlandet och började istället hålla boskap och odla spannmål. De blev då också mer bofasta och en gårdsstruktur började växa fram. Jordbruksmetoderna var från början primitiva och svedjebbruk användes för att röja mark. Den röjda marken användes för odling av sädesslag som spelt, enkornsvete och emmer, som också är ett slags vete. När marken odlats ett par år användes marken till bete. Det vanligaste husdjuret var gris, men nötdjur, får och getter förekom också. Ännu användes inte djuren i odlingen. Gödsel togs inte tillvara och dragdjur användes inte eftersom plogen inte var uppfunnen. En enkel grävkäpp användes för att mylla ner sådden.

Vid slutet av bondestenåldern tas mer och mer land i anspråk och landskapet blir mer och mer öppet. Lövskörd för vinterfoder blir vanligare och skogarna öppnas upp. Befolkningen ökar och vi ser nu de första tecknen på bybildning.

Jordbruket fortsätter under bronsåldern, 1 800 – 400 f Kr. Befolkningen ökar och nyodlingen likaså. Ännu är befolkningen inte helt bofast utan lever ett seminomadiskt liv där bosättningarna flyttas när jorden utarmats efter ett par års odling. Troligen är det nu de första tecknen på överexploatering börjar synas i landskapet. Hård röjning och ett hårt betestryck leder till sandflykt och vandrande sanddyner. Jordbruksteknikerna utvecklas och fuktigare marker börjar nyttjas för insamling av hö. Fortfarande används bara en primitiv typ av plog, ett årder, vilket gör att de styva lerorna och moränmarkerna fortfarande inte går att bruka.

Först under slutet av järnåldern, som varade 400 f Kr – 1 050 e Kr., blir befolkningen bofast på riktigt. Att människor blev bofasta först då berodde på en kombination av försämrat klimat och en teknisk utveckling. Vintrarna blev längre och hårdare. Det gjorde att djuren var tvungna att stallas in under vintern. Samtidigt kom nya redskap som gjorde det möjligt att slå gräs och spara som vinterfoder. Det var först nu när djuren stallades som gödsel togs tillvara och användes på åkrarna, något som revolutionerade jordbruket och möjliggjorde odling på samma plats år efter år. Under åren 900 – 1 200 upplevde Skåne en stor befolkningsökning, vilket ledde till att många nya byar etablerades. Ofta hade platserna varit bebodda i omgångar tidigare. I Vellinge kommun har vi många byar och orter som fastlades under denna period, bland annat Vellinge, Stora Hammar, Skanör och Falsterbo.

Inägor, utmarker och permanenta åkrar

I slättbygden, dit Vellinge kommun hör, låg byarna tätt. Avståndet mellan varje by var sällan mer än tre kilometer. I byarna låg bebyggelsen tätt samlad på en så kallad bytomt. Marken omkring bytomten var uppdelad i inägomark och utmark. Inägomarken var inhägnad och användes som åker och äng. Inägan var i sin tur uppdelad i olika delar, så kallade vångar. Än idag har vi kvar platsnamn som syftar på just de vångarna, som till exempel Knävången i Skanör och Södervång i Vellinge. Vångar var uppdelade åkerfält, så kallade fall och varje fall var uppdelad i flera långsmala tegar. Varje gård hade ett bestämt antal tegar i varje fall. På detta vis fick alla bybor tillgång till all sorts mark, både högproduktiv och lågproduktiv. I vångarna användes ett tresädesystem där vången låg i träda var tredje år. De delar av vångarna som odlats användes också för efterbete efter att skörden var bärgad.

Utmarkerna var gemensamma för alla i byn och användes för bete och för insamling av virke och bränsle. Efter hand som befolkningen ökade så ökade också trycket på utmarkerna. På 1700-talet var så gott som all utmark på Söderslätt borta och omförd till inägomark. Skanörs ljun, som är en gammal utmark, omfördes inte till åkermark utan fortsatte att användas som betesmark och för torvtäkt efter att all skog som tidigare vuxit på platsen försvunnit.

Skiftenas tid

Mellan 1000- och 1700-talet behöll byarna samma form och samma system med utmarker och inägor. Även om utmarkerna var försvunna på Söderslätt redan på 1700-talet präglades landskapsbilden av de små byarna och dess åkrar och ängar som låg i anslutning till bykärnan.

År 1757 initierades storskiftet i Sverige. Syftet med skiftet var att rationalisera jordbruket och stoppa den långtgående ägosplittringen. Initiativet kom från regeringsnivå, men ledde inte till handling på de flesta håll. På 1780-talet tog Rutger Macklean ett eget initiativ och skiftade fyra socknar kring sitt gods Svaneholm i nuvarande Skurups kommun. Mackleans experiment fick stort inflytande och år 1803 infördes en stadga om enskifte i Skåne. Resultatet av skiftena var att byarna sprängdes och gårdarna spreds ut i landskapet. Detta ändrade landskapsbilden totalt.

Varje lantbrukare fick ett eget skifte, men många tilldelades mark som inte var åkermark utan ängs- och betesmark. Konsekvensen av detta blev att nyodlingen ökade dramatiskt under 1800-talet. I Skåne ökade andelen odlad mark från 15 till över 50 % och i slättområden som Söderslätt var ökningen ännu högre. Där fanns till slut knappt någon ängs- och betesmark kvar.

När utmarkerna var försvunna och ängarna odlades upp uppstod en stor brist på virke, brännved och hägnadsmaterial. I vissa områden hade det länge varit en stor brist på träråvara, till exempel i Skanör och Falsterbo. Här anlades tångvallar och torvvallar för att hålla djuren instängda och för att dela in ägorna. Vallarna stängde också ute högvatten och skyddade markerna från översvämning. Under samma period startades statliga hägnadskampanjer för att främja plantering av vitpil. Mer om dessa kampanjer och de pilerader som planterades finns att läsa senare i detta kapitel (Läs: i bilagan).

Skiftena i kommunens västra delar såg lite annorlunda ut jämfört med skiftena i andra delar av Söderslättområdet. Strandängarna skiftade på ett sådant vis så att de lantbrukare som före skiftet hade tillgång till allmänningarna vid havet också skulle ha det efter skiftet då flera gårdar flyttade in i landet. Detta för att de fortsatt skulle kunna bedriva tång- och torvtäkt, ha betande djur och ha en båtplats. Skiftena delades upp efter gårdens storlek, vilket resulterade i många smala markremsor.

Det moderna jordbrukslandskapet

Jordbruket i slutet av 1700-talet var inte i balans. Den ständiga befolkningsökningen krävde att spannmålsodlingen ökade. För att klara detta odlades ängsmark upp i södra Skåne vilket fick till följd att antalet husdjur måste minska. Gödselproduktionen minskade då också vilket ledde till att det fanns för lite gödsel att lägga på odlingarna, vilket i sin tur påverkade spannmålsskördarna negativt. När uppodlingen av ängsmark accelererade under 1800-talet i samband med skiftena blev behovet av produktionshöjande åtgärder akut.

För att öka produktionen vidtogs en rad olika åtgärder. I samband med skiftena fick lantbrukarna möjlighet att lägga om sina växtföljder eftersom de nu var ensamma om att odla sin mark. Vall och rotfrukter introducerades i växtföljden och boskapen försörjdes mer och mer av åkern istället för av ängen. Många markägare började bryta mägerl, en slags kalkhaltig lera, som spreds på åker och som ökade produktionen tillfälligt. Mägerlbrytningen lämnade otaliga gropar i landskapet som sedan vattenfylldes. Mer om detta finns att läsa senare i kapitlet (Läs: bilagan).

Vid slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet dikades väldiga arealer mark i Skåne. Syftet var att vinna odlingsmark och förbättra dräneringen. Tillsammans med skiftena är utdikningen en av de företeelser som påverkat landskapet mest, både miljömässigt och estetiskt. I samband med dikningarna rätades och fördjupades ofta vattendragen. Alla kommunens bäckar har helt eller delvis omformats för att effektivare kunna transportera vatten.

Två andra väldigt viktiga innovationer som påverkat den ökade produktionen i det moderna jordbruket är mekaniseringen och införandet av konstgödning. Först ut var mekaniska tröskverk, följt av skördemaskiner som kom till Sverige under 1870-talet. Traktorn introducerades på 1910-talet och kom att ersätta hästar och oxar. Den tekniska utvecklingen tog delvis fart på grund av de stigande kostnaderna för arbetskraft. När arbetstillfällena minskade på landsbygden ökade inflyttningen till städerna. Denna folkflytt satte sina spår i jordbrukslandskapet. När antalet hästar och oxar minskade så minskade också behovet av betesmarker och vall och större arealer kunde användas för matproduktion.

Mineralgödsel introducerades kring sekelskiftet. I Skånes slättbygder krävde den stora befolkningsökningen ett ökat bruk av handelsgödsel eftersom djurproduktionen minskat och inte längre försåg bönderna med gödsel. Detta tillsammans med växt- och husdjursförädling ökade skördarna. Nu lades grunden till att Skåne skulle bli den viktigaste provinsen i Sverige när det gäller odling av jordbruksprodukter för direkt konsumtion för människor. Idag behåller Skåne den positionen och detta speglas hos kommunens lantbrukare.

Dagens jordbruk är tekniskt avancerat och fortfarande spelar mineralgödsel en viktig roll. Brukningsteknikerna utvecklas ständigt. Bland annat har några lantbrukare gått över till ett plöjningsfritt bruk för att spara på resurser och minska läckaget av näringsämnen, samtidigt som de goda skördarna bibehålls.

Kulturelement i landskapet

Vissa specifika mark- och vattenområden omfattas alltid av ett så kallat generellt biotopskydd enligt 7 kap 11 § miljöbalken och förordning (1998:808) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m. Dessa områden är allé, källa med omgivande våtmark i jordbruksmark, odlingsröse i jordbruksmark, pilevall, småvatten och våtmarker i jordbruksmark, stenmur i jordbruksmark och åkerholmar. Inom ett sådant område är det förbjudet att bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Det betyder att alla sådana miljöer är skyddade mot ingrepp. Syftet med det generella biotopskyddet är att skydda småbiotoper som utgör viktiga livsmiljöer, tillflyktsorter och spridningskorridorer för växt- och djurarter. Dessa biotoper har minskat starkt till följd av en rationaliserad markanvändning.

Det är inte bara dessa specifikt utpekade naturområden som är viktiga för mångfalden i jordbrukslandskapet. Också mer triviala impediment, det vill säga obrukbar mark, som brynzoner och grönstråk är värdefulla i det i övrigt likformiga landskapet.

Ängs- och betesmarker

När befolkningen i Skåne blev bofast uppstod ett behov av vinterfoder till djuren. För att tillgodose detta behov började de att bedriva slätter på gräsmarker och det uppstod på så vis ängar. Ängarna blev efterhand väldigt artrika eftersom den kontinuerliga slåttern skapade utrymme för konkurrenssvaga arter. Efter skiftena försvann i princip all ängsmark. Istället odlades mer och mer vall för att tillgodose behovet av vinterfoder. Många av de ängsväxter som förr var vanliga är idag rödlistade och många populationer minskar.

Historiskt sett är det utmarkerna som använts som betesmarker. Vångarna betades bara efter skörd eller då de låg i träda. I Vellinge kommun finns det två stora utmarksområden som fortfarande betas: Skanörs ljung och strandängarna längs med Öresundskusten. Strandängarna har betats i över tusen år och periodvis har delar av dem använts för slätter och för odling. Den långa hävdkontinuiteten har skapat en unik flora. Detsamma gäller för Skanörs ljung. De båda områdena har dessutom höga kulturhistoriska värden. Utöver de stora betesmarkerna längs med Öresundskusten och Skanörs ljung finns det fina betesmarker längs med kusten i norra Ljunghusen och vid Fredshög.

Vägar

Vägar är ett av våra äldsta kulturelement. De har utvecklats från stigar mellan jaktmarker och boplatser till mer permanenta vägar mellan byar när människor blev bofasta. De äldre vägarna följer kulturlandskapet och dess odlingsgränser på ett naturligt vis. Under forntiden och medeltiden gick och red inte människor efter exakt samma väglinje. Beroende på hur terrängen såg ut och vilken linje som var mest framkomlig för stunden bildades ett brett stråk i landskapet med parallella stigar. Dessa trampades ner mer och mer och urholkades av vatten. På så vis uppstod det som kallas för hålvägar. I Vellinge kommun har vi fortfarande områden som bär spår av sådana hålvägar. Bland annat finns ett hålvägssystem i Harrisen utanför Östra Grevie och på Skanörs ljung.

Under skiftesreformerna på 1800-talet splittrades många byar och gårdarna spreds ut i landskapet. För att åter igen knyta ihop gårdarna med varandra krävdes ett helt nytt vägnät. Ofta drogs de nya vägarna så att de markerade var gränsen för de olika ägorna gick. På detta vis uppstod det raka och rätvinkliga nät av vägar som vi ser på landsbygden idag. När ägor senare har lagts samman och andra odlingshinder tagits bort visar dessa så kallade markvägar fortfarande var de gamla ägo gränserna en gång gick.

I Skåne läns (länsstyrelsens) kulturmiljöprogram pekas väg 101, eller landsvägen som den ofta kallas i folkmun, ut som ett viktigt kulturmiljöstråk. Troligen har vägen använts sedan 1000-talet och sträckningen har historiskt sett varit ungefär densamma som idag. Vägarna, och då speciellt vägkanterna, fyller en viktig ekologisk funktion. Vägkanterna fungerar som en reträttplats för en rad olika ängsväxter och åkerogräs som har svårt att överleva i dagens jordbrukslandskap. Miljön i vägkanten är ofta torr och solig och många torrängsväxter trivs där. Längs med vägar som saltas på vintern uppträder ofta salttoleranta arter som vanligtvis hör hemma på strandängar.

Det är Trafikverket som ansvarar för skötseln av vägkanterna längs det statliga vägnätet. De vägkanter som hyser en speciellt rik flora eller hotade arter har speciella skötselanvisningar och sköts så att de utpekade arterna ska bevaras. Exempel på sådana skötselåtgärder är slätter vid specifika tider under växtsäsongen och röjning av sly. Dessutom finns ofta krav på att all skördad vegetation ska tas bort från platsen för att gynna ängsblommorna. I Vellinge kommun finns fyra vägvägsnitt med extra hög mångfald. Längs med väg 100 vid Kungstorp växer Flikstånds (CR), en sällsynt och hotad art. Längre ner längs samma väg, mellan Ljunghusen och Skanör, förekommer tvåblad (F). Väg 567 som korsar E6 i höjd med Hököpinge har en rik väggkantsflora med ängsblommor som ängsnycklar och krissla. Vägkanterna längs med 585 som leder till Östra Grevie har en rik flora med arter som cikoria, axveronika, fältvädd och pukvete. Två andra sällsynta arter, ljungsnärja (VU) och volgasenap, syns också längs med vägkanter i kommunen.

Alléer och pilevallar

Redan på 1600-talet var det område som idag är Vellinge kommun i princip skogsfritt. Stora delar av de områden som tidigare var beskogade och användes som utmark omfördes efterhand till inägomark. Skogsbristen blev tillslut akut i stora delar av södra Skåne. För att avhjälpa problemet bedrevs olika skogs och hägnadskampanjer under 1700- och 1800-talet. Syftet var att öka trädplanteringen och att återfå skogsområden. Kampanjerna gav resultat och under 1800-talet ökade antalet pilplanteringar i slättlandskapet kraftigt.

Rader med vitpil anlades på jordvallar och längs med körvägar, ägo gränser och sockengränser. Genom att plantera på vallar och längs med vägar behövde inte den jord som brukades gå till spillo. Planteringen fyllde dock många funktioner och gav god utdelning i form av löv till vinterfoder och grenarna användes som klenvirke, stängselris, slöjdvirke och brännved. Pilevallarna fungerade också som läplanteringar. Det var den så kallade hamlingen, skörden av grenar, som gav pilarna dess karaktäristiska utseende. Antingen kunde grenarna skäras av direkt vid trädets bas eller en bit upp. Skars grenarna av vid basen bildades en buskpil, medan de träd som hamlades en bit upp blev till stubbapilar. De flesta av de pilerader som planterades under 1700- och 1800-talet togs bort under 1900-talets rationaliseringar. När fält lades ihop för att skapa större sammanhängande odlingsarealer fanns det inte längre plats för dessa i landskapet.

Pilevallarna är betydelsefulla för den biologiska mångfalden i det öppna jordbrukslandskapet. Träden i sig har ofta en artrik moss och lavflora på grund av att trädet står ljust och träffas av stoft och jord från omgivande marker. I äldre hamlade träd bildas ofta håligheter och död ved. Just solbelyst död ved är ofta en bristvara i landskapet och är viktigt för många vedlevande insekter. Pilträden blommar tidigt och är en viktig födokälla för pollinerande insekter som humlor och bin under den tidiga våren. Genom att pilträden och pilevallarna är rika på insekter utgör de en födosökningsplats för olika fåglar och de erbjuder dessutom fåglarna lämpliga boplatser.

Utöver att förse olika djur med föda och boplatser fungerar pilevallarna som spridningskorridorer för djur som rådjur, harar och fälthöns. De ger också skydd och viloplatser för dessa djur och fungerar som rastplatser för sträckande fåglar som letar föda på åkrarna. Idag sker det en viss nyanläggning och nyplantering av pilerader. Detta är väldigt positivt och gynnar både landskapets kulturvärde och biologiska mångfald.

Samtidigt som bruket att plantera pilerader uppstod, under slutet av 1700-talet, blev det populärt att anlägga alléer. Allén är tillsammans med pilevallarna ett av det mest karaktäristiska landskapselementet i Skåne. Det var först och främst adeln som började anlägga alléer, och träslag som alm och lind var väldigt populärt. Inspirationen kom från kontinenten, bland annat från Tyskland. En allé signalerade status och den var ett verktyg för att framhäva det nya landskap som skapats efter skiftena. Trenden att plantera alléer spred sig sedan till plattgårdar och större gårdar och sedan till bönderna. Vanligt folk hade inte råd att anlägga en allé med ädellöv och valde ofta pil i stället. Samtidigt som det började dyka upp alléer i godsmiljöerna anlades slottsparkar och trädgårdar som planterades med ädellövträd. Vid många kyrkor och prästgårdar planterades också almar och andra lövträd.

Enligt förordning om områdesskydd enligt miljöbalken definieras en allé som: ”Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längst en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.” I Vellinge kommun återfinns alléer både ute i jordbrukslandskapet och i tätorterna, till exempel längs med gator i Skanör och Falsterbo centrum. Många gårdar har alléträd längs med sina infartsvägar. Träslagen varierar och det förekommer både pil, kastanj, poppel, oxel och lind. Extra utmärkande är de två vackert blommande gråpäronalléer som finns i kommunen.

Alléer har liksom pilevallar stor betydelse för den biologiska mångfalden. Äldre träd är ofta rika på död ved och så kallad mulm. Mulm är den blandning av förmultnad ved, växtdelar, fågelspillning och insektsrester som efter hand ackumuleras i håligheter i trädets stam. Flera vedlevande insektsarter är beroende av den skyddade miljö som finns i mulmen. Gamla alléträd bebos också av fladdermöss och fåglar och de grova stammarna hyser ofta en artrik moss- och lavflora.

Pilevallar och alléer omfattas som ovan nämnt av biotopskydd. Det innebär att de inte får tas bort eller skadas. Dock är det tillåtet att ta bort enstaka träd för att föryngra allén om de ersätts med nya. Idag sker det en viss nyanläggning och nyplantering av pilerader. Detta är väldigt positivt och gynnar både landskapets kulturvärde och biologiska mångfald. Det är viktigt att de befintliga pileraderna och alléerna sköts på rätt sätt. Om pilarna inte hamlas förlorar de snabbt både kulturhistoriska och ekologiska värden.

Vallar och hägnader

I slättbygden rådde det stor brist på virke redan under 1600-talet. På Falsterbohalvön försvann skogen ännu tidigare. Eftersom virke var en bristvara användes andra material för att konstruera inhägnader. Falsterbonäset plågades utöver virkesbrist också av återkommande högvatten och översvämningar. För att hålla vattnet ute från de odlade ytorna och för att hålla djuren instängda byggdes höga vallar av bandtång som varvades med grästörvor och torv. Det fanns en tillsynsman som varje år kontrollerade att tångvallarna uppnådde den fastställda höjden 1,6 meter och varje markägare var ansvarig för att underhålla den del av tångvallen som gränsade till dennes marker.

En del av tångvallarna i Skanör och Falsterbo finns kvar än idag, men de har sjunkit ihop till betydligt lägre höjd. I Ljungskoggen finns det rester av en tångvall, troligen den vall som skiljde Skanörs utmarker från Stora Hammars och Kämpinge bys utmarker. Alla tångvallarna är skyddade som fornminnen och det är förbjudet att göra åverkan på dem.

På Söderslätt, där det också rådde stor virkesbrist, byggdes istället vallar av jord. Dessa täcktes över med tång för att skydda dem mot regn, men då tjälen lossnade på våren föll de ofta samman och fick byggas upp på nytt. Flera av dessa vallar planterades senare med pil under hägnadskampanjerna under 1700- och 1800-talet.

De jordvallar som finns kvar i dagens jordbrukslandskap är viktiga för den biologiska mångfalden, speciellt de vallar som är be vuxna av olika sorters träd och blommande buskar som hagtorn och sälg. Vallarna fungerar både som skydd, transportkorridor och födosöksområde för en rad olika djur och insekter.

Gravhögar, åkerholmar och mårgegravar

Utöver de kulturmiljöer som nämnts ovan finns det olika typer av mer punktformade kulturlämningar. De flesta av dessa bidrar till att ge rumslig variation i det annars ganska flacka landskapet.

I Vellinge kommun finns det väldigt många gravhögar och dösar från bronsåldern respektive stenåldern. De mest kända gravhögarna är Bolmers högar som ligger vid vägen mellan Vellinge och Östra Grevie. Gravhögarna är ofta opåverkade av jordbruket som bedrivs runt om och kan hysa en torrängsartad flora. De fungerar som en tillflyktsort för många insekter och som en fin utkiksplats för besökare. En åkerholme är enligt lagtexten en holme av natur- eller kulturmark med en areal av högst 0,5 ha som omges av åkermark eller kultiverad betesmark. Åkerholmar kan ha uppstått på olika sätt. Det kan vara små moränkullar eller plättar av mark som av olika anledningar inte har varit värda eller möjliga att bruka. I många fall har åkerholmarna ingått i gamla ängs- eller betesmarker och kan därför hysa en intressant flora med hotade arter. Holmarna spelar en stor roll för insekter i jordbrukslandskapet eftersom de erbjuder både skydd och föda. Åkerholmar med buskar eller träd lockar till sig en rad olika fåglar. Fälthöns som fasaner använder ofta åkerholmen för skydd och vila, och arter som gulsparv och ormvråk bygger gärna bo på åkerholmar.

Märgelgravar är mer sentida kulturlämningar. I märgelgravarna har lantbrukare främst under slutet av 1800-talet brutit märgel, en slags kalkhaltig lera. Den användes på åkrarna för att höja pH-värdet i jorden och för att tillföra mineraler till jorden. Märgling visade sig inte vara så effektivt och bruket av märgel försvann under 1900-talets första hälft. De gropar som blev kvar efter märgelbrytningen vattenfylldes så småningom och vegetation började växa upp runt dem. Dessa gamla märgelgravar utgör viktiga biotoper för både insekter, fåglar och däggdjur. De kantas ofta av en flerskiktad ridå av träd och buskar. Olika typer av vilt, fladdermöss och olika fågel och insektsarter gynnas av dessa småbiotoper. Ofta förväxlas torvhålor med gamla märgelgravar. Torvhålor är dödisgropar och sänkor där det har brutits torv och som sedan vattenfyllets. I kommunens östra delar, runt Östra Grevie och Västra Ingelstad finns det rikligt med gamla torvhålor. Dessa har liksom märgelgravarna stor betydelse för de djur som lever i jordbrukslandskapet. Tyvärr har många gamla märgelgravar, torvhålor och andra småvatten fyllts igen eller använts som sopupplag.

Bilaga 2. Lästips

Källa: Vellinge bibliotek

Agri, Janne	Oxie härad	1932
Ahlm, Gösta	Rapport från Nordens Hawaii	1973
Aldén, Nils	Där strandrågen vajar	1965
Andersson, Helge	Allmogedräkten i Oxie härad	1978
Andersson, Otto	Möllorna i Trelleborg och Skytts härad	1990
Bager, Elsebeth	Arrie	1990
Berg, Erik	Skanörs borgmästare under den första svenska tiden	1982
Bergquist, Mikael	Josef Frank Falsterbovillorna	1998
Bergquist, Mikael	Josef Frank Falsterbovillorna	2017
Birger, Selim	Några bilder från Skanör och Falsterbo	
Blomgren, Sten	Hydrographic and morphologic processes at Falsterbo Peninsula	1999
Blomqvist, Ragnar	Falsterbohus	1951
Boström, Nils	S:t Olofs kyrka	1957
	Brandordning för staden Skanör och Falsterbo	1875
	Byggnadsordning för staden Skanör och Falsterbo	1875
Carlsson, Fredrik	Min barndoms stad	1981
Carlsten, Anders	Sista dansen i Höllviken	1999
Carlsten, Anders	Skanör - Falsterbo	1949
Carstam, Bertil	Våra badhytter vid Ljungskogens strandbad	2016
Christoffersson, Olof	Skytts härad	1936
Classon, Christer	Fornminnen i Vellinge kommun	1996
Correus, Carl	Falsterbo och Skanör	1904
Crumlin-Pedersen, Ole	Fotevik 1981	1981
Dahlbeck, Nils	Strandwiesen am südöstlichen Öresund	1945

Dahlquist, Matilda	Söderslätts katedral	1997
Dahlström, Åke	Stenen som flyter och brinner	1995
	De va så de va	2006
Delvéus, Viia	Kvinnor på Söderslätt	2016
	Det var en gång---	1974
Dhejne, Hans	Flöjt och pilepipa	1917
Dillner-Thorsson, Monica	Hur blev det så?	2016
	Drätselkammareglemente i staden Skanör med Falsterbo	1910
Dufberg, Lars	Falsterbo fyrplats	2001
Dufberg, Lars	Falsterbo kyrka	1994
Dufberg, Lars	Falsterbogårdarna	2005
Dufberg, Lars	Falsterbonäset	2009
Dufberg, Lars	Från Skanör till Ljunghusen	1977
Dufberg, Lars	Förklaringar till vägnamnen inom Höllviken, Kämpinge och Ljunghusen	1996
Dufberg, Lars	Gatu- och vägnamn i Skanör och Falsterbo	1993
Dufberg, Lars	Posten i Skanör-Falsterbo	2003
Dufberg, Lars	S:t Olofs kyrka i Skanör	1979
Dufberg, Lars	S:ta Gertruds kyrka i Falsterbo	1978
Dufberg, Lars	Skanör - Falsterbo, en 1900-talsrapsodi	1976
Dufberg, Lars	Skanör och Falsterbo efter "sillatiden"	1994
Dufberg, Lars	Skanörs kyrka	1994
Dufberg, Lars	Skanörsgårdarna	2007
Dufberg, Lars	Skanörspostens historia under 215 år	1983
Dufberg, Lars	Sommarliv i Falsterbo under mer än ett sekel	2002
Dufberg, Lars	Vångar, hejdor, tångdi'en och vanningar i Skanör och Falsterbo	1976
Ebbe, Axel	Bibelsk historie	1977
Ebbe, Axel	Rijm å rodevelske	1928
Engström, Bengt	Vellinge sparbank 1897-1947	1947
Eriksson, Henning S.	Skånemarkedet	1980

Ersgård, Lars	Falsterbohalvön - en undersökning av medeltida agrar bebyggelse i sydvästra Skåne	
Ersgård, Lars	Det medeltida Falsterbo	
Ersgård, Lars	Skanör-Falsterbo	1984
Ersgård, Lars	Vår marknad i Skåne	1988
Eskeröd, Albert	Skånes kust	1960
Essen, Göran von	Några grävningar och fynd i Falsterbo 1932-1934	1935
Essen, Göran von	S:ta Gertruds kyrka i Falsterbo	1939
	Ett stycke kanalthistoria	1997
	Falsterbo golfklubb 50 år	1959
	Falsterbo golfklubb 75 år	1984
	Falsterbo golfklubb	1934
	Falsterbo runt	1976
	Falsterbo ur fågelperspektiv	1992
	Falsterboföreningen. 1970	1970
	Falsterboföreningen. 1971/72	1972
	Falsterbonäsets museiförening 70 år	2000
Flensmarck, Tor	Olaf Håkonssons saga	1991
	Flommens golfklubb, Falsterbo 1963	1963
	Flommens golfklubb, Falsterbo, 50 år	1985
	Flommens golfklubb. 1978	1978
Flygare, Gösta B:son-	Gammalt och nytt om bärnsten	
	Fotspår och milstolpar	1996
Frostin, Ernst	Bonde i brytningstid	1981
Frostin, Ernst	Byarna vid landsvägen	1982
Frostin, Ernst	Eskilstorp	1966
Frostin, Ernst	Fortid här hemma	1977
Frostin, Ernst	Helgedomar på Söderslätt. D. 1, Skytts härad	1960
Frostin, Ernst	Helgedomar på Söderslätt. D. 2, Skytts härad	1966
Frostin, Ernst	Håslövs kyrka	1959

Frostin, Ernst	I oxens tecken	1970
Frostin, Ernst	Murar, monument, människor. 1, Västra Ingelstads sockenkyrka: historik och beskrivning	1983
Frostin, Ernst	Murar, monument, människor. 2, Helgon och syndare	1985
Frostin, Ernst	Södra Åkarp	1961
Frostin, Ernst	Vellinge kyrka	1972
Frostin, Ernst	Ett år i gammal tid	1980
	Från då till nu i våra byar	1998
	Från skånska städer för ett par mansåldrar sedan	1932
	Från sockenstämma till storkommun. Malmöhus län: köpingar och landskommuner	1955
	Från tid till annan	2008
	Gamla minnen	2012
	Gamla svenska städer. H. 4	1921
	Glömda författare	1978
Gunnarsson, Johan Gottfrid	Vellingeortens flora	1932
	Gunnlaug Ormstungas saga	1985
	Gåramålningar från Oxie härad	1995
Göransson, J.	Häxan från Östra Grevie	
Göransson, J.	Häxan från Östra Grevie	
Göransson, Johan	Skånes landsbygd	1904
Hallmer, O. L.	Kalender öfver Oxie och Skytts härad	1891
Hansen, Folke	Hammarsnäs Halör	1936
Hanson, H. A. B.	En gård på Söderslätt genom tvenne sekler	1930
Hansson, Arne	Rätt & slätt på Söderslätt	2008
Hansson, Erik	Falsterbo kursgård	1988
Harrie, Ivar	Hem till Skåne	1961
Harrysson, Lars	Betraktelser av arbete och arbetsmarknad	1998
Hedström, Åke	Näset	2000
Helge, Nils	Bärnstenen - Nordens guld	
Hjorth, Daniel	Poesiens udde	2010

Hommerberg, Claes	1700-talets Falsterbo	1958
Hommerberg, Claes	1700-talsmanuskript från Skanör	
Hommerberg, Claes	Den falske Olaf	
Hommerberg, Claes	Falsterbobåten	
Hommerberg, Claes	Falsterbonäset	
Hommerberg, Claes	Från Falsterbo ljun	1947
Hommerberg, Claes	En gammal skälsten	1967
Hommerberg, Claes	Glasmålningarna i Skanör	1956
Hommerberg, Claes	Leonard de la Rose	
Hommerberg, Claes	Om Falsterbo	1953
Hommerberg, Claes	Runt Falsterborev	1947
Hommerberg, Claes	Tångvallarna	1947
	Härligast i världen	2010
Höjman, Mats	Byggnadskarameller	1995
Ingelman-Sundberg, Catharina	Vikingaskepp Foteviken	1982
Ingers, Ingemar	En analys av språket i Axel Ebbes Rijn å rodevelske	1970
Ingers, Ingemar	Folkmål och folkminnen i Oxie härad	1979
Ingers, Ingemar	Sägner och historier från Skytts härad	1964
Jeppson, Nils	Skanör-Falsterbo och Ljunghusen i äldre och nyare tid	1937
Johansson, Ingemar H.	Från sillabör - till snabbköp	2003
Johansson, Ingemar H.	Skollovskolonierna på Ljungen	2009
	Jorden vi ärvde	2001
Jönsson, Gabriel	Skånska somrar	1935
Jönsson, Karna	Rapport över arkeologisk undersökning i byarna Herrestorp, Norra och Södra Häslöv samt Vellinge	1982
Jönsson, Karna	S:ta Gertruds murar	1979
Karlberg, Gustaf	Bidrag till Skanörs och Falsterbo historia under 17- och 1800-talen	1906
Karlsson, Lennart	Vingar över Falsterbo	2004
Karlsson, Lennart	Vingar över Falsterbo	2009
Karlsson, Roland	Hamlad pil i vall och allé	1973

Kindblad, Christian(red.)	Falsterbohus - med tårna i sanden och klackarna i taket	2008
Kindblad, Christian	Tåget har gått!	2004
Kraft, John	Falsterbohalvöns flora	1987
Kraft, John	Måkläppen 1900-1978	1981
Krahn, Margit	I skuggan av det gamla tornet	1977
Krahn, Margit	Krogen Tre Sillar	1967
Krahn, Margit	När solen lyste över näset	1965
Krahn, Margit	När sundet gav silver och guld	1963
Kristerson, Olof	Söderslätt	1999
Kristersson, Orvar	Falsterbo kring sekelskiftet	1966
Kristersson, Orvar	Falsterbo - när byn blev badort	1967
Kulturföreningen Calluna	Falsterbokanalen	
Kulturföreningen Calluna	Tåget har gått!	2004
	Kulturminnesvårdsprogram för Skåne. Del Malmöhus län / [författare: Carin Bunte ...] [foto: Eva Arvidsson ... tecknade vinjetter: Anna-Margarethe Thagaard]	1984
	Kung Olofs minne	1987
Källström, Olle	Skanör under medeltiden	1971
Källström, Olle	Skyttsie hage på Skanörs ljun	
	Känn ditt härad	1967
Larsson, Artur	Hur annorlunda då	1967
Larsson, Hans-Erik	Falsterbonäsets historia	1977
Larsson, Hans-Erik	Falsterbonäsets historia	1977
Lindal, Harald	Ljungen genom tiderna	1979
Linde, Mats	Järnvägsstationer i Skåne	1975
Lindgren, Erik	Något om posten vid järnvägen Malmö-Vellinge-Trelleborg och anslutningar i Tygelsjö och Vellinge	1994
Lindgren, Erik	Något om posten vid Malmö-kontinentens järnväg	
Lindskog, Claes	Utsikt från mitt stambord	1971
Lithner, Elna-Birgitta	Jag vet en port	1997
	Ljungen 1927-1987	1987

	Ljungen	1953
Lovén, Nils	Skytts härad	1960
Lundh-Eriksson, Nanna	Skåne	1920
	Lär känna Skytts härad och dess fornminnen	1978
	Lär känna Skytts härad och dess fornminnen	1981
Malmberg, Axel	Skytts härads sparbank 1848-1948	1947
	Malmö stads historia. D. 1	1971
	Malmö stads historia. D. 2	1977
	Malmö-Limhamn, Malmö-Skanör-Falsterbo, Lund-Bjerred	1905
Mattsson, Hugo	Vilde Hugo berättar	1953
Melin, Christer	Falsterbonäsets medeltid	1998
Melin, Christer	Falsterbos & Skanörs historia	1996
Melin, Lars	Skanörsliv. D. 1	2015
Melin, Lars	Skanörsliv. D. 2	2015
Mellvig, Folke	Farlig för familjen	1958
Miller, Joakim	Rapsodi för pilepipa	1979
	Minnesalbum över lotsverkets personal åren 1914-1924	1929
Moberg, Karin	Skanör i korsstygn	2008
Moberg, Lennart	Jag bor vid ett rastställe-	1998
Moore, Vera	Den senmedeltida altartavlan i S:ta Gertruds kyrka, Falsterbo	1993
Mårtensson, Stig	Stinsen i Falsterbo	2000
	Naturskydd och fornminnesvård. 1938	1938
Nicolovius	Folkklivet i Skytts härad i Skåne vid början af 1800-talet	1908
Nicolovius	Folkklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet	1957
Nicolovius	Folkklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet	1996
Nilsson, Anders Sigfrid	Ur minnet	1961
Nilsson, Nils Gösta	25-mar-45	2001
Nilsson, Sven	Resa i Skåne 1819	1983
Nivbrant Wedin, Eva	Spela med hela kroppen	2012

Olsen, Børge Geert	Det store Skånemarked	1983
Olsson, Ella	Av judisk börd	1947
Olsson, Ella	Det var någon som bad	1953
Olsson, Ella	En främling kommer till ön	1961
Olsson, Ella	Gåsapigan Stava	1954
Olsson, Ella	Kärlek till fädernetorvan	1945
Olsson, Ella	På bönerns himlabro	1958
Osterman, John	Skanörs gamla torg	
Persson, Ann	Alla skulle till Falsterbo	2006
Persson, Christer	Från Ingalunda till Ingenstans	1977
Persson, Eva	Kyrkbyar och städer i förvandling	1981
Persson, Kristian	Det första ålbottengarnet i vårt land sattes ut från Falsterbo strand	
	På Ljungen	2006
Ragnarson, Per	Vellinge Strandmark	
Redin, Lars	Lagmanshejdan	1976
Redin, Lars	Skanör, Falsterbo und die Hanse	1973
	Resa i Oxie härad	1993
	Resande över Ljungen	1998
Ribnell, Arne	Falsterbonäset och Slätten	1978
Roos, Gunnar	Flyttning, övervintring och livslängd hos fåglar ringmärkta vid Falsterbo (1947-1980)	1984
Rosenius, Paul	Måkläppen	1926
Rudebeck, Gustaf	Falsterbo	1972
Rudebeck, Gustaf	Falsterbo	1974
Rydbeck, Otto	Den medeltida borgen i Skanör	1935
	Sagor och sägner i Skytts härad	1940
	Sagor, ordspråk, ordstäv och talesätt	1915
Sandblad, Nils Gösta	Månstorps gavlar	1937
Schmitz, Arne	100 år på Måkläppen	1999
Schmitz, Arne	Patienten är död	1960

Sjöbeck, Märten	Skåne	1936
Sjögren, Marie	Fru Kungen Drottning Margareta I	2005
	Skandinavisk vapenrulla. 1975	1975
Skansjö, Sten	Söderslätt genom 600 år	1983
	Skolväsendets uppkomst och utveckling inom Vellinge, Hököpinge, Håslövs och Arrie församlingar	1982
	Skytts härad i helg och vardag	1961
	Skåne genom två sekler	1934
	Skåneland. 1947	1947
	Skånes natur. 61(1974)	1974
	Skånsk historia i dikten	1956
	Skånska järnvägar. 2016	2016
	Skånska järnvägar. 2017	2017
Sköld, Per Edvin	Södersläotts förhistoria	1968
	Socketbetan på fältet och på bruket	1984
Stjernswärd, Carl-Adam	Möllan i Skanör	1975
	Studentgården i Skanör 50 år	1989
Stålhamre, Jenny	En historisk undersökning av Gästisparken	2006
	Svenska gods och gårdar. 4, Skåne: södra delen	1944
	Sveriges städer nu och fordom. 3, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län	1918
	Såså. Årg. 55(1997)	1997
Söderberg, Sven	Undersökningar vid Falsterbo	
Söderström, Linda	Skanör med Falsterbo	1974
Tarrsson, Fredrik	Möten	2017
Tesch, Sten	Medeltida kulturlager i Skanör	1983
Thelander, Anna-Lisa	Ungdom och fritid i Vellinge 1974 och 1983	1984
	Till ärkebiskop Söderbloms sextioårsdag 19 15/1 26	1926
Tjörne, Ernfrid	Ta ed me ro	1956
Torstensdotter Åhlin, Inger	Herrestorp 3:2 - en stenåldersboplats	2000
	Tygelsjö	1987

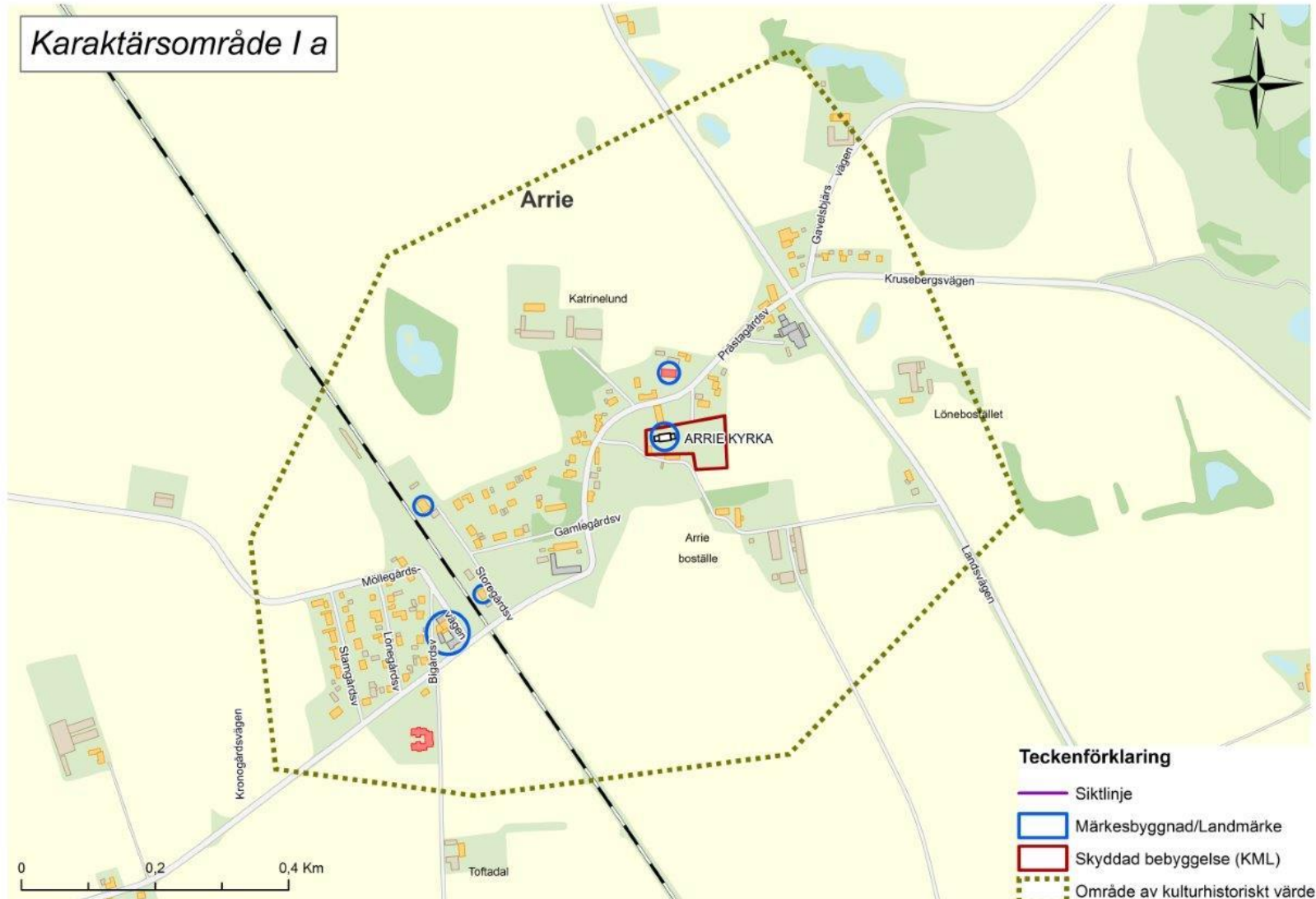
Vellinge. Miljö- och Stadsbyggnadsförvaltningen	Falsterbo bevarandeplan	2005
Vellinge. Stadsbyggnadskontoret	Skanörs bevarandeplan	1999
	Vellinge översiktsplan 2010	2012
	Vellingebilder. Bildh 1, När seklet var ungt i Vellinge, Hököpinge, Gessie och Eskilstorp	1987
	Vellingebilder. Bildh 2, Från farfars tid i Vellinge, Hököpinge, Gessie och Eskilstorp	1988
	Vellingebilder. Bildh 3, Från farfars tid i Vellinge, Hököpinge, Gessie och Eskilstorp	1989
Von Ziegesar, Cecily	Gossip girl - din för alltid	2010
	Västra Söderslätt	2001
Wallin, Nils	En skohandlares minnen	1947
Weibull, Lauritz	Sankt Knuts gille	1956
Wembe, Gunilla	19 områden i Vellinge kommun	1999
Widding, Lars	När häxbålen brann	1980
Wilding, Sten	Soldaten i fält	1974
Åberg, Claes	Falsterbonäsets natur	1992
Åberg, Claes	Havet och Skanör-Falsterbo	1997
Åberg, Claes	Die Natur von Falsterbonäset	1992
Åberg, Claes	The nature of Falsterbonäset	1992
Åberg, Eric	Åren då jag seglade	1977
Åberg, Eric	Åren på bryggan	1978
Årsbok (Oxie härads hembygdsförening)	Årsbok/Oxie härads hembygdsförening. 2005, Från Kirsebergs backar till Sundets ängar	1988
	Årsbok. 2004, Bortom allfarvägen: livet i Oxie härad och gårdarna i Gessie	2004
	Årsbok. 2006, Hemma i byn: om livet i Oxie härad	2006
	Årsbok. 2007, Härligast i världen: om livet i Oxie härad	2007
	Årsbok. 2009, Stenkakor och fästmansgåvor: om livet i Oxie härad	2009
	Årsbok. 2010, Historia här hemma: om livet i Oxie härad	2010
	Årsbok. 2011, Mellan pilevallarna: om livet i Oxie härad	2011

	Årsbok. 2012, I hjärtat av Söderslätt: om livet i Oxie härad	2012
	Årsbok. 2013, Levande historia: om livet i Oxie härad	2013
	Årsbok. 2014, Mellan skogen och Sundet: om livet i Oxie härad	2014
	Årsbok. 2015, Vingslag i historien: om livet i Oxie härad	2015
	Årsbok. 2016, Bygd med rika anor: om livet i Oxie härad	2016
Öberg, Hugo	Gruset grönskar	1911
Ödman, Nils Petrus	Från svenska småstäder och svensk landsbygd	1900
	Öfverenskommelse emellan Malmö-Trelleborgs och Hvellinge-Skanör-Falsterbo jernvägsaktiebolag angående gemensam station i Hvellinge	1905
Österling, Anders	Nicolovius och Söderslätt och annat	1925
Österling, Anders	Nicolovius och Söderslätt	1957
Österling, Karin	Trasmattor, bonader och längor	1985

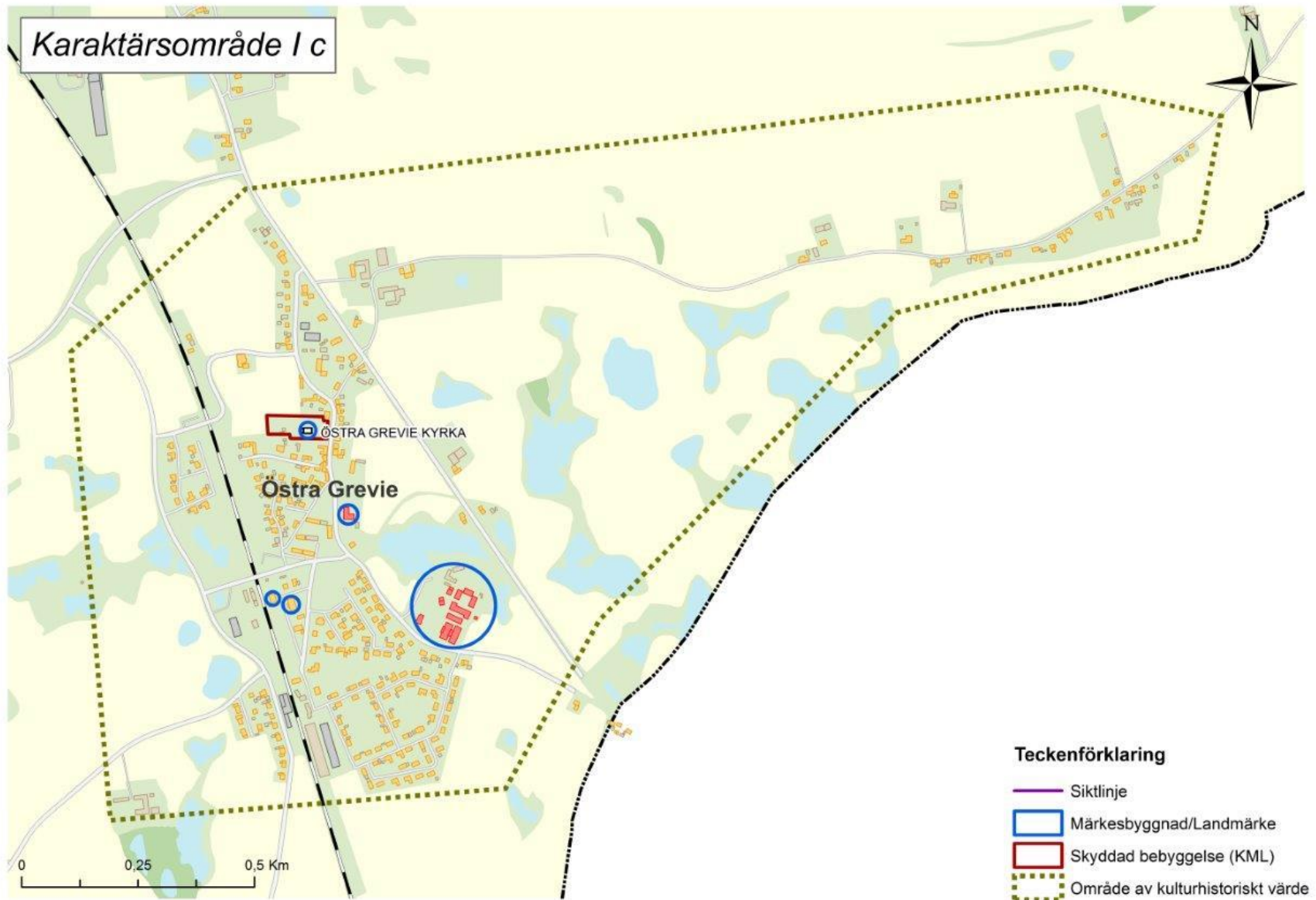
Bilaga 3. Kartor – Karaktärsområde I-VI

Karaktärsområde I (a, b och c) och VI (a och b) har delats upp i för att kartorna ska bli överskådliga.

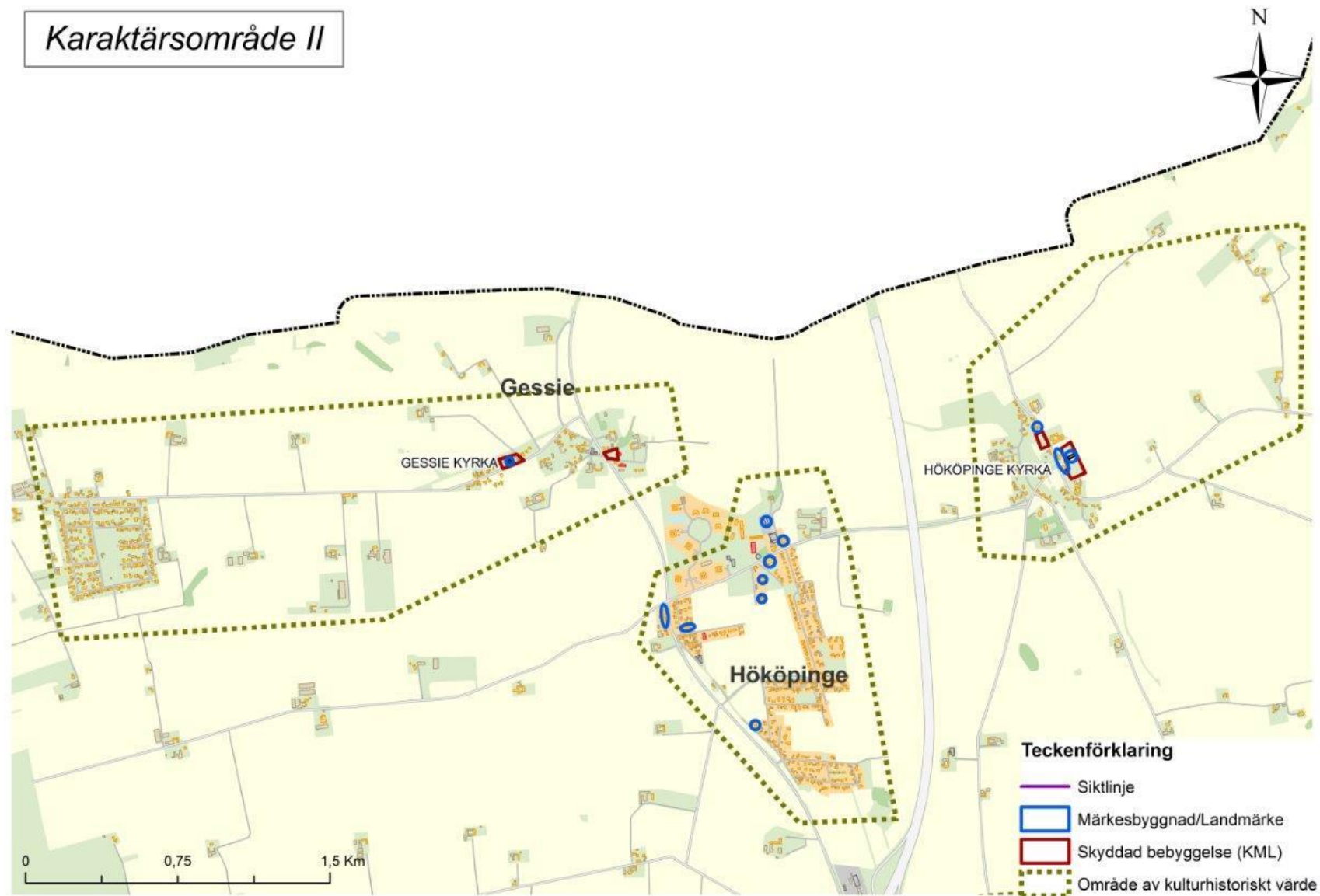
- Karaktärsområde I a
- Karaktärsområde I b
- Karaktärsområde Ic
- Karaktärsområde II
- Karaktärsområde III
- Karaktärsområde IV
- Karaktärsområde V
- Karaktärsområde VI a
- Karaktärsområde VI b

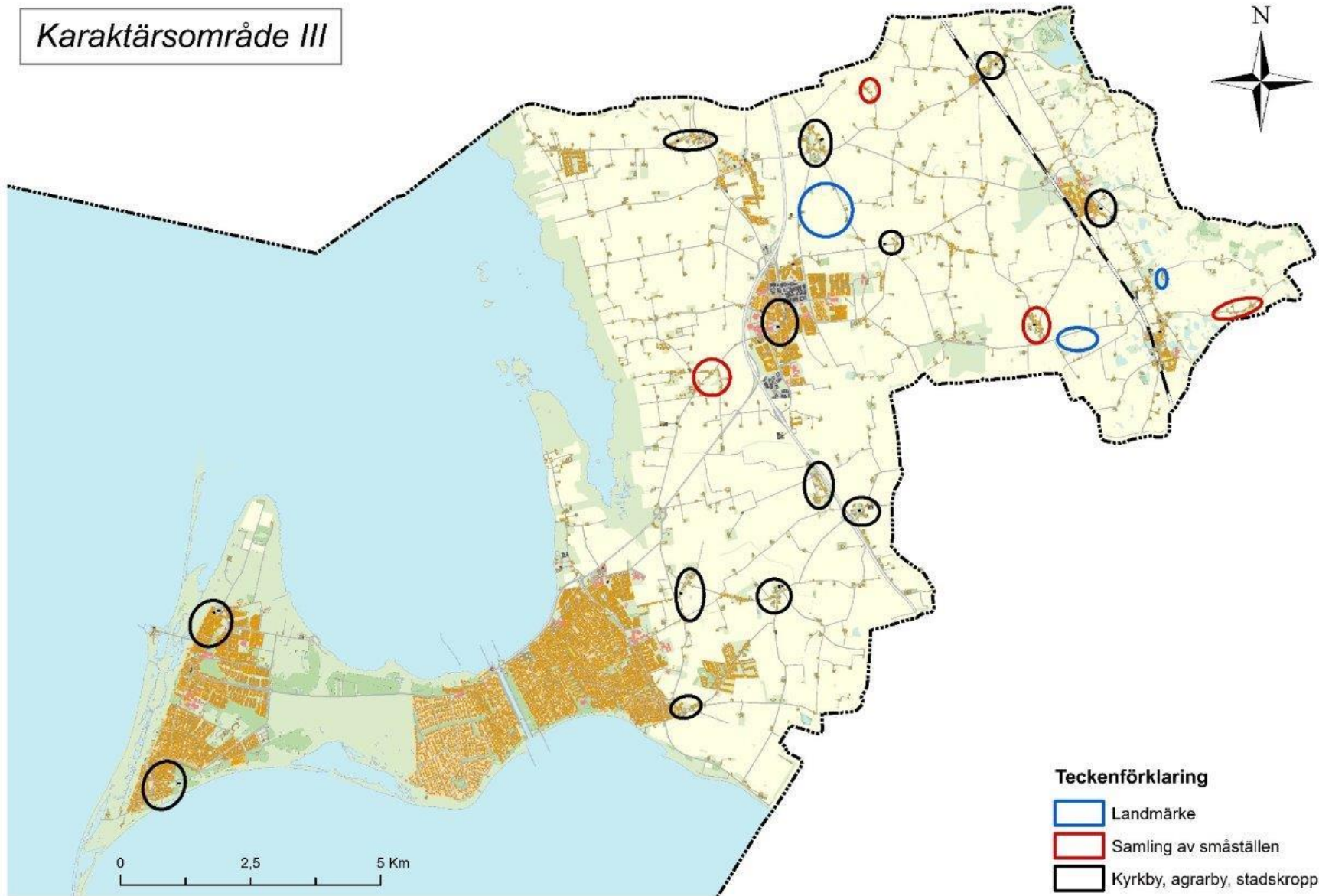

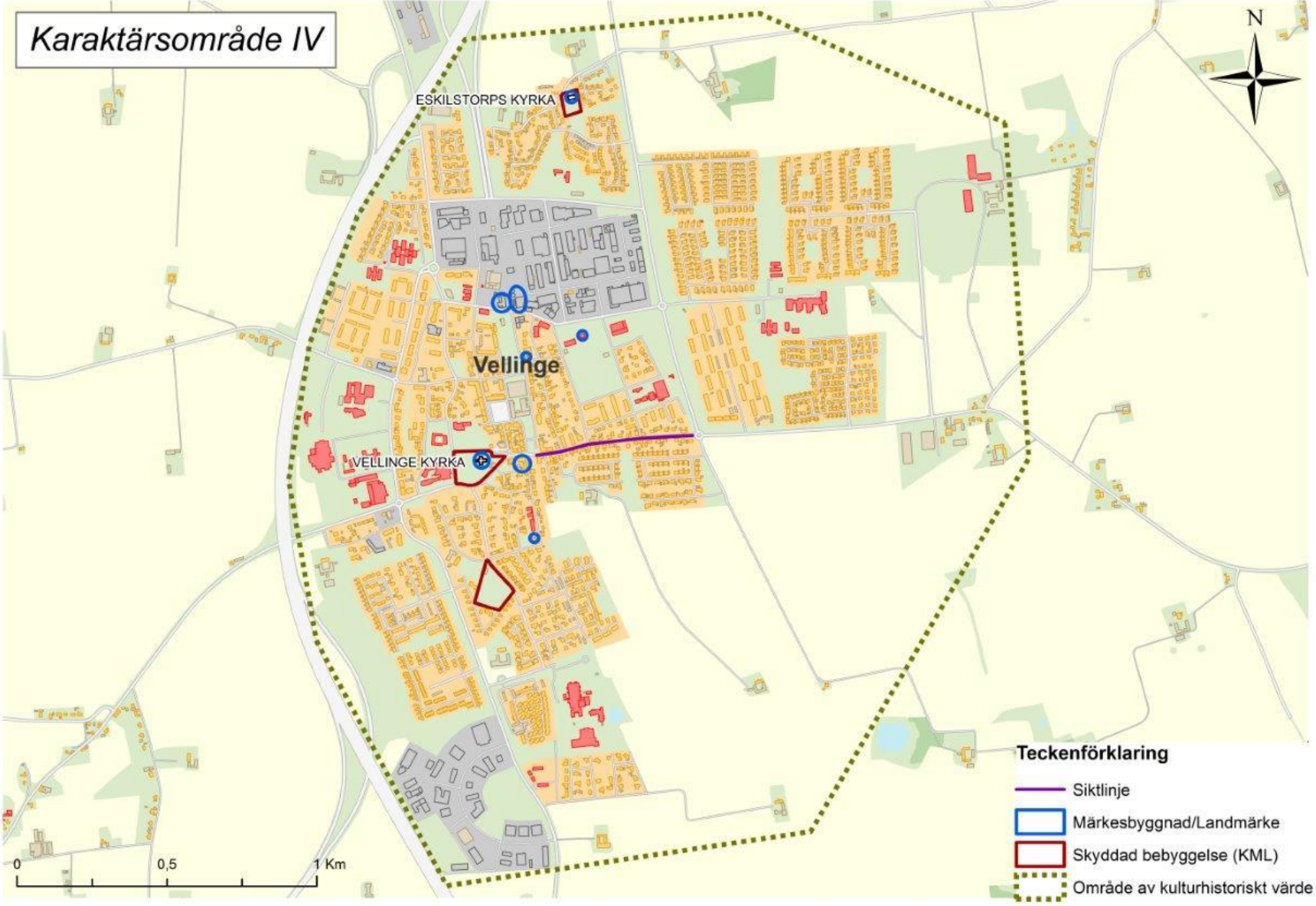

Karaktärsområde II

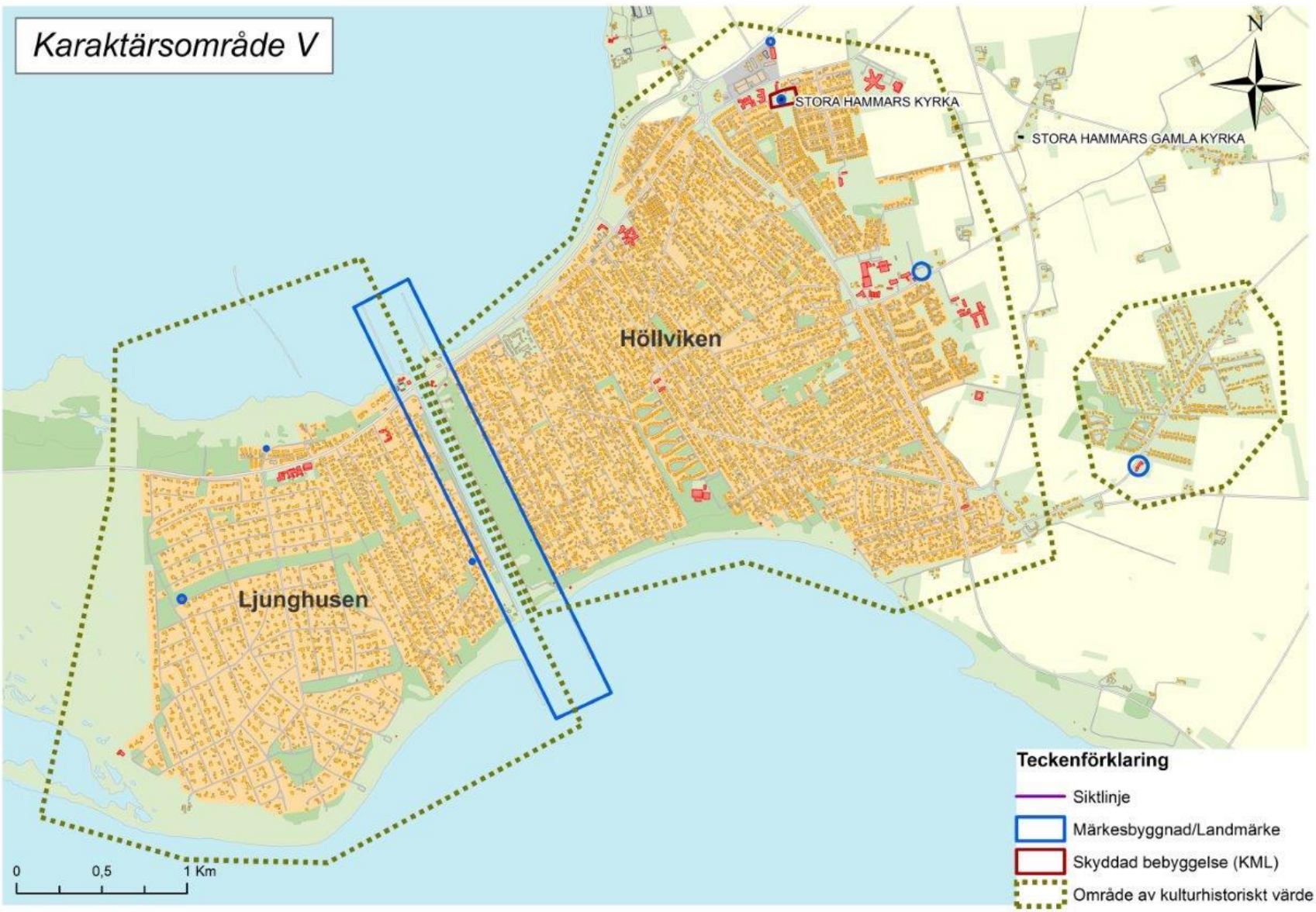

Karaktärsområde III

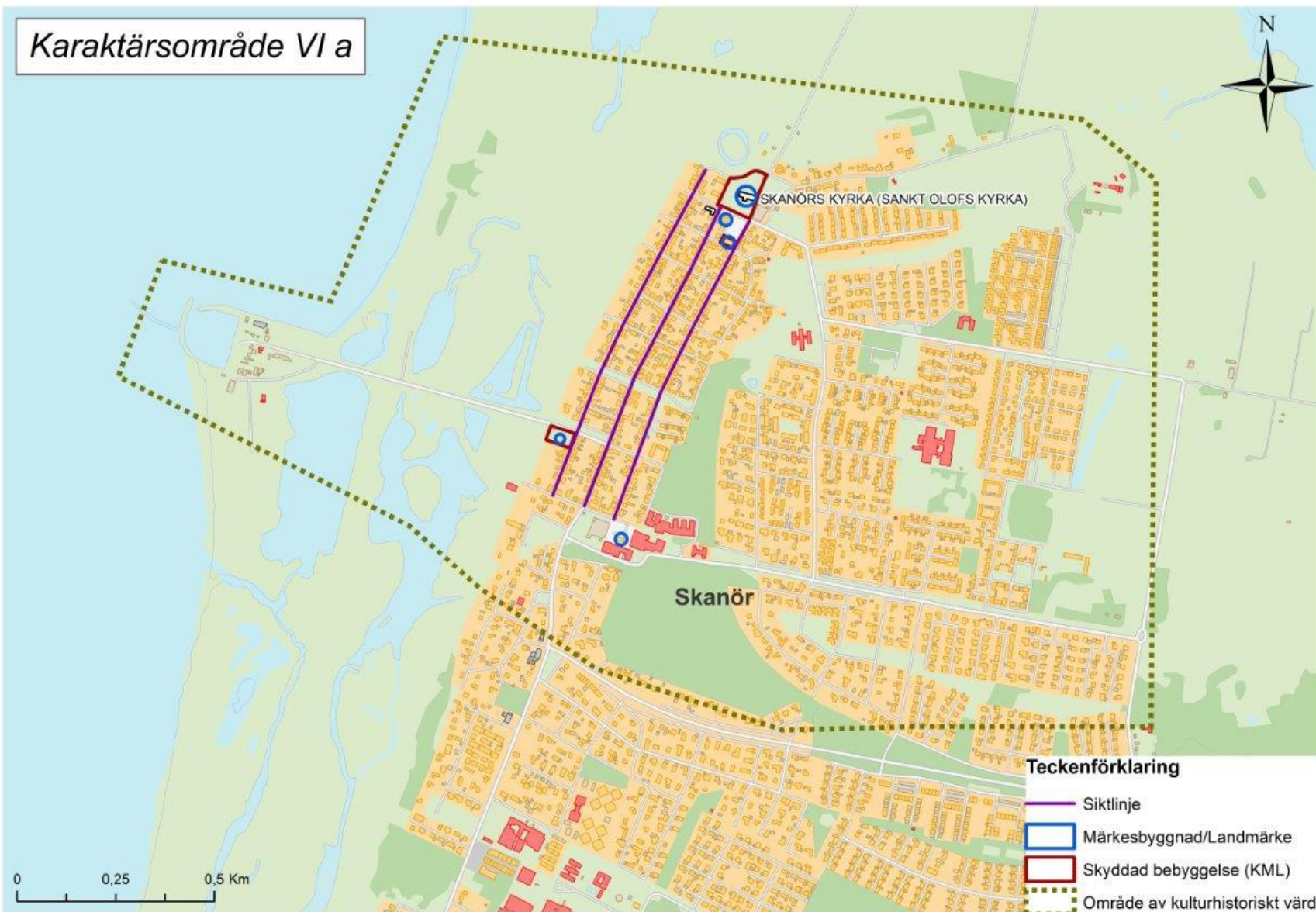

Karaktärsområde V

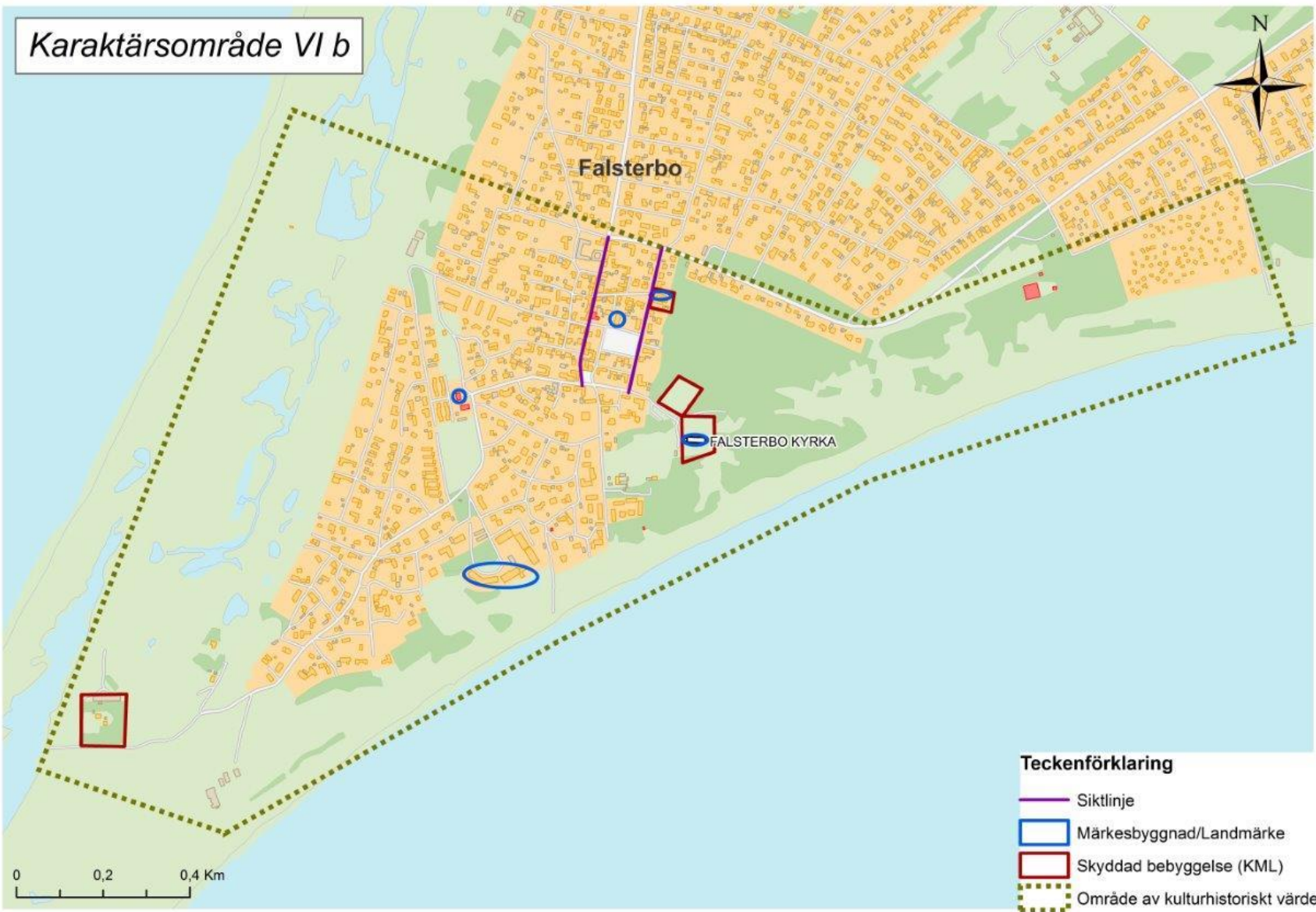

Karaktärsområde VI a

- Teckenförklaring**
- Siktlinje
 - Märkesbyggnad/Landmärke
 - Skyddad bebyggelse (KML)
 - Område av kulturhistoriskt värde

Karaktärsområde VI b

Teckenförklaring

- Siktlinje
- Märkesbyggnad/Landmärke
- Skyddad bebyggelse (KML)
- ⋯ Område av kulturhistoriskt värde